

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова праця на
правах рукопису

ПЛЯСУН ГАЛИНА СЕРГІЇВНА

УДК 343. 137 (477)

**ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ПРИМИРЕННЯ В
ЮРИСДИКЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ**

08 «Право»

081 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Г. С. Плясун**

Науковий керівник – **Кошинець Віктор Васильович**, доктор юридичних наук,
професор

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Плясун Г.С. Юридіко-психологічний зміст примирення в юрисдикційному процесі. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2023.

Дисертацію присвячено дослідженню актуальних питань досягнення психолого-правового примирення в юрисдикційних процесах.

Досліджена періодизація етапів примирення в цивілізації, починаючи з періоду родового строю, переходячи на період античності та середньовіччя і закінчуючи нашим часом. За допомогою запропонованої періодизації сформовано розуміння, про те, що ідея примирення виникла ще до початку її правового врегулювання, але після становлення юрисдикційних процесів у світі, ця ідея поступово проникала і реалізовувалася у суспільстві.

Розподілений на два етапи процес примирення, до першого запропоновано віднести емоційне досягнення стану примирення (здебільшого завдяки перемовинам), а до другого – укладання угоди. До того ж обґрунтовано, що друге без першого може дати лише юридичне вирішення конфлікту, водночас, якщо сторони досягли обох етапів примирення, можна стверджувати, що вони починають розуміти і цінувати почуття, ідеї та інтерпретацію подій інших осіб, прощення один одного (яке має безпосереднє відношення до примирення), і як наслідок – досягнення психолого-правового стану примирення.

Наведене власне бачення засад психолого-правового процесу примирення, до яких необхідно віднести такі, а саме: комунікативну; соціально-психологічну; інтегруючу; розумності; відновлення; свідомості; правову. Відповідно до цих засад обґрунтована можливість досягнення стану реального примирення, лише у разі поєднання двох взаємопов'язаних факторів – психологічного і правового.

Сформовано визначення психолого-правового поняття примирення, згідно з яким – це діяльність сторін, яка направлена на відновлення шляхом перемовин,

почуття безпеки, долання психологічних переживань, досягнення взаємного прощення і безконфліктного стану, наслідком чого є підписання ініційованої суб'єктами примирення добровільної угоди, яка не може суперечити закону, шкодити інтересам третіх осіб і повинна бути затверджена шляхом прийняття відповідного судового рішення.

Систематизовані нормативно-правові акти, які мають відношення до регулювання процедури примирення в юрисдикційному процесі.

Констатовано відсутність, належного психолого-правового регулювання процесу примирення, що призводить до звернення учасників цього процесу не до норм права прямої дії, а до типових договорів, кодексів або статутів поведінки.

Зроблено висновок про те, що деякі процедури примирення, до прикладу, це укладання угод про примирення, застосовуються не в повному обсязі, а такі процедури як відновне правосуддя чи медіація, потребують суттєвого доповнення, оскільки застосовуються у нашому законодавстві лише в рамках пілотних проєктів або взагалі не застосовуються.

Досліджено та порівняно з нашим законодавством досвід зарубіжних країн щодо процесу примирення сторін. За результатом цього аналізу обґрунтовано необхідність внесення законодавчих змін до юрисдикційних норм, які відповідають за досягнення психолого-правового стану примирення у нашій країні.

Окреслено суб'єктів примирення в юрисдикційному процесі, які запропоновано розрізняти залежно від типу юрисдикційного процесу; наявності у будь-якої зі сторін ознак юридичної особи; реалізації своїх функціональних повноважень шляхом посередництва між сторонами примирення до якого вони були залучені. Досліджені психологічні особливості взаємодії між суб'єктами примирення.

Акцентовано увагу на необхідності застосування психологічних елементів у діяльності таких специфічних суб'єктів примирення як медіатор та суддя. Запропоновано п'ять етапів процедури примирення сторін у діяльності

медіатора, від успішного проходження яких, буде залежати досягнення позитивного результату, у вигляді настання реального примирення сторін. А також наведена думка за якою суддю віднесено до суб'єктів примірювальних процедур, який, в разі необхідності може застосовувати навички медіатора.

Розглянуті такі проблемні питання як: досудове врегулювання спору, врегулювання спору за участю судді, поширення медіаторства у діяльності захисників та чинних методів фасилітації, визначені особливості примирення в юрисдикційних процесах та підкреслені переваги в разі застосування новітніх інститутів альтернативного врегулювання спору.

Наведено думку про необхідність подолання у нашому суспільстві етапів сприйняття досудового врегулювання, починаючи з набуття необхідної інформації щодо його основних принципів та ідей і закінчуючи формуванням свідомості щодо наявності позитивних складових здійснення примирливих процедур без залучення судової гілки влади.

Обґрунтована ефективність примирення як способу розв'язання спору в юрисдикційних процесах нашої країни, до основних переваг якого віднесені такі фактори: економія часу (процес примирення за сприятливих обставин може зайняти декілька днів, а процес продовження конфлікту до повної «перемоги» однієї зі сторін та отримання судового рішення – декілька років); відновлення безконфліктного стану; моральне задоволення від досягнення взаємоприйняттого рішення, яке може врятувати та продовжити подальші стосунки (професійні, людські, у сфері бізнесу). Зроблений висновок про наявність у юрисдикційних процесах нашої країни елементів примирення, які відповідають усталеним практикам досягнення примирення і вже тривалий час застосовуються у провідних країнах світу, у той же час підкреслено, що до їх розуміння суспільству необхідний час та поширення додаткової інформації, яка сформує на рівні підсвідомості переваги від досягнення безконфліктного стану найбільш ліберальним способом.

Надано загальне визначення поняттю «взаємних поступок» у тих юрисдикційних нормах, де відсутнє кримінальне переслідування, зокрема у

цивільному, господарському, адміністративному процесах, а також покладення на суд обов'язку роз'яснити можливість досягнення примирення, сутність переваг, які від цього отримають сторони, зосібна суто психологічного характеру.

На підставі проведеного аналізу інститут досудового примирення, запропоновано вдосконалити юрисдикційні норми, які регламентують можливість досягнення примирення без звернення до суду, зокрема визначення обов'язку для сторін, надавати докази спроби здійснення досудового врегулювання, представивши протокол обопільної примирливої зустрічі.

Запропоновано внести зміни та доповнення, розробити новітні підходи щодо чинних юрисдикційних норм, які регламентують примирливі процедури. Зокрема, до інституту досудового врегулювання, врегулювання спору за участю судді, діяльність НСПП, ЗК України, Сімейний кодекс України. Запровадити до нашого законодавства інститути медіаторства, фасилітації, досудові примирливі організації та досудовий протокол.

Висвітлено основні психологічні прийоми, використання яких необхідно для врегулювання спору, після якого у сторін настане безконфліктний стан. Обґрунтована необхідність володіння спеціальними психологічними знаннями під час підготовки та реалізації процедури примирення в юрисдикційному процесі, підкреслена важлива роль психолога у відновленні емоційної складової сторін.

Ключові слова: спір, конфлікт, примирення, свідомість, психолого-правове примирення, безконфліктний стан, відновлення, медіація, фасилітація, досудове врегулювання, врегулювання за участю судді.

ANNOTATION

G.S. Pliasun Legal and Psychological Content of Reconciliation in the Jurisdictional Proceeding. – *Qualifying Scientific Paper as a Manuscript*.

Thesis for the Doctor of Philosophy degree in specialty *081 Law* – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2023.

The thesis deals with the research of topical issues of psychological and legal reconciliation in jurisdictional proceedings.

We have studied the division of the reconciliation stages in civilization into periods, starting with the clan system, moving to the period of antiquity and the Middle Ages, and ending with our time. Due to the suggested division into periods, an understanding has been formed that the idea of reconciliation arose even before the outset of its legal regulation, although after the development of jurisdictional proceedings in the world, it gradually penetrated and was used in them.

The reconciliation proceedings are divided into two stages. We suggest including the emotional achievement of reconciliation into the first one (mostly through negotiations), with entering into an agreement included into the second one. At the same time, it is reasonable that the second stage, without the first one, can only provide a legal solution to the dispute. At the same time, if the parties have reached both stages of reconciliation, it is possible to say that they understand and appreciate the feelings, ideas and interpretation of events of other persons, forgive each other (it is directly related to reconciliation), and as a result, achieve the psychological and legal status of reconciliation.

We have provided our own vision of the foundations of the psychological and legal aspects of reconciliation, which shall include: communicative; socio-psychological; integrating; logic; conscientious; and legal, as well as have substantiated the possibility of achieving real reconciliation only in the case of the two combined and interrelated factors, namely: psychological and legal.

We have defined the psychological and legal concept of reconciliation. It means the activity of the parties aimed at restoring, through negotiations, a sense of security,

overcoming emotional distress, achieving mutual forgiveness and a conflict-free condition, which result in entering into a voluntary agreement initiated by the subjects of reconciliation, which is not contrary to the law or interests of third parties and shall be approved by an appropriate court judgement.

We have also classified the regulations related to governing the reconciliation procedure in the jurisdictional proceeding, as well as have revealed lack of proper psychological and legal regulation of the reconciliation proceeding, which leads to the appeal of the parties thereto not to the provisions of the direct law, but to standard contracts, codes or statutes of conduct.

We have drawn to a conclusion that some reconciliation procedures, such as entering into conciliation agreements, are not applied in full, with such procedures as restorative justice or mediation, requiring significant development and appearing in our laws only as part of pilot projects or not being applied at all.

The experience of foreign countries in terms of the reconciliation proceeding of the parties has been studied and compared with our laws. Based on the results of this analysis, we have reasoned the necessity to introduce legislative amendments to jurisdictional provisions which are responsible for achieving a psychological and legal status of reconciliation in our country.

The subjects of reconciliation in the jurisdictional proceeding are outlined, which are to be distinguished depending on the type of jurisdictional procedures; available features of a legal entity; implementation of their functional powers through mediation between the parties to the reconciliation in which they are involved. The psychological features of the interaction between the subjects of reconciliation have been studied.

Special attention is paid to the necessity of applying psychological elements in the activities of such specific subjects of reconciliation as a mediator and a judge. We have suggested five stages of the mediator's reconciliation procedure, with their successful completion depending on the achievement of a positive result in the form of a real reconciliation of the parties, as well as have suggested the notion that a judge is

considered as a subject of reconciliation procedures, who, if necessary, is able to use the skills of a mediator.

The thesis addresses such problematic issues as: pre-trial settlement of the dispute, settlement of the dispute involving a judge, mediation in the activities of defenders and available facilitation methods, determines the features of reconciliation in jurisdictional proceedings, as well as highlights the advantages of the latest institutions of alternative dispute settlement.

The opinion is given with regard to the necessity to overcome the stages of perception of pre-trial settlement in our society, ranging from acquiring the relevant information on its basic principles and ideas to shaping awareness of the available positive components of reconciliation proceedings without involving the judicial branch of power.

Effective reconciliation has been reasoned as a method of dispute settlement in jurisdictional proceedings in our country, with the main advantages including the following factors, namely: saving time (the reconciliation process under favourable conditions may take several days, but the proceeding for the conflict until the complete victory of one of the parties and obtaining a court judgement may last for several years); restoration of a conflict-free status; moral satisfaction from a mutually acceptable resolution which can save and continue further relationships (professional, human, and business). We have concluded that there are elements of reconciliation in the jurisdictional proceedings of our country which correspond to the practices of achieving reconciliation, used in the leading countries of the world for a long time. At the same time, we have emphasized that it takes time for society to understand them and disseminate additional information to establish advantages at the subconscious level of achieving a conflict-free status in the most liberal way.

A general definition of the concept of mutual concessions is provided in the jurisdictional provisions with no criminal prosecution, in particular in civil, economic, and administrative proceedings, as well as imposing on the court the duty to clarify the possibility of achieving reconciliation, as well as the benefits for the parties, including those of a purely psychological nature.

Based on the analysis of the institution of pre-trial reconciliation, we have suggested improving the jurisdictional provisions which govern the possibility of reconciliation without applying to court, in particular, determining the obligation for the parties to provide evidence of an attempt to make a pre-trial settlement by submitting the minutes of a mutual conciliatory meeting.

We have suggested making amendments and additions, developing new approaches to the applicable jurisdictional provisions which govern pre-trial settlement procedures, in particular, to the institution of pre-trial settlement, settlement of disputes involving a judge, the activities of the National Mediation and Reconciliation Service (NMRS), the Civil Code of Ukraine, the Family Code of Ukraine, as well as introducing the institutions of mediation, facilitation, pre-trial conciliation organizations and pre-trial minutes into our laws.

The thesis has highlighted the basic psychological techniques used to settle the dispute, after which the parties reach a conflict-free condition, substantiated the necessity of special psychological knowledge while preparing and implementing the reconciliation procedure in the jurisdictional proceeding, as well as emphasized the crucial role of a psychologist in restoring the emotional condition of the parties.

Keywords: dispute, conflict, reconciliation, consciousness, psychological and legal reconciliation, conflict-free condition, restoration, mediation, facilitation, pre-trial settlement, settlement involving a judge.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Плясун Г. Вдосконалення деяких юрисдикційних норм з метою досягнення психолого-правового стану примирення. *Правові новели*. 2023. № 13. С. 29. DOI: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2023-13-05>
2. Плясун Г. Деякі питання удосконалення нормативно-правового регулювання процедури примирення в юрисдикційному процесі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2023. № 62. С. 48-52. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.62.10>
3. Плясун Г. Використання спеціальних психологічних знань у разі підготовки та реалізації процедури примирення в юрисдикційному процесі. *Юридичний вісник*. 2023. № 2. С. 172-180. DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2023.22>
4. Кощинець В.В., Плясун Г.С. Нормативно-правове регулювання процедури примирення в юрисдикційному процесі України та зарубіжних країнах. *ПРАВО.UA*. 2021 № 1 (168). С. 147-155. DOI: [10.32782/LAW.UA.2021.1.23](https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2021.1.23)
5. Кощинець В.В., Плясун Г.С. Поняття, психолого-правові засади примирення в юридичній психології та їхні історичні витoki. *НАШЕ ПРАВО*. 2020. № 3 (207). С. 177-183. DOI: [10.32782/LAW.2020.3.28](https://doi.org/10.32782/LAW.2020.3.28)

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Плясун Г.С. Психологічний зміст примирення в юридично-правових угодах: *Концептуальні засади використання психологічних знань в судовій діяльності*. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. (Чернівці, 31 травня 2019 р.,) Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2019. С. 192–194.
2. Плясун Г. С. Шляхи досягнення психолого-правового примирення у конфлікті подружжя згідно діючих юрисдикційних норм. *Актуальні питання психологічного забезпечення службової діяльності структурних підрозділів МВС України в умовах воєнного стану* : матеріали V міжвідомчого наук.-практ.

круглого столу (Київ, 20 квіт. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 204–207.

3. Плясун Г. С. Реабілітаційна психологія після відбувшогося конфлікту як засіб нормалізації психологічного стану та формування думки про можливість примирення. *Актуальні питання протидії булінгу у воєнний час. Хто мій безпечний друг у протидії булінгу?* : матеріали II Всеукр. форуму (Київ, 4 трав. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. – 80 С. 65–69.

4. Плясун Г. С. Шляхи вдосконалення юрисдикційного законодавства діяльності національної служби посередництва і примирення у здійсненні врегулювання трудових спорів. *Регулювання приватно-правових відносин в умовах воєнного стану в Україні* : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (Київ, 29 верес. 2022 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 157–160.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	13
ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОНЯТТЯ ПРИМИРЕННЯ ..	23
1.1. Поняття та психолого-правові засади примирення в юридичній психології.....	23
1.2. Нормативно-правове регулювання процедури примирення в юрисдикційному процесі.....	49
1.3. Застосування примирення у вирішенні правових конфліктів у законодавстві зарубіжних країн.....	69
Висновки до розділу 1	89
РОЗДІЛ 2. СУБ'ЄКТИ ТА ФОРМИ ПРИМИРЕННЯ В ЮРИСДИКЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ	92
2.1. Суб'єкти примирення в юрисдикційному процесі.....	92
2.2. Особливості примирення в різних видах юрисдикційного процесу.....	135
Висновки до розділу 2	155
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ, МЕТОДИ ТА ЗАСОБИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕДУРИ ПРИМИРЕННЯ В ЮРИСДИКЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ	158
3.1. Удосконалення нормативно-правового регулювання процедури примирення в юрисдикційному процесі.....	158
3.2. Використання спеціальних психологічних знань під час підготовки та реалізації процедури примирення в юрисдикційному процесі	196
Висновки до розділу 3	210
ВИСНОВКИ	213
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	219
ДОДАТКИ	237

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВР України	– Верховна Рада України;
ВС України	– Верховний Суд України;
ДАК	– Департамент атестації кадрів;
ЗМІ	– засоби масової інформації;
ЗУ	– Закон України;
КК України	– Кримінальний кодекс України;
КПК України	– Кримінальний процесуальний кодекс України;
ЦПК України	– Цивільний процесуальний кодекс України;
ГПК України	– Господарський процесуальний кодекс України;
КАС України	– Кодекс адміністративного судочинства України;
МВС України	– Міністерство внутрішніх справ України;
МІБ	– Міжнародний інформаційний банк;
НКЮ	– Народний комісаріат юстиції;
НСМЕП	– Національна система масових електронних платежів;
ОВС	– органи внутрішніх справ;
РАГС	– Реєстрація актів громадського стану;
СБУ	– Служба безпеки України;
СКС	– Статут кримінального судочинства;
УРСР	– Українська Радянська Соціалістична Республіка.

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. В Україні активно відбувається реформування усіх юрисдикційних процесів, що ґрунтується на переосмисленні за роки незалежності національного законодавства, новітньому сприйнятті європейських норм права та запровадження найбільш інноваційного досвіду, зокрема щодо захисту прав та основоположних свобод людини і громадянина та як наслідок, урахування положень європейських конвенцій та міжнародних договорів. Не оминули процеси реформування й інститути, які за своєю сутністю регламентують здійснення примирення сторін.

Цим тенденціям сприяють норми статті 124 Конституції України, яка вказує, що юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення, а також, що законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок врегулювання спору.

До того ж у Главах 4 і 5 Цивільного та Господарського процесуальних кодексів України містяться ідентичні норми щодо можливості такого врегулювання. У Главах 4 зазначених кодексів із 2017 року з'явилися підстави і порядок проведення врегулювання спору за участю судді. А в Главі 5 – підстави відмови позивача від позову та мирова угода. Кодексом адміністративного судочинства України, статтями 190-191 передбачені умови та їх виконання під час примирення сторін. Зазначається, що сторони можуть повністю або частково врегулювати спір на підставі взаємних поступок.

У Кримінальному процесуальному кодексі України передбачено укладання угоди про примирення між підозрюваним (обвинуваченим) та потерпілим. З огляду на особливості кримінального законодавства, важливо, що ініціювання такої угоди можливо фактично на будь-якій стадії кримінального провадження. Тобто сторони після належного повідомлення особі про підозру і до виходу суду до нарадчої кімнати, мають шанс на досягнення згоди стосовно укладання угоди про примирення. Щодо процесуальних наслідків укладання угоди про

примирення, необхідно зазначити, що у визначених законом випадках її укладання є підставою для закриття кримінального провадження.

Тобто, фактично в усіх юрисдикційних процесах нашої країни присутні норми, які дозволяють сторонам вирішувати спір шляхом перемовин і подальшого примирення.

До того ж аналіз відповідей проведеного експертного опитування (серед суддів) щодо можливості в юрисдикційних процесах досягнути реального стану примирення показує, що перевага надається саме здійсненню поєднання психологічних та юридичних складових (80,5 %). Сутністю стану досягнення реального примирення сторін, серед запропонованих варіантів, опитувані надали перевагу досягненню сторонами безконфліктного стану, що спричинило припинення конфлікту та зумовило прийнятне для сторін правове рішення (70,7 %). Поряд із цим важливо зауважити, що за результатами опитування, більшість респондентів вказує на закінчення спору внаслідок примирення сторін в юрисдикційному процесі більш ефективним засобом у порівнянні із загальним судовим розглядом (81,7 %).

Окрім того, враховуючи прагнення законодавця відповідати найкращим Європейським цінностям та взяті на себе зобов'язання перед Радою Європи, поширення примирливих процесів в нашій країні неминуче. Про це, зокрема вказують неодноразові спроби законодавця долучити до юрисдикційних процесів норми медіації, шляхом подання відповідних законопроектів, а також діяльність пілотних проєктів щодо поширення і залучення медіації до законодавства нашої країни.

Теоретичну основу цього дослідження, а також питань пов'язаних із примиренням сторін становлять наукові праці: Д. Александровой, В. Андросюка, В. Барко, І. Батісти, В. Берназа, Н. Бондаренко-Зелінської, Т. Вільчик, І. Казміренко, Т. Кисельової, О. Кришевича, А. Ковальчук, В. Коновалової, М. Костицького, О. Кудерміної, А. Лапкіна, Д. Максименка, В. Марчака, Ю. Меркулової, В. Медведєва, О. Можайкіної, О. Озерського, Л. Орбан-Лембрик, І. Охріменка, Н. Романідзе, В. Радіонової-Водяницької,

Н. Турмини, О. Федіної, О. Черновського, Ю. Шепітька, О. Цільмак, О. Яновської та ін.

Концепції присвячені самоактуалізації особистості, що впливає на процес примирення досліджувалися А. Маслоу, А. Адлера, К. Роджерса, Е. Фромма, Р. Байта, К. Гольдштейна, А. Анг'яла, К. Хорні, Ф. Перлза, Е. Шостром та ін.

Деякі питання поєднання елементів психології і права у процесі примирення, а також поширення новітніх інституцій здійснення примирливих процедур висвітлені у працях Л. Грінхелгі, Р. Дарендорфа, Д. Карнегі, Б. Маани, Ф. Мемеля, Л. Паркінсона, Ремко Ван Рі, М. Райта, М. Фишера, М. Фоллета, У. Юрі та ін.

Окрім того, міжнародно-правові норми, законодавство України та інших країн, практика Європейського суду з прав людини та Верховного Суду України, Кримінальний процесуальний кодекс України.

Разом із тим, питання психологічного змісту примирення в юрисдикційному процесі не вивчалось, опублікованих наукових праць, які б комплексно розкривали питання психолого-правових особливостей примирення сторін, досліджували б новітні ідеології настання реального стану примирення на сьогодні не існує. Ці обставини зумовлюють актуальну необхідність вивчення зарубіжного досвіду застосування інституту примирення в судових процесах, з'ясування та розкриття психологічних характеристик волевиявлення особи під час примирення, встановлення та покращення чинних правових засад примирення в різних юрисдикційних процесах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження відповідає Плану заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи, затвердженому Указом Президента України від 12 січня 2011 року № 24; виконане відповідно до п. 3.4.2. Основних наукових напрямів та найважливіших проблем фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2019-2023 роки, виданих відповідно до постанови від 30 січня 2019 року № 30; Тематики наукових досліджень і науково-

технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ Міністерства внутрішніх справ України від 11 червня 2020 р. № 454); Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2021–2024 роки (рішення Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 21 грудня 2020 р., протокол № 23).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 29 жовтня 2019 року протокол № 22.

Мета і завдання дослідження – теоретично вивчити та емпірично дослідити особливості зв'язку психологічних та правових чинників у процесі примирення сторін у юрисдикційному процесі.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких *завдань*:

- дослідити поняття примирення в юридичній психології;
- з'ясувати засади примирення в юрисдикційному процесі;
- обґрунтувати необхідність поєднання правових та психологічних складових у процесі примирення;
- дослідити зарубіжний досвід здійснення примирення у вирішенні спорів та правових конфліктів;
- дослідити суб'єкти примирення в юрисдикційному процесі;
- визначити психологічні особливості взаємодії між сторонами у процесі примирення;
- обґрунтувати ефективність примирення як способу розв'язання спору в цивільному, господарському та кримінальному процесі;
- запропонувати вдосконалити юрисдикційні норми з метою покращення та поширення примирення;
- встановити психологічну сутність і зміст психологічних чинників, які впливають на процес формування внутрішнього переконання сторін та прийняття ними рішення про примирення в юрисдикційному процесі;

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають під час примирення сторін в юрисдикційному процесі.

Предмет дослідження – юридико-психологічний зміст примирення в

юрисдикційному процесі.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети дослідження планується застосування загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, зокрема: формальної логіки (аналіз, синтез, дедукція, аналогія, абстрагування, узагальнення) – для детального дослідження і розкриття змісту обраної тематики (розділ 1, 2, 3); історико-правовий метод з метою здійснення історичного огляду становлення примирення сторін, стану наукового розроблення та розвитку сукупності психологічних та правових юрисдикційних норм у примирливих процесах (розділ 1); психологічного моделювання задля створення формальної моделі психічного або соціально-психологічного процесу, відтворюючи його основні моменти пов'язані із досягненням стану реального примирення (підрозділ 2.1, 3.2); системно-структурний метод застосований під час визначення оптимальних взаємозв'язків між процесами, що зумовлюють наближення діяльності інститутів примирення до міжнародних стандартів; компаративістський метод застосований під час порівняння чинних юрисдикційних норм законодавства України з відповідними нормами зарубіжних країн (розділ 1, 2, 3); формально-юридичний метод використано під час розроблення, вдосконалення та з'ясування сутності юрисдикційних норм (підрозділ 2.2., 3.1)., метод правового моделювання застосований під час розроблення власних моделей окремих інститутів за допомогою яких суспільство зрозуміє сутність досягнення реального примирення і його переваги (підрозділ 3.1); статистичний – задля підтвердження теоретичних висновків відповідними статистичними даними, узагальнення результатів проведеного аналізу емпіричної бази (розділи 1, 2, 3); соціологічний – з метою підтвердження наукових висновків і дослідження думок практичних працівників шляхом їхнього анкетування (розділи 1, 2, 3).

Емпіричну базу дослідження становлять узагальнені результати вивчення матеріалів 63 судових проваджень (справ), огляди судової практики, офіційні звіти й довідки, результати анкетування (експертного опитування щодо покращення визначення та впровадження у юрисдикційні процеси досягнення

юридично-психологічного стану примирення сторін) суддів, а також використання власного досвіду автора, отриманого в асоціації медіаторів України протягом 2018–2021 років.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що ця дисертація є однією із перших в Україні самостійних досліджень, у якій комплексно висвітлені поняття та засади інституту психолого-правового примирення, надано його визначення, проаналізоване психолого-правову характеристику діяльності його суб'єктів, сформульовано низку вдосконалень юрисдикційних норм, які регламентують здійснення примирення сторін і мають наукову новизну, зокрема:

уперше:

- сформульовано поняття психолого-правового примирення в юрисдикційних процесах України. Обґрунтовано, що настання психолого-правового примирення можливо в разі діяльності сторін, направленої на відновлення шляхом перемовин почуття безпеки, долання психологічних переживань, досягнення взаємного прощення і безконфліктного стану, наслідком чого є підписання ініційованої суб'єктами примирення добровільної угоди, яка не може суперечити закону, шкодити інтересам третіх осіб і повинна бути затверджена шляхом прийняття відповідного судового рішення.

- запропоновані засади досягнення відновлення та настання реального примирення сторін в юрисдикційних процесах нашої країни, результатом чого стало доведення настання реального стану примирення сторін, лише у разі поєднання юрисдикційних норм та психологічного змісту сутності примирення;

- висвітлені особливості здійснення примирення різних суб'єктів юрисдикційного процесу, доведена необхідність проходження п'яти етапів примирення за участю медіатора;

- запропоновано впровадити до законодавства нашої країни новітні примирливі інститути досудового та позасудового врегулювання;

удосконалено:

- положення, що регламентують діяльність судді із врегулювання спору

сторін.

Зокрема, пропонується внести зміни до Навчальної програми спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, які передбачають необхідність отримання кандидатами на посаду судді навичок медіатора, а також у ЦПК, ГПК, КАС України передбачити можливість передання справи, на час здійснення врегулювання спору іншому судді та поєднати чинні правові норми із психологічними прийомами;

- висвітлена основна сутність залучення до перемовин особи, яка володіє навичками медіатора, запропоновано доповнення необхідними психологічними елементами;

- інститут врегулювання спору та примирення сторін унаслідок діяльності НСПП, діяльність якого запропоновано здійснювати з урахуванням психологічних особливостей і поширити не лише на колективні трудові спори, а й на спори між окремим працівником та керівництвом установи;

дістали подальшого розвитку:

- наукові положення щодо передумов виникнення, становлення і розвитку інституту примирення, періодизація етапів примирення в цивілізації, починаючи з періоду родового строю і закінчуючи нашим часом. Аналіз якої надає розуміння, що ідея примирення виникла, ще до початку її правового врегулювання, але після розвинення юрисдикційних процесів у світі, поступово проникала і набувала реалізації;

- характеристика суб'єктів примирення в юрисдикційному процесі залежно від його типу, наявності у будь-якої зі сторін ознак юридичної особи та можливості реалізації функції посередництва між сторонами примирення до якого вони були залучені. На підставі такої характеристики підкреслені найбільш важливі та проблемні питання;

- визначення найбільш сприятливих умов примирення в юрисдикційному процесі, а також тих, які ускладнюють можливість досягнення стану реального примирення. До сприятливих віднесені: обопільне прагнення сторін до вирішення конфлікту, нетривалість часу проходження конфлікту, відсутність

заперечення сторін із залучення особи посередника, яка володіє спеціалізованими знаннями у сфері медіації, психології, конфліктології. Несприятливими ж умовами слід вважати ситуацію у якій: конфлікт носить тривалий особистий характер, відноситься до юрисдикційних процесів кримінального спрямування, одна зі сторін не бажає вести перемовини щодо примирення;

- поняття, сутність та подальший розвиток такого новітнього інституту в нашій країні, як фасилітація. Зокрема, обґрунтована важливість залучення фасилітаторів до врегулювання спору за участю НСПП.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали дослідження, висновки і рекомендації можуть бути використані в процесі підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів, суддів та прокурорів. Сформульовані в дисертаційному дослідженні висновки та рекомендації використовуються в:

- *науково-дослідній діяльності* - при використанні в науково-дослідній роботі профільних кафедр, наукових лабораторій та перемінного складу академії (акт Національної академії внутрішніх справ від 05 грудня 2023 року);

- *освітньому процесі* – під час викладання відповідних навчальних дисциплін, а також використані в науково-дослідній роботі профільних кафедр, наукових лабораторій та під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти (акт Національної академії внутрішніх справ від 06 грудня 2023 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовано на підставі самостійно проведених досліджень. Підготовлені у співавторстві наукові статті становлять 50 % авторського доробку. Для аргументації окремих положень дисертації використовувалися наукові праці інших учених, на які зроблено посилання.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження оприлюднено на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях та засіданнях круглих столів,

серед яких: Концептуальні засади використання психологічних знань в судовій діяльності (Чернівці, 31 травня 2019 р.); Актуальні питання психологічного забезпечення службової діяльності структурних підрозділів МВС України в умовах воєнного стану (Київ, 20 квітня 2023 р.); Актуальні питання протидії булінгу у воєнний час. Хто мій безпечний друг у протидії булінгу? (Київ, 4 травня 2023 р.); Регулювання приватно-правових відносин в умовах воєнного стану в Україні (Київ, 29 вересня 2022 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації викладені в дев'яти наукових публікаціях, серед яких п'ять статей, опубліковано в юридичних фахових виданнях України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України та чотири тези доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації зумовлена метою, предметом і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 246 сторінок, з яких: основний текст – 205 сторінок, список використаних джерел – 19 сторінок (190 найменувань), 3 додатки – 9 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОНЯТТЯ ПРИМИРЕННЯ

1.1. Поняття, психолого-правові засади примирення в юридичній психології та їхні історичні витоки

Орієнтація на мирне врегулювання спорів, розвинута система примирних процедур, зокрема й позасудових, – це істотна ознака, дійсно, демократичної правової держави. Проте вбачається, що норми чинного законодавства стосовно досягнення психолого-правового стану примирення мають уривчастий та несистемний характер, а механізми людської психіки у цій сфері фактично не вивчаються, що не дає змоги виокремити інститут примирення у нашій державі як сформоване системне утворення.

Починаючи дослідження поняття та засад примирення в юридичній психології вважаємо, що необхідно спочатку зупинитися на визначенні поняття і засад примирення, окремо з погляду психології та окремо з погляду права, а потім врахувавши всі наведені принципи поєднати їх як взаємопов'язані між собою явища, запропонувавши загальне визначення примирення.

Однак спочатку, з метою формування уявлення про розвинення примирення між сторонами, ми розглянемо витоки примирення на різних історичних етапах та запропонуємо їхню періодизацію. Як стверджують Г. Берман та Е. Аннерс, примирення є феноменом, що виник раніше, ніж право і, більше того, саме бажання досягнути миру і стало основним спонукальним мотивом для виникнення права [1].

Слід зауважити, що конфлікти супроводжували людство практично на усіх етапах його розвитку, а тому багатьом способам їх вирішення тисячі років. Наприклад Л. Коберник зазначає, що, на жаль, конфлікти є невід'ємною складовою життя. Ця обставина пов'язана із самою природою людської психіки [2]. Погоджується з цим І. Сівчук, який у своїх наукових дослідженнях зазначає,

що конфлікти як складне багатоманітне явище є постійними супутниками нашого життя [3].

Як наслідок і примірювальні процеси розвивалися і видозмінювалися із набуттям досвіду і досягненнями цивілізації. Наприклад, у давнину був поширений звичай кровної помсти, який вважався беззастережним обов'язком усіх родичів потерпілого. Водночас дії, які слідували внаслідок виконання такого звичаю часто були невинувато жорстокими, а інколи навіть загрожували самому існуванню племені, а тому процес виходу з ситуації шляхом примирення сторін був неминучим. Зрозуміло, що на той час не йшлося про цілковиту добровільність, чи повне виконання умов, які б задовільнили обидві сторони, адже функцію примирення здійснювали вожді або старійшини, основним завданням яких було відновлення миру і стабільності у племені [4, с. 164]. Тому наступний крок, який необхідно виділити у розвиненні примірювальних процесів – це виникнення у племені права проводити народне зібрання, що безпосередньо здійснювало переговори між сторонами конфлікту. Значна частина вчених вважає переговори про примирення у родовому суспільстві основоположним чинником виникнення примірювального права.

Із виникненням древніх держав, поширювалися і розвивалися примірювальні процеси, але на нашу думку, найбільший внесок у їх формування був зроблений у період ранньої античності Грецією та класичної античності у часи панування Римської імперії. Зокрема, у античній Греції не тільки діяли тисячі судів, а як зазначає В. В. Латишев, існували суди для конкретних випадків. За своєю суттю, це були суди посередників [5, 255]. Отже, сформований в Афінах інститут дієтетів, в деяких випадках повинен був замінити державний суд на засідання якого було необхідно більше коштів і часу, а відтак передбачав можливість мати третейських посередників – дієтетів. Обрання дієтетів відбувалося шляхом жеребу із числа осіб зі сталим життєвим досвідом, яким виповнилося шістдесят років, а ще більш важливо те, що вони могли бути обраними самими сторонами з метою вирішення майнового спору, що, на нашу думку, значно збільшувала ймовірність вирішення спору на умовах,

які б задовільнили обидві сторони. Завдання дієтетив полягало в тому, щоб примирити сторони та закінчити справу із задоволенням обох сторін, але якщо цього досягти не вдавалося, то після аналізу скарг і виправдань обох сторін, дієтети вирішували справу самостійно, а сторони мали обов'язок дотримуватися прийнятого рішення.

Наступний крок щодо вдосконалення примірювального процесу був зроблений під час існування Римської імперії, яка вперше розробила та унормувала, примірювальну процедуру, шляхом затвердження Закону XII таблиць, в яких передбачила положення інституту мирової угоди, примирення, чим фактично запровадила їх цілісну концепцію. Так, у Законі XII таблиць передбачали можливість укладання сторонами угоди перед початком судочинства і лише якщо цього не сталося, сторони вирішують свій спір у судовому процесі. Про це зокрема йдеться у ст. 7. Таблиці I Процесуального права, де вказано, якщо сторони спору не приходять до згоди, нехай вони до полудня зйдуться для позову на форумі або на коміціях [6]. У ст. 1 Таблиці VI Закону вказується можливість у присутності п'яти свідків і вагаря укласти усну угоду самозакладу або відчуження речі, при цьому вона вважається непорушною. Якщо одна зі сторін відмовлялася від своїх слів (угоди), і в разі свідчення свідків про це, вона підлягала подвійному штрафу. Також необхідно навести положення ст. 5 Таблиці III Закону, яке передбачало можливість боржника вже перебуваючи в ув'язненні помиритися з позивачем, а якщо цього не відбувалося, боржник залишався в ув'язненні впродовж шістдесяти днів [6]. Протягом цього строку у боржника і позивача тричі була можливість примиритися, з цією метою їх у базарні дні приводили до претора на коміціум і оголошували присуджену для виплати позивачу суму коштів. На третій базарний день боржники, які не досягли примирення з позивачем піддавалися смертній карі чи продавалися за кордон, за Тибр. Не підтримуючи примусово жорстоких шляхів до досягнення примирення, вважаємо, що в цьому випадку можна казати про перші ознаки застосування юридичної психології, з питання примирення сторін. Зокрема, варто зауважити, що до особи не застосовували притаманні

античному періодові методи фізичного впливу, хоча можна стверджувати про задум у здійсненні психологічного впливу, відповідно до якого боржник, розуміючи наслідки не виплати коштів, перебуваючи у підвищено-емоційному, подекуди у шоківому стані, повинен використати всі наявні у неї можливості для примирення з позивачем. Аналізуючи ст. 2 Таблиці VIII, можна дійти висновку про застосування психологічних прийомів у діяльності стародавнього процесуального Римського права, які спонукали до примирення сторін, адже особа, яка заподіяла тілесних ушкоджень поставала перед вибором, знайти шляхи до примирення зі стороною, якій вона ці тілесні ушкодження нанесла чи отримати в якості покарання аналогічні. Крім того, слід зазначити, що завдяки трансформації та видозмінення посередництва у вирішенні спорів у Стародавньому Римі виник інститут медіації, а ми отримали поняття і критерії діяльності особи медіатора.

Після розпаду Римської імперії фактично усі галузі науки, зокрема і правові знаходилися у занепаді, тому наступний етап який необхідно зазначити, на нашу думку, це період середньовіччя за який формуються та розвиваються науки у Франції, Англії, значно розквітають у Київській Русі. Зокрема в Англії діяв кодекс Етельреда, який був її королем у 979–1013, 1014–1016 рр. Одним із принципів цього кодексу було наявність вибору між примиренням і судовим процесом та закріплення статусу мирової угоди, рівнозначної до судового рішення [7]. Наступним суттєвим зрушенням у питанні примирення сторін в Англії було видання в XII в. посібника з права, відомого як «Законои Генріха I», в якому неоднаразово підкреслюється перевага вибору дружнього врегулювання спору у порівнянні із судовим. Крім того, з огляду на завдання та мету нашого дослідження, необхідно звернути увагу на окремі рекомендації, які містилися у «Законах Генріха I», зокрема з боку потерпілого віталосся прийняття пропозиції про примирення, якщо особа, яка завдала шкоди намагається загладити свою провину і пропонувала клятву про примирення та відсутність образи з обох сторін. Тобто в цьому випадку вже можливо розглядати примирення не лише як досягнутий правовий факт за яким обидві особа вимушені робити певні дії для

кінцевого юридичного результату, а й досягнення певного емоційного стану сторін за наслідком чого буде відсутня образа. Укладена за таких обставин угода, мала таку ж силу як і саме рішення суду. Ще одна цікава рекомендація полягала у правилі за яким особа, яка ненавмисно завдала шкоди повинна була свідомо бажати її компенсувати [7]. Крім того, в судах Англії у XII-XIV ст. регулярно проводилися так звані *dies amori* (дні примирення) [8]. У ці дні суди не розглядали питання, які не пов'язані із примиренням сторін і вживали можливих заходів щодо його досягнення. Але у цьому випадку, хоча і слід відзначити цю традицію як позитивний крок щодо вдосконалення інституту примирення у цілому, однак, слід зауважити про здебільшого досягнення правової сторони примирення, адже за своїми повноваженнями суди мали право і доволі часто застосовували, примушуючи сторони примиритися. Враховуючі викладені примірювальні можливості у середньовічній Англії, можливо зробити висновок щодо принципу сприяння примирення (чи заключення мирової угоди) сторін в англійському праві тих часів.

Розглядаючи розвиток примірювальних процедур у середньовіччі, необхідно також зазначити Францію у якій примирення сторін було одним із найважливіших способів вирішення суперечок і прийняття рішень із загальних питань. Так, на всій її території, а особливо в селах, було поширене вирішення спорів шляхом посередництва-арбітражу. До того ж процедура на той час була повністю усною (що дещо нагадує досвід античної Греції). Як посередники-арбітри, враховуючи високу довіру суспільства до церкви, виступали представники духовенства, що, на нашу думку, дещо заспокоювало обидві сторони та могло спростити процес досягнення примирення, іншими посередниками могли виступати дворяни чи призначені королем нотаблі. Високий стан розвитку процесу примирення у середньовічній Франції, пояснюється зацікавленістю у ньому на рівні держави, зокрема навіть король Франції Людовик Святий у своє правління з 1226-1270 рр. не тільки був прихильником посередництва, а й особисто брав участь у врегулюванні спорів в якості посередника [9].

Щодо зародження перших принципів примирення, які мали психологічно правову основу на території нашої країни, слід навести коротку редакцію Руської Правди, яка виникла за часи існування Київської Русі і закріплювала принцип примирення потерпілого з порушником, що вказує про надання ідеї примирення правового характеру та на елементи розвинення примирення з погляду психології з огляду на те, що примирення, крім компенсації завданої шкоди, повинно було завершуватися побратимством чи хресним цілуванням. Згодом переймаючи досвід Франції, розвиваються прототипи примирних процедур за участю духовенства як посередників [190, 178].

Наступний етап розвитку та видозмінення примірювальних процесів, який безпосередньо стосується нашої країни, відбувається після розпаду Київської Русі і припадає на укладання Литовських Статутів 1529, 1566, 1588 років. Положення Статуту 1588 р. діяли здебільшого на території нашої країни навіть у XVIII ст., а Артикул 85 цього Статуту стосувався діяльності полюбовних судів, завдання яких було досягти примирення сторін. Крім того, відповідно до Статуту 1588 р., у разі досягнення мирової угоди провадження розпочате на підставі звернення однієї зі сторін припинялося. Разом із Литовськими Статутами на теренах сучасної України починаючи з XVI ст., діяли норми козацького звичаєвого права, які заохочували примірювальні процедури ввівши таке поняття як «примирення між товаришами». Поміж інших складових, які допомагають у примиренні сторін у козацькому праві, необхідно відзначити залучення до примірювальних процесів найбільш авторитетних козаків, які фактично виконували певні функції медіаторів [190, 178]. Також згідно з козацьким звичаєвим правом, під час вирішення спорів приватного характеру, судді всіляко намагалися схилити сторони до примирення, а безпідставна відмова про це, розглядалася навіть, як можливість застосувати санкції до непоступливої сторони [10]. Судова реформа Російської Імперії 1864 року норми, які поширювалися на частину території незалежної України, передбачали створення мирових суддів, головне завдання яких полягало у примиренні сторін [190, 178].

Наступний етап, який необхідно відмітити, це етап – з 1917 до 1990 р. Упродовж цього часу запроваджується у 1917 р. Декрет про суд № 1, у результаті чого відміняється судова система, створена на основі Статутів 1864 р. Також припиняють існування Інститути мирових суддів, які замінюють на місцеві суди. Внаслідок введення у дію у 20-х рр. ХХ ст. інституту сільських громадських судів з'являються примирні камери, які потім видозмінюються у товариський суд колгоспів. Після зазначених, різких змін примірювальні процеси між сторонами у той час застосовувалися вкрай рідко, а вирішення розбіжностей між сторонами фактично перейняла на себе держава, здебільшого приділяючи увагу у вирішенні спору чи відновленні порушених прав та обов'язків правовій складовій [190, 179].

Водночас у найбільш розвинених країнах процеси покращення, еволюціонування примирення не залишалися на місці і наприкінці 80-х років ХХ ст. з'являються організації, мета та спеціалізація яких здійснювати сприяння у примирливому вирішенні спорів, наприклад, лондонський Центр із вирішення спорів – ADR – Group [11, с. 107].

Після 16.07.1991, із набуттям нашою державою незалежності настає сучасний етап розвитку і вдосконалення елементів психолого-юридичного примирення сторін, це зумовило видозмінення всього правового законодавства, зокрема прийняття нових процесуальних кодексів, перший з яких (арбітражний процесуальний кодекс України), який потім трансформувався у ГПК України, у 2004 р. набув чинності ЦПК України, у 2005 КАС України, останнім було запровадження нового КПК України у 2012 році. У кожному з цих кодексів наявні положення, які можуть бути прийнятними для сторін, що бажають досягти примирення. А тому ми їх розглянемо у наступних параграфах цього дослідження. Крім того, наша країна намагаючись використати позитивний міжнародний досвід, долучається до багатьох пропозицій та рекомендацій провідних країн світу у питанні вдосконалення інституту примирення [190, 179]. Враховуючи викладене, можливо запропонувати таку періодизацію етапів примирення в юридичній психології, які, на нашу думку, найбільше вплинули на

існування інституту примирення у нашій країні, у звичному для нас вигляді. Отже, перший етап – це період родового строю, під час якого виникає право вирішення спору у народного зібрання; другий етап – період античності за часів давньої Греції, яка заснувала інститут дієтетів як посередників у примиренні сторін та Римської імперії, яка унормувала, примірювальну процедуру, шляхом затвердження Закону XII таблиць; третій етап – починаючи з X до XV ст., період середньовіччя за якого примірювальні процеси активно розвиваються у Франції, Англії, а відтак, у Київській Русі з'являється Руська Правда, яка закріплює принцип примирення потерпілого з порушником, що свідчить про надання ідеї примирення правового характеру; до четвертого етапу пропонуємо віднести період заохочення примірювальних процедур починаючи з XV ст. до 1916 р., який ознаменувався прийняттям Литовських статутів, козацького звичаєвого права та запровадженням судової реформи 1864 р.; п'ятий – з 1917 р. до 1991 р. під час якого скасовується судова система та інститут мирових суддів, створені на основі статутів 1864 р., шляхом видання Декрету про суд від 22 листопада 1917 р. № 1; шостий етап – з 1991 р. до нашого часу, починаючи з набуття незалежності, у нашій країні розвиваються процеси спрямовані на примирення сторін, фактично в усіх сферах законодавства, чому сприяє прийняття нових кодексів та законів.

Навівши власну думку історичних етапів, які характеризують виникнення примирення між сторонами, ми не претендуємо на єдине бачення, адже погоджуємося із думкою М. Мاستила, який вважає, що навіть з історичних джерел неможливо отримати надійні статистичні відомості про випадки застосування та різновиди врегулювання спорів, оскільки багато із них залишилися неописаними [12, с. 43].

Запропонувавши та проаналізувавши етапи розвитку примирення, можна дійти висновку, що ідея примирення виникла, ще до початку її правового регулювання, на рівні необхідності у взаємодії людей, але після розвинення юрисдикційних процесів у світі, поступово проникала і використовувалася у них, а в деяких із них, навіть міняла підхід у застосуванні (зокрема щодо покарання).

Отже, дослідивши передумови виникнення можливості примирення у сторін спору чи конфлікту з погляду юридичної психології, можливо дійти висновку, що їх, елементи застосовувалися протягом тривалого часу. Водночас у них не було чіткого визначення, доступних, загальноприйнятних сторонам примирення засад, які б могли допомогти у досягненні бажаного результату. З метою вдосконалення примірювальних процесів, вважаємо за необхідне визначити поняття досягнення примирення у юридично-психологічному сенсі та його засади.

Необхідно зазначити, що чіткого поняття примирення в юриспруденції не наведено у жодному з чинних процесуальних кодексів, а лише можна згадувати про зазначені критерії, які можливо застосувати до процесу примирення. Тому, якщо підходити до примирення суто з юридичного погляду, то можна зазначити, дещо різні за змістом, але досить схожі визначення у юрисдикційних процесах нашої країни.

Починаючи надавати визначення поняттю примирення з чинного кримінального процесуального законодавства, вважаємо за необхідне навести думку Е. Фатаха, який вказує, що першочерговими завданнями кримінального законодавства має бути відновлення миру і спокою, заліковування ран і компенсація збитків жертвам. Основним завданням повинно бути примирення, а не відплата; врегулювання конфліктів між людьми, а не увічнення їх; і наближення ворогуючих сторін, замість ще більшого віддалення [13].

Більш прагматична та наближена до суто правової, думка А. Ященко, про те, що примирення є належним чином оформлена письмова угода, юридичний зміст якої полягає в засвідченні того, що суб'єкт, який вчинив суспільно небезпечне діяння, відшкодував завдані ним збитки або усунув заподіяну шкоду, а потерпіла особа висловила своє задоволення вжитими щодо неї заходами й дала згоду на звільнення першого від кримінальної відповідальності або на настання іншого кримінально-правового наслідку [14, с. 16].

Ми же вважаємо, що згідно з КПК України, примирення можливе між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим на підставі заключення угоди про

примирення. А процес примирення сторін згідно з положеннями Гл. 35 КПК України, пропонуємо визначити як добровільну угоду, яка повинна відповідати інтересам суспільства, між суб'єктами угоди про примирення і за їх ініціативи, з дотриманням прав кожної зі сторін, сутністю якої є примирення сторін і узгодження дій спрямованих на повне, всебічне відновлення прав потерпілого у найкоротший термін, що повинно бути перевірено та затверджено судом [15].

Враховуючи це визначення та проаналізувавши його зміст, можливо виокремити його основні складові і як наслідок, зазначити правові засади якими керуються сторони угоди під час примирення. Отже, перш за все, необхідно відмітити наявність принципу диспозитивності, сутність якого самостійно або за допомогою захисників, представників обирати форми реалізації своїх суб'єктивних прав та законних інтересів, а відтак у сторін наявна можливість ініціювати укладення угоди про примирення на усіх стадіях кримінального провадження. Добровільність укладання угоди та відповідність її інтересам суспільства вказує на певні елементи засади верховенства права. Дотримання прав кожної зі сторін можливо розглядати не лише як засаду рівності перед законом і судом наявну у КПК України, а й як принцип рівності (недискримінації) громадян, відповідно до якого всі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах закріплений у Конституції України. Відновлення прав у найкоротший термін вказує на засаду, яка характеризується необхідністю розглянути кримінальне провадження у розумні строки. Перевірка умов, змісту угоди та затвердження її судом виникає з принципу доступу до правосуддя та обов'язковості судових рішень. З огляду на викладене, можливо зазначити про існування низки засад регулюючих правове поняття примирення у кримінальному процесі.

Відповідно до Гл. 5 ЦПК України процедури примирення у цивільному процесуальному праві здебільшого розглядаються як право на укладення мирової угоди. Тому, враховуючи норми ЦПК України, пропонуємо визначити примирення як: узгоджені на підставі взаємних поступок дії сторін, спрямовані на врегулювання спору, шляхом відмови позивача від позову чи заключення

мирової угоди, яка має стосуватися лише їх прав та обов'язків, не шкодити правам третіх осіб і затверджуватися судом. У цьому визначені наявні декілька складових, проаналізувавши які, ми зможемо виокремити та вказати наявні у ньому засади цивільного процесу. Отже, врегулювання спору шляхом відмови позивача від позову, вказує на наявність принципу диспозитивності, адже особа, якій належить право, може від нього відмовитися. Заклучення мирової угоди чи відмова від позову також вказує на елементи засади диспозитивності цивільного судчинства, за яким у особи якій належить право повинна бути можливість від нього відмовитися. Крім того, до засади диспозитивності слід віднести право сторін на діяльність пов'язану із взаємними поступками, наслідком яких і є заклучення мирової угоди. Щодо умов угоди, які повинні не шкодити інтересам третіх осіб, це безпосередньо вказує на наявність засади неприпустимості зловживання процесуальними правами, яка у своїй текстуальній конструкції забороняє порушувати права третіх осіб під час заклучення мирової угоди. Вимога щодо досягнення сторонами умов угоди, які повинні стосуватися лише їх прав та обов'язків та затвердження досягнутої угоди примирення судом, характеризує засаду змагальності у цивільному процесі відповідно до якої суд, керуючи ходом судового процесу сприяє врегулюванню спору, шляхом досягнення угоди між сторонами і запобігає учасниками судового процесу їхніми правами [16].

Розглядаючи зміст примирення у наступному юрисдикційному процесі, ГПК України, зауважимо, що норми ГПК і ЦПК України, які стосуються примирення досить схожі, а тому і визначення примирення, яке можливо навести буде дещо дублювати попереднє.

Відтак аналізуючи чинні норми ГПК України щодо процесу примирення сторін, можливо запропонувати визначити примирення як: узгоджені на підставі взаємних поступок дії сторін, у разі необхідності за участю судді чи посередника, спрямовані на врегулювання спору шляхом відмови позивача від позову, залишення його без розгляду чи заклучення мирової угоди, яка має стосуватися лише їх прав та обов'язків і затверджуватися судом [17].

Враховуючи те, що обґрунтування елементів аналізованих засад, якими повинні керуватися сторони під час примирення у господарському процесі, мають близьку правову природу з цивільним процесом, отожд, ми їх лише перелічимо. Отже, на нашу думку, досягаючи примирення шляхом укладання мирової угоди у господарському процесі, сторони повинні керуватися засадами змагальності, диспозитивності та неприпустимості зловживання процесуальними правами.

Адміністративний процес у питанні примирення сторін дещо відрізняється від інших не пов'язаних із кримінальною відповідальністю юрисдикційних процесів нашої країни, допускаючи примирення спору навіть у його певній частині [18]. Ця можливість, на нашу думку, не дозволяє казати про настання повного стану примирення та буде предметом вивчення у наступних параграфах нашого дослідження. Щодо визначення поняття примирення за нормами чинного законодавства КАС України, можливо запропонувати таке: примирення це повне або часткове врегулювання спору на підставі взаємних поступок сторін, результатом чого є визначення умов викладених у заяві про примирення, які не можуть суперечити закону і затверджені ухвалою суду.

Аналізуючи наявні у цьому визначенні примирення принципи, слід зауважити, що в адміністративному процесі засади і завдання подекуди мають схожі правові функції, взаємопов'язані між собою, а тому і будуть розглядатися нами як елементи, які доповнюють один одного. Отже, повне або часткове врегулювання спору внаслідок визначення узгоджених умов, про це вказує на принцип диспозитивності, якому властиве право змінити свої вимоги, відмовитися від них або за взаємною згодою припинити спір. Взаємні поступки сторін крім елементів засади диспозитивності вказує ще на принцип розсудливості у прийнятті рішень.

Щодо затвердження судом заяви в якій викладені умови угоди, що не можуть суперечити закону, можемо впевнено стверджувати щодо наявності принципу офіційного з'ясування всіх обставин у справі, який полягає у перевірці судом мирової угоди або відмови стягувача від примусового виконання на стадії

виконання судового рішення, відсутності суперечностей закону або порушення чийх-небудь прав, свобод чи інтересів, що дещо обмежує принцип диспозитивності.

Запропонували власні бачення правового поняття примирення притаманне фактично кожному з юрисдикційних процесів нашої країни і враховуючи чинне законодавство, спробуємо поєднати та узагальнити їх у єдине загальне визначення. Відтак пропонуємо примирення з погляду права розглядати як: підписання ініційованої суб'єктами примирення добровільної угоди, в якій на підставі взаємних поступок зазначаються її умови, строки виконання, яка не може суперечити закону, шкодити інтересам третіх осіб і повинна бути затверджена шляхом прийняття відповідного судового рішення [190, 180].

За умови узагальненого визначення примирення та короткого аналізу правових принципів досягнення примирення у чинних юрисдикційних процесах нашої країни, слід виокремити найбільш притаманні та універсальні засади: верховенства права, диспозитивності, змагальності, розгляду провадження у розумні строки, доступу до правосуддя та обов'язковості судових рішень, неприпустимості зловживання процесуальними правами, офіційного з'ясування всіх обставин у справі.

Проаналізувавши примирення з позиції чинного процесуального законодавства варто зауважити, що воно регламентується та аналізується науковцями здебільшого з погляду правових норм, однак психологічний її аспект залишається поза увагою. Зокрема законодавцем, з огляду на чинні норми, береться до уваги законність рішення за яким сторони укладають процесуальний документ, але не приділяється достатня увага досягненню сторонами реального, а не формального психологічному стану примирення, не досліджується мета з якою сторони на нього погодилися.

З цього приводу можливо зазначити думку Д. Карнегі, який зазначає, що у суперечці виграти неможливо, тому що програючи її, ви програєте, але й вигравши, ви також програєте. Чому? Припустимо, ви своїми аргументами переконали опонента, доводячи, що він зовсім не розуміється в цьому питанні. І

що тоді? Ви почуваетесь чудово, а він? Ви змусили його пройти через приниження. Ви поранили його гордість. І ваш тріумф викличе в нього прагнення помсти. Отже, той, кого переконали проти волі, залишається зі своєю думкою [19, с. 114]. Іншими словами, в разі якщо одна сторона не вирішила свої проблеми з іншою, а фактично змусила підписати угоду про примирення. Це може мати наслідки лише тимчасового досягнення припинення ворожнечі між ними, а на рівні підсвідомості конфлікт може або продовжитися, або через незавершену неприязнь виникнути між тими ж сторонами в іншій сфері.

Відтак набуває своєї актуальності, питання наявності обов'язкових елементів, які б підкреслювали моральний аспект у механізмі реалізації та досягнення процесу примирення.

Зокрема, А. Джужа, метою примирення бачить не лише відшкодування шкоди та завданих збитків, а також і моральне задоволення потреби потерпілого (відчуття безпеки, демонстрація розкаяння тощо) [20].

Водночас проведений аналіз процесуального законодавства щодо принципів примирення та структурні елементи його узагальненого визначення, дозволяють знайти спільні між собою юридичні та психологічні риси. Зокрема, щодо досягнення примирення на підставі взаємних поступок. А до основних рис примирних процесів ми віднесемо: по-перше процеси направлені на врегулювання спору, за ініціативою та пошуком прийняттого рішення сторонами, які беруть у ньому участь; по-друге наявності у сторін добровільного волевиявлення.

У психології поняття взаємних поступок ні чим не відрізняється від компромісу, а у тлумачному словнику «компроміс» трактується як згода з ким-небудь у чомусь, що досягається взаємними поступками; поступка заради досягнення мети [21, с. 875]. У науці вчені теж визначають досягнення компромісу шляхом взаємних поступок [22, с. 33].

Розглядаючи процес примирення, враховуючи психологічні чинники, вважаємо за необхідне навести думку відомого європейського експерта Ради Європи зі справ медіації і відновного правосуддя М. Райта, який розглядає

досягнення примирення за допомогою медіатора, неодноразово висловлював думку щодо взаємозв'язку юридичних та психологічних складових у процесі медіації, а відтак і примирення. Отже, на думку М. Райта, правильним шляхом характерним для справжнього, а не формального примирення – є роздуми потерпілого та підозрюваного над тим, що відбулося та винесення для себе життєвих уроків. Цим правильним шляхом, який є запорукою істинному виправленню, порушник зможе пройти за активної участі медіатора, відвідуючи примірювальні зустрічі-конференції. На думку М. Райта, медіатор повинен запросити порушника на таку зустріч спільно із тими людьми, які заслуговують на повагу та є для нього безперечними авторитетами. На цій зустрічі порушник повинен розповісти про свої дії, які призвели до скоєння правопорушення, та вислухати думку потерпілого щодо скоєного. У багатьох випадках після цього, у порушника виникає почуття сорому, а у потерпілого, відповідно – розуміння і прощення, також потерпілий погоджується на репарацію з боку підозрюваного з метою виправлення своїх дій. Отже, потерпілий позбувається своїх негативних відчуттів. Усі присутні спільно виробляють план дій в контексті репарації. Фактично жоден з учасників кримінального провадження не володіє професійними навичками для досягнення цих процесів [23, с. 227, 233–235]. На підтримку думки М. Райта можна навести і позицію з якою ми погоджуємося з Л. Паркінсона, який зазначає, що головна причина спорів між людьми полягає не прагненніям домогтися дотримання вимог законодавства або пошуках користі, а в емоціях, що переповнюють сторони суперечки, і, таким чином, цілком логічне, що вирішувати такі спори простіше медіаторові, ніж судді [24, с. 16-26].

Навівши позицію Мартина Райта, можемо стверджувати про можливість виокремлення певних елементів досягнення стану примирення саме з психолого-правового погляду, а не виключно з юридичного. До цих елементів необхідно віднести почуття сорому, розуміння, прощення.

Аналізуючи вищенаведені думки вчених та норми законодавця, зазначимо, що вони спільні у питанні обов'язкової добровільної узгодженості щодо відшкодування шкоди, результатом чого буде звільнення від кримінальної

відповідальності або укладення угоди про примирення. Різноманітність думок науковців і законодавця здебільшого спостерігається у необхідній присутності моральних та етичних факторів у процедурі досягнення компромісу, за наслідками якого повинен з'явитися безконфліктний стан. До того ж у потерпілого та правопорушника будуть різні похідні цього стану, у потерпілого він буде характеризуватися прощенням кривдника за моральні страждання завдані внаслідок правопорушення, а у підозрюваного чи підсудного моральний стан може виражатися в добровільному відшкодуванні завданої шкоди, щирому каятті щодо вчиненого за наслідком чого зменшиться відчуття провини.

Тому, задля досягнення поставленої мети цього дослідження, яка, зокрема полягає у визначенні поняття примирення та засад примирення саме з погляду юридичної психології, необхідно виокремити структурні елементи, які у своїй сукупності будуть надавати сторонам відчуття не примарного, а справжнього примирення.

Звернувшись до тлумачного словника В.І. Даля, бачимо, що термін «примирення» означає мирити, припинити ворожнечу, дійти згоди обома сторонами [25, с. 710–711].

А. Гриб вважає, що поняття «примирення» означає зняття психологічної напруги, викликаной спором [26, с. 199].

Враховуючи викладене необхідно зазначити, що сам процес примирення це наслідок конфлікту, що стався або спору між сторонами, а тому для змістовного визначення поняття примирення потрібно навести складові цих понять.

Слово конфлікт походить від латинського «conflictus» (зіткнення) й означає зіткнення протилежних інтересів, поглядів, прагнень, серйозних розбіжностей [27, с. 1453].

Надаючи загальне поняття конфлікту з погляду психології зазначимо, що це – зіткнення протилежно спрямованих, несумісних одна з однією тенденцій, окремого епізоду у свідомості, в міжособистісних взаємодіях або

міжособистісних відносинах індивідів або груп людей, пов'язане з негативними емоційними переживаннями [28].

Сам же конфлікт Л. Булова відносить до однієї з форм розв'язання суперечностей, зазначаючи, що його розвиток сприяє подоланню тих недоліків і прорахунків у соціальній організації, що призвели до його виникнення [29, с. 241–242].

Щодо поняття юридичного конфлікту наведемо позицію Ю. Шемшученка у понятті якого, це такий конфлікт, який важко долається, викликаний несумісністю поглядів, інтересів, цілей та потреб суб'єктів та учасників юридичної діяльності, в якому спір так чи інакше пов'язаний з правовими відносинами сторін, де суб'єкти, мотивація їхньої поведінки, об'єкт конфлікту мають правові ознаки, а сам конфлікт має правові наслідки [30].

Тому, цілком закономірно, що суб'єктивною стороною юридичного конфлікту є певна послідовність соціально-психологічних перетворень, які викликають відкрите протиборство суб'єктів, іншими словами, внутрішні чинники, які призводять до розбіжностей сторін і спонукають сторони до конфліктної взаємодії [31, с. 62].

Щодо набуття конфліктом правового статусу, влучно зазначає М. Іншин, на думку якого правового аспекту конфлікт набуває, якщо об'єкт конфлікту впливає на статус особи, її інтереси або соціальні цінності, які можуть бути чи врегульовані правом [31, с. 72].

Аналізуючи конкретний вид конфлікту необхідно звертатися до моделі діагностики організаційних конфліктів Л. Грінхелга, яка класифікує конфлікт за ступенем тяжкості та розкриває особливості щодо можливості його вирішення [32]. Зокрема, Л. Грінхелг вважає за необхідне з'ясувати: чи є предмет спору справою принципу або, чи зачіпає окремі розбіжності сторін, вважаючи, що відступ від власних принципів є важкою справою, тому в тій мірі, в якій конфлікт пов'язаний з окремими розбіжностями сторін, він легше піддається конструктивному вирішенню. Наступна обставина, яка вимагає вивчення, на його думку, це питання розміру ставок. У нашому розумінні це реальна оцінка

можливих втрат учасниками конфлікту у разі несприятливого його вирішення. Л. Грінхелг вважає, що люди можуть перебільшувати реальну цінність «ставки», що, на нашу думку, характеризується бажанням виграти будь-якою ціною, яка інколи за своєю сутністю перевищує зміст конфлікту. Крім того, вважаємо, поєднати дві запропоновані Л. Грінхелгом обставини як взаємопов'язані між собою оцінюючи характер взаємовідносин сторін з погляду тривалості відносин, їхнього характеру, наявності чи відсутності тривалого життєвого суперництва. Ці обставини можуть або сприяти знаходженню рішення, за яким сторони можуть обопільно виграти від вирішення конфлікту, або сформована роками позиція, яка вимагає слідувати тільки своїм інтересам. До таких конфліктів можна віднести, «сімейні» і «сусідські», у яких як зазначає К. Канішева частка психологічних факторів, що заважають розв'язанню конфліктної ситуації, значно переважає юридичну [33, с.170]. На такі обставини частково звертає увагу О. Карягіна, яка зазначає, що примирення в кримінальному провадженні ускладнюються тією обставиною, що суб'єкти акцентують свою увагу на негативних характеристиках опонента. Саме тому почуття страху та ненависті можуть зашкодити адекватному сприйняттю ситуації [34].

З огляду на останнє речення повністю погоджуємося з твердженням Л. Грінхелга, про те, що відносини за типом нульової суми (одна сторона виграє за рахунок іншої) роблять конфлікти важко вирішуваними [32]. З цим, зокрема погоджується Т. Подковенко, який вважає, що сторони, дійсно, повинні хотіти розв'язати проблему. Якщо ж суб'єкти перш початково налаштовані негативно, то подібна комунікація – це лише втрата часу [35, с. 208]. Однак якщо перше речення ми цілком підтримуємо, то останнє досить спірне, адже, на нашу думку, навіть при підвищеній емоційності сторін і негативному ставленні один до одного необхідно використати всі можливі способи з метою врегулювання конфлікту. Крім того, Р. Мартин, стверджує, що процес перемовин щодо вирішення конфлікту не менш важливий, ніж результат; оскільки він може допомогти залікувати рани, нанесені злочином [23, с. 233-235].

І остання обставина на яку звертає увагу Л. Грінхелг і від якої, на нашу

думку, буде залежати поведінка учасників конфлікту – це участь третьої, нейтральної сторони. Залучення третьої сторони з погляду початку діалогу про досягнення примирення, на нашу думку, фактично завжди слід розцінювати як позитивну складову, адже слід погодитися, що навіть її присутність, а тим більше професійна діяльність, здатні стримувати деякі деструктивні прояви, перш за все, емоційного характеру, в конфліктній взаємодії сторін.

Також наведемо поняття спору який тлумачиться як словесна змагальність, обговорення чого-небудь, у якому кожен відстоює свою думку, взаємне претендування на володіння чим-небудь, що вирішується судом [36]. Тобто наявність у сторін різних поглядів, які вони наводять і відстоюють під час доказування.

Щодо правового поняття спору, інколи визначення поняття «спір» дається через поняття «конфлікт», наприклад, Є. Лупарев під правовим спором пропонує розуміти «такий тип правових відносин, який характеризується наявністю суперечностей сторін, які були викликані конфліктом інтересів або незбіжністю поглядів на законність та обґрунтованість дій суб'єктів правовідносин» [37, с. 47].

Отже, долучаємося до думки науковців, які вважають, що конфлікт є категорією більш широкою, оскільки передбачає зіткнення інтересів сторін, які не завжди можуть бути пов'язані з порушенням прав та інтересів сторін, тоді як спір – це відносини, в яких перебувають сторони у зв'язку з порушенням, невизнанням їх прав чи вчинення дій, спрямованих на таке порушення. Конфлікт без вчасного його врегулювання переростає у спір [38].

Дослідивши поняття конфлікту і спору, зрозумівши їх складові, необхідно навести варіанти щодо їх вирішення, адже саме їх вирішення в психологічному аспекті дозволить говорити про досягнення сторонами стану примирення і відтак, нарешті, запропонувати психолого-правові засади примирення і поняття примирення з погляду юридичної психології.

Необхідно зазначити, що науковці тривалий час дискутують і пропонують варіанти вирішення конфліктних ситуацій, зокрема М. Фоллет ще у 1942 р.

видала книгу «Динамічна адміністрація» до змісту якої увійшло есе щодо вирішення конфлікту. Аналізуючи пропозиції цього есе, можливо виділити три основних методи врегулювання конфліктних ситуацій запропонованих М. Фоллет, це: домінування, компроміс, інтеграція. До того ж компроміс М. Фоллет розглядала як небажаний метод, який передбачає уступки з обох сторін, що є неприйнятним [38]. Метод інтеграції полягає у знаходженні такого рішення, згідно з яким виконуються бажання обох сторін, жодна з яких нічим не жертвує і, на нашу думку, найбільш сприятливий для них. На думку багатьох вчених саме інтеграція відкриває принципово нові можливості у дослідженні і вирішенні конфлікту. Основу інтеграції складають відповідні дії зацікавлених сторін у результаті яких з'являється ясне та прозоре виявлення всіх відмінностей, усунення найбільш істотних протиріч, з'ясування використовуваних обома сторонами понять та ін.

Зі свого боку, Р. Дарендорф вже пропонує певну послідовність щодо застосування різних форм врегулювання конфліктів. З якої, на нашу думку, необхідно виділити такі форми примирення. По перше, переговори, з метою проведення яких допускається створення спеціального органу, де регулярно зустрічаються конфліктуючі сторони для обговорення гострих питань і прийняття рішень. У разі безуспішності переговорів, рекомендується залучення «третьої сторони», яка бере участь і допомагає у розв'язанні конфліктів осіб або інстанцій [39, с. 146-147]. На підтримку цієї думки варто навести позицію І. Сівчука, який зазначає, що одним із найпоширеніших способів вирішення конфлікту в світовій практиці є процес переговорів [40, с. 53-54]. Також цю позицію поділяє і П. Штепан на думку якого, переговори та медіація найбільш поширені методи вирішення конфлікту [41]. Під час застосування цих способів сторони намагаються, передусім, знайти причину конфлікту, а потім визначитися зі шляхами їх вирішення. Позиція інтересів дозволяє використовувати різні засоби для вирішення спору чи конфлікту. Ця позиція забезпечує рівноправні переговори із залученням незацікавленої особи, дозволяє зберегти дружні, ділові стосунки та виробити рішення, що буде задовольняти

обидві сторони. Зі свого боку, Н. Коваль і М. Коваль зазначають, що під час переговорів потрібне досягнення єдності поглядів [42]. Для цього необхідна взаємодія учасників, осмислення власної позиції та позиції опонента, критичний аналіз самих себе. Автори визначають типологію поведінки в процесі подібної комунікації: конструктивна (активна діяльність з метою пошуку розв'язання проблеми), деструктивна (захист лише власної позиції) та формальна (особа не проявляє активності щодо вирішення питання, залишається поза дискусією та здійснює лише зовнішнє спостереження). Водночас слід погодитися з думкою В. Рибалко, який вказує що прихильні відносини між суб'єктами примирення не є визначальною обставиною для досягнення примирення, це пов'язано з тим фактом, що учасники можуть мати виключно прагматичні мотиви, і єдиною ціллю повинно бути укладення взаємовигідної угоди [43, с. 362–363]. А тому прагматичні мотиви, які, наприклад, спонукали сторони до підписання мирової угоди, можна віднести до правового вирішення конфлікту, але а ж ніяк не до досягнення стану примирення сторонами на емоційно-психологічному рівні.

Повертаючись до форм Р. Дарендорфа зазначимо, що другою формою з якою ми погоджуємося є посередництво. На думку Р. Дарендорфа, незважаючи на гадану необов'язковість цього способу дій, посередництво часто виявляється досить ефективним інструментом регулювання конфліктів [39]. Також досить цікавим з погляду вирішення конфліктів є обов'язковий арбітраж, сутність якого у зобов'язанні сторін у зверненні до посередника, обговорення з ним проблемних питань і прийняття відповідних рішень.

Крім того, вважаємо за необхідне відзначити вклад та пропозиції у концепцію подолання конфліктів відомих науковців Р. Фишера і У. Юрі, які запровадили школу перемовин у Гарварді та визнаються одними з кращих експертів з вирішення конфліктів у світі. Отже, ці вчені розробили «Метод принципового ведення переговорів», проаналізувавши який можна виділити і запропонувати основні вимоги до проведення переговорів, у питанні досягнення примирення, найбільш прийнятні нашому суспільству [44].

Отже, метою переговорів їх учасники повинні бачити в розумному

вирішенні, отриманому швидко. Щодо цієї вимоги необхідно зазначити, що у кожному конкретному випадку будуть різні критерії розумності вирішення конфлікту, але його швидке і розумне вирішення, безумовно, можна вважати як успіх усіх сторін переговорів.

Крім того, важливою є думку науковців США, яка полягає у тому, що ефективність відновного правосуддя зумовлює зменшення повторних злочинів серед осіб, які вчинили правопорушення, а також більшою задоволеністю потерпілих від застосування відновного правосуддя, ніж від традиційного судового процесу і вказує на необхідність розвинення примірювальних процедур [45].

Продовжуючи аналіз робіт Р. Фишера і У. Юрі вважаємо, що необхідно звернути увагу на пораду щодо відокремлювання суперечок між людьми від розв'язання завдань під час ведення перемовин. Сутність цієї поради полягає у відношенні між сторонами конфлікту в яких різні позиції щодо його вирішення, але це не повинно викликати негативних почуттів, передчасних висновків щодо відсутності недостатньої поваги чи довіри, а тим більше бажання припинити переговори.

З огляду на викладене, виникає наступна важлива, на нашу думку, вимога діяти незалежно від довіри або недовіри. Як вже зазначалося, саме ступінь довіри / недовіри, яке відчувають сторони одне до одного, визначає у вирішальній мірі не тільки їх поведінку, а й розвиток ситуації в цілому. Відтак Ю. Цимбал як необхідну умову досягнення примирення виділяє подолання наявного психологічного конфлікту між суб'єктами кримінального провадження. Важливим елементом подолання конфлікту між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) є відвертість та відкритість спілкування та обговорення проблем, демонстрація емоцій, що у своїй сукупності буде підґрунтям побудови довірливих відносин між суб'єктами [46].

Вивчення інтересів сторін ще один важливий, на нашу думку, фактор, який спонукає сторони замість погроз або поступливих пропозицій зосередитися на дослідженні інтересів сторін. Тільки визначивши зону взаємних інтересів або

точки їх перетину, можливо прийти до взаємовигідного рішення. До того ж необхідно підкреслити, що «метод принципového ведення переговорів», досить часто має стратегію встановлення «нижньої межі» (останню встановлену стороною можливість у питанні поступливості). На нашу думку, заздалегідь встановлена «нижня межа» у переговорах може мати негативні наслідки у результаті яких суб'єкти примирення починають надто триматися за свою «нижню межу», яка тим самим сковує його ініціативу і уяву. Натомість для захисту себе від імпульсивних нерозумних рішень, пропонується найкраща альтернатива запропонованого в угоді. Тому великі шанси на успіх матиме та сторона, яка продумає можливі альтернативи передбачувані угодою і визначить для себе найкращу з них. Досить складна, але необхідна, на наш погляд, умова це можливість отримання взаємної вигоди за наслідком чого суб'єкти примирення зможуть йти не по шляху втрат і переваг, а спрямувати свої зусилля на пошук взаємної вигоди.

Наполягати на використанні об'єктивних критеріїв остання вимога Р. Фишера і У. Юрі яку ми зазначимо, адже фактично вона реалізована у багатьох юрисдикційних процесах і полягає в об'єктивному формулюванні суб'єктами примирення критерій прийняття рішення, внаслідок чого буде отриманий результат, заснований на нормах, вироблених критеріях, а не через натиск з боку будь-кого з партнерів.

Підсумовуючи наведені правила можливо зазначити, що суперечність виявляється в сильних негативних переживаннях учасників ситуації. За умов конфлікту люди по-іншому сприймають реальність і можуть здійснювати дії, які для них не властиві. З погляду юридичної психології необхідно звернути увагу на усвідомлення ситуації конфлікту її учасниками. Необхідно виокремити складові компоненти конфлікту, з'ясувати внутрішню позицію конфлікту, мотиви, реальні інтереси, які спонукають людину брати участь у злочині. А також важливо розуміти як сприймає конфліктну ситуацію кожна сторона конфлікту. Також деякі науковці вважають, що для вирішення конфлікту важливо мати у своєму розпорядженні різні підходи, вміти гнучко користуватися

ними, виходити за межі звичних схем і реагувати на можливість діяти і мислити по-новому [47, с. 34].

На нашу думку, у багатьох випадках часто потерпіла особа хоче, щоб зрозуміли її почуття, проблеми, що виникли у неї внаслідок скоєного правопорушення, чим обумовлений її стан. Ці умови можливо спробувати досягнути шляхом професійної праці із поняттям сорому, але це дуже тонка межа, яка полягає у засудженні правопорушення, а не самої особи, яка його скоїла. Унаслідок успішного результату із появою почуття сорому настає формування совісті (тобто, появи однієї із головних засад психології – свідомості).

Крім того, без особистої зустрічі не можливо з'ясувати відношення сторін до конфліктної ситуації і наслідки, які вона спричинила для всіх учасників, шляхи вирішення цієї ситуації та проговорити умови за яких подібного більше не повториться. Перелічені дії, які складають мету особистої зустріч ще називають «Відновлювальними діями» у процесі яких відбувається вибачення, визнання несправедливості, рукостискання чи інші варіанти необхідні для вирішення конкретній ситуації. Наслідком проведення відновлюваних дій повинно стати відновлення у потерпілого почуття безпеки, подоланні психологічних переживань, стабілізації порушеного злочином внутрішнього світосприйняття. Саме примирення на емоційному рівні, як правило, буде запорукою, заключення угоди, яка задовольнить усіх суб'єктів. Самі ж умови, на нашу думку, правопорушникові слід сприймати скоріш як неминучу обставину, ніж постійно оцінювати їх щодо суворості або м'якості. Тому без здійснення «відновлювальних процедур» укладення угоди буде досить важким завданням і навіть якщо вона буде погоджена, впевнитися у зниженні загальної напруги, отримання почуття задоволення між сторонами не можливо [190, 181].

З огляду на викладене, можна чітко розподілити процес примирення на два етапи, до першого віднести емоційне досягнення стану примирення (здебільшого завдяки перемовинам), а до другого – укладання угоди. Друге, без першого, може дати лише юридичне вирішення конфлікту, хоча інколи сторонам цього досить.

У разі, якщо сторони, які досягли обох етапів примирення, можна стверджувати, що вони починають розуміти і цінувати почуття, ідеї та інтерпретацію подій інших осіб, прощення один одного (яке, на нашу думку, має безпосереднє відношення до примирення) і як наслідок – досягнення психолого-правового стану примирення [190, 181].

Враховуючи викладене можемо запропонувати власне бачення засад, які наявні у процесі психолого-правового примирення між сторонами конфлікту. До таких засад віднесемо:

комунікативну – полягає у пошуку шляхів розв'язання конфлікту шляхом перемовин, тим самим активізує соціальну взаємодію;

соціально-психологічну – настання конфліктної ситуації сприяє викиду негативних емоцій дещо знижує психологічну напругу, в разі його належного вирішення;

інтегруючу – знаходження рішення, згідно з яким, враховуються і виконуються бажання обох сторін, жодна з яких нічим не жертвує або особи навіть поступившись шляхом компромісу певними умовами, не відчують цього;

розумності – процес вирішення конфлікту, формування умов угоди повинні будуватися на розумних для сторін і суспільства засадах;

відновлення – полягає в обов'язковому процесі перемовин сторін, зазвичай за участю третьої сторони (посередника, медіатора) у результаті яких відновлюється почуття безпеки, долаються психологічні переживання;

свідомості – емоційне досягнення стану примирення, виникнення відчуття прощення, досягнення безконфліктного стану;

правову – укладання угоди між сторонами зміст якої повинен відповідати вимогам чинного законодавства і яка затверджується відповідним державним органом [190, 181].

Наведені засади, проаналізовані думки вчених дозволяють висувати гіпотези про таке: психологічні особливості особистості (комунікативні, емоційні та інші характеристики) сторін примирення, є специфічними, вони

відрізняються між собою; динаміка розвитку та досягнення примирення суб'єктами в юрисдикційному процесі відрізняється у кожному конкретному випадку, але її розвиток залежить від сукупності наявних обставин та психотипу сторін.

Усі ці проаналізовані обставини у їх сукупності, нарешті, призводять до формування поняття загального визначення психолого-правового примирення.

Отже, психолого-правове примирення у нашому розумінні – це діяльність сторін, направлена на відновлення шляхом перемовин почуття безпеки, долання психологічних переживань, досягнення взаємного прощення і безконфліктного стану, наслідком чого є підписання ініційованої суб'єктами примирення добровільної угоди, яка не може суперечити закону, шкодити інтересам третіх осіб і повинна бути затверджена шляхом прийняття відповідного судового рішення [190, 181].

З огляду на викладене, примирення в праві можна розглядати, з одного боку, як комплексний правовий інститут, який об'єднує різні, передбачені чинним законодавством примирливі процедури, а з іншого – як особливий спосіб впливу на суспільні відносини, невід'ємною частиною яких є поєднання психологічних та юридичних елементів. Проблеми примирення в праві розроблені і вивчаються в основному з позиції галузевих юридичних наук і вимагають подальших поглиблених теоретичних досліджень. Зокрема, поняття психологічного примирення і юридичного хоча і взаємопов'язані між собою, але різні за своєю сутністю, що зумовлює законодавця про необхідність знаходження новітніх підходів для вдосконалення психолого-правової процедури примирення [190, 182].

1.2. Нормативно-правове регулювання процедури примирення в юрисдикційному процесі

Упорядкування нормативно-правового регулювання процедури примирення в юрисдикційному процесі необхідне з огляду на різні механізми

його здійснення, відмінності у реалізації та відсутності системності [189, с. 148]. Сам же юрисдикційний процес В. Коцинець, визначає як «сукупність послідовних дій, встановлених у нормативному порядку й спрямованих на застосування норм матеріального права; різновид юридичної процедури, спрямованої на виявлення та реалізацію матеріально-охоронних правовідносин; урегульований процесуальними нормами порядок діяльності компетентних державних органів; система процедурних правовідносин, обов'язковим суб'єктом якої є компетентний орган» [48, с. 317]. З огляду на це визначення, можна дійти висновку, що примірювальні процеси, їх ознаки, побажання щодо їх застосування закріплені в багатьох нормативно-правових документах як міжнародних (статутах, конвенціях, рекомендаціях), так і в законодавстві нашої країни. Навіть у документі, який заснував міжнародну організацію Об'єднаних Націй (далі-ООН), у ч. 1. ст. 33 Статуту ООН, зазначено, що у міжнародно-правовій доктрині обґрунтовано виділяють, зокрема, такі мирні засоби вирішення спорів: переговори, добрі послуги, посередництво, примирення, арбітраж [49]. А у ст. 33 Статуту ООН вказане, що Сторони, які беруть участь у будь-якому спорі повинні, перш за все, прагнути вирішити суперечку шляхом переговорів, посередництва, примирення або іншими мирними засобами за своїм вибором, якими же правовими актами це прагнення підкріплюється, реалізується та упорядковується, ми і розглянемо.

Розпочнемо наше впорядкування з наведення міжнародно-правових актів ратифікованих нашою державою, в яких регулюється (рекомендується застосувати) процедура примирення чи схожі поняття з нею за своєю сутністю.

Отже, з Рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи необхідно виділити наступні:

Рекомендація № R (81) 7 Комітету міністрів Ради Європи від 14 травня 1981 р. стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя у якій у п. 3 розділу «принципи» вказано, що слід вжити заходів щодо полегшення або заохочення, де це доречно, примирення сторін або мужнього врегулювання спору до прийняття його до виробництва або ж під час розгляду [50].

Рекомендація № R (86) 12 Комітету міністрів Ради Європи відносно заходів про недопущення та скорочення надмірного завантаження на суди від 16 вересня 1986 р., розділ I якої зазначає про потребу сприяти, де це необхідно, примиренню сторін як поза судовою системою, так і під час судового провадження. У п. а цього розділу визначено, що з метою примирення передбачати разом із відповідними стимулами процедури примирення до судового провадження або інші способи врегулювання спорів поза рамками судового провадження. Також досить цікавим є положення п. с цих рекомендацій щодо обов'язковості сприяння примиренню з іншою стороною, адвокатом або іншим компетентним органом, до початку судового провадження у справі чи на будь-якому етапі такого провадження [51].

У Рекомендації Rec (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами – приватними особами ухваленої Комітетом Міністрів Ради Європи 5 вересня 2001 року розглядаються і пропонуються альтернативні заходи розгляду спорів. Зокрема, у «Загальних положеннях» зазначається предмет рекомендації згідно з пунктом ii) ця Рекомендація стосується таких альтернативних засобів: внутрішній перегляд, примирення, медіація, урегулювання шляхом переговорів та арбітраж. А у пункті iii) вказано, що хоча Рекомендація має відношення до врегулювання спорів між адміністративними органами й сторонами — приватними особами, деякі з альтернативних засобів також можуть сприяти запобіганню спорів ще до їх виникнення, що, зокрема, має місце в разі примирення, медіації й урегулювання шляхом переговорів. Також ця Рекомендація безпосередньо пов'язує діяльність суду і примирення. Так у п. ii) розділу II «Зв'язок із судами» Рекомендації визначено, що деякі альтернативні засоби, як-от: примирення сторін, медіація й урегулювання шляхом переговорів, можуть застосовуватися під час судового провадження — можливо, за рекомендацією судді. У розділі III. «Особливості окремих альтернативних засобів» цієї ж Рекомендації, п. i) ч. 2. зазначено, що примирення й медіація можуть розпочинатися з ініціативи зацікавлених сторін, судді або бути

обов'язковими за законом, а в наступному п. ii) вказано, що з метою досягнення рішення посередники й медіатори мають улаштовувати зустрічі з кожною зі сторін окремо або одночасно [52].

У вищезазначених Рекомендаціях Рада Європи фактично надає напрям за яким держави можуть розвивати поняття, шляхи та механізм здійснення примирення у різних сферах застосування. У наступних Рекомендаціях Ради Європи, які ми зазначимо і розглянемо, надаються рекомендації щодо діяльності інституту медіації, які, на наше переконання, вкрай важливі з погляду відсутності у нашій країні цього інституту.

Отже у Рекомендації № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах ухваленої Комітетом Міністрів Ради Європи 21 січня 1998 року окреслюються актуальні питання можливості альтернативного врегулювання спору у сімейних відносинах. Так, у п. а сфери застосування медіації в сімейних справах вказано, що медіацію можна застосовувати до всіх спорів між членами одної сім'ї, які пов'язані кровними або шлюбними стосунками, і всіма, хто живе чи жив у родинних зв'язках відповідно до того, як вони визначені в національному законодавстві. У розділі II цих Рекомендацій зазначається напрям організації медіації, в якому на основі демократичних цінностей, кожній державі пропонується вільно організовувати і здійснювати медіацію так, як вважає за доцільне, чи то в державному, чи то в приватному секторі. Водночас у наступному пункті зауважується, що незалежно від того, як організовується та здійснюється медіація, державам слід запровадити належні механізми забезпечення наявності — порядку добору, підготовки та кваліфікації медіаторів; — стандартів, які мають бути досягнуті та підтримувані медіаторами. Крім того, у Рекомендації яку ми зараз розглядаємо наголошується про те, що державам слід сприяти розвитку медіації в сімейних справах, зокрема проведенням спеціальних інформаційних програм для широкого загалу, покликаних забезпечити краще розуміння цього методу розв'язання спорів шляхом досягнення згоди. Також відповідно до положень Рекомендації, які регламентують сприяння медіації та доступів до неї, державам запропоновано

прагнути вжити всіх необхідних заходів для забезпечення доступу до медіації в сімейних справах, включаючи міжнародну медіацію, в цілях сприяння розвитку цього методу розв'язання сімейних спорів шляхом досягнення згоди [53].

Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи, яка стосується медіації і яку ми розглянемо відповідно до хронології прийняття – це Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи: № R(99) 19 державам – членам Ради, які заінтересовані в організації медіації у кримінальних справах прийнята 15 вересня 1999 року [54]. Слід зазначити, що досягти врегулювання спорів, можливе примирення сторін у кримінальних справах, на нашу думку, найважче завдання у порівнянні з іншими процесами, які не стосуються скоєння злочину відносно особи, адже у цьому випадку у потерпілої сторони у небезпеці знаходяться її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека тобто всі складові, які визначені Конституцією нашої країни найвищою соціальною цінністю. Тому після скоєння злочину відносно неї потерпіла сторона перебуває у найвищому емоційному потрясінні і не завжди покарання особи, яка скоїла злочин може допомогти повністю це потрясіння подолати [189, с. 149]. Саме тому вкрай важливо перейняти позитивний міжнародний досвід медіаційних процесів та впровадити їх у нашій державі. Повертаючись до Рекомендації № R(99) наведемо її найбільш цікаві, на нашу думку, положення. Так, у Рекомендації № R(99) визнається законний інтерес жертви до можливих наслідків віктимізації, інтерес до діалогу з правопорушником для отримання вибачень та певної компенсації за заподіяну шкоду. Тобто передбачена можливість чи навіть необхідність отримання вибачення з погляду морально-емоційної складової стану жертви та сприяння в цьому професійного медіатора. Також, у ч. 1 Додатку до Рекомендації N R (99) вказується, що медіація у кримінальних справах повинна мати місце тільки тоді, коли всі сторони добровільно дійшли згоди з цього приводу. Сторони також можуть відмовитися від своєї згоди на будь-якому етапі проведення медіації. А у ч. 2 Додатку до Рекомендації N R (99) зазначається, що будь-які обговорення під час зустрічі мають конфіденційний характер та не можуть використовуватися

в майбутньому, окрім випадків, коли наявна згода сторін [54]. Тобто Рекомендація N R (99) у своїх пропозиціях дуже обережно підходить до питання переговорів між сторонами щодо можливості вирішення конфлікту чи навіть повноцінного примирення як на правовому, так і на психолого-емоційному рівні, підкреслюючи їх конфіденційність і добровільність.

Після наведення та аналізу деяких положень Рекомендації N R (99), яка стосувалась організації медіації у кримінальних справах розглянемо Рекомендацію Res (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах ухваленої Комітетом Міністрів Ради Європи ухвалена 18 вересня 2002 року (далі Рекомендація Res (2002) 10). Ця рекомендація звертає увагу на потребі докладати постійних зусиль для вдосконалення методів урегулювання спорів, беручи при цьому до уваги особливості кожної системи відправлення правосуддя. Пропонує вжити або підсилити залежно від обставин усі заходи, які вони вважають за потрібні, з метою поступального втілення в життя «Керівних принципів медіації в цивільних справах». Також необхідно підкреслити норми Рекомендації Res (2002) 10, які за певних обставин надають перевагу медіаційним процедурам в порівнянні з судовими, особливо коли необхідно підтримувати діалог чи контакти між сторонами. Досить корисними для нашої держави з погляду впровадження і подальшого розвитку інституту медіації положення Рекомендації Res (2002) 10 щодо необхідності вживання заходів для створення відповідно до внутрішньодержавного права й практики мережі регіональних та/або місцевих центрів, в яких приватні особи могли б одержати, в тому числі телефоном, листом чи електронною поштою, безсторонні консультації й інформацію з медіації [55]. Ще одне схоже положення цієї Рекомендації з Рекомендацією N R (99) це питання конфіденційності інформації щодо процесу медіації, яка може в подальшому бути використана, однак, якщо Рекомендацією N R (99) розголошення цієї інформації без дозволу сторін за участю яких відбувались процеси медіації заборонено взагалі, то пропозиції більш

поблажливі у питанні збереження конфіденційності і передбачають можливість надання інформації з дозволу норм національного права [55].

Отже, можна зауважити, що наведені нормативно-правові акти є основоположними у питанні розвинення примирення як в правовому аспекті, так і психолого-юридичному для держав-членів Ради Європи.

Наступний блок нормативно-правових актів, які стосуються процедури примирення і які, на нашу думку, необхідно виділити – це міжнародні документи в яких сформовано підхід до застосування способів примирення на міжнародному рівні.

Отже, по-перше, необхідно навести Конвенцію про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами від 1965 р. (відома як Вашингтонська конвенція, надалі (Вашингтонська конвенція), ратифікована Україною у 2000 році. Це взагалі одна з перших Конвенцій та документів міжнародного права в якій наявні положення врегулювання спорів через досягнення компромісу за допомогою процедури примирення. Зокрема, ця Конвенція засновала «Міжнародний центр по врегулюванню інвестиційних спорів», завдання якого в межах своєї компетенції забезпечити вирішення через примирення та арбітраж інвестиційних спорів між Договірними державами особами інших Договірних держав. Крім того у Вашингтонській конвенції встановлені правила проведення примірювальної процедури та арбітражу за якими, з метою звернення Договірна держава або особа Договірної держави, що бажає звернутись до примірювальної процедури, повинна підготувати відповідну заяву, складену в письмовій формі, до Генерального секретаря, який направляє копію заяви іншій стороні [56]. Також у Вашингтонській конвенції визначені питання з'ясування обставин, з приводу яких між сторонами виник спір та завдання докласти всіх зусиль для прийняття взаємоприйняттого для сторін рішення. Для того щоб дійти до такого рішення Комісія має право пропонувати сторонам умови, на яких спір може бути врегульований на будь-якій стадії розгляду, при чому кількість таких пропозицій не обмежена та вирішується безпосередньо Комісією. В разі досягнення

сторонами згоди, повноваження та дії Комісії на цьому не припиняються, адже Комісія повинна скласти доповідь, в якій визначити питання, які оспорювалися сторонами і визначити про, що сторони досягли згоди. Крім своїх повноважень, діяльності норми Конвенції, також встановлюють правила поведінки Сторін, згідно з якими останні зобов'язані добросовісно співпрацювати з Комісією, для того щоб Комісія могла виконувати покладені на неї функції, і серйозно ставитися до рекомендацій Комісії. Однак діяльність Комісії направлена на вирішення спору і як наслідок – примирення сторін, не носить безстроковий характер, тому відповідно до норм Конвенції, у будь-який момент примірювальної процедури Комісія якщо буде вважати, що досягнення згоди між сторонами малоімовірно, має право припинити процедуру, про що складається доповідь, із зазначенням суті спору та записом про те, що сторонам не вдалося дійти згоди.

Другий нормативно-правовий документ, який, на нашу думку, надає пропозиції та формує способи застосування процедури примирення на міжнародному рівні – це Правила міжнародного торговельного арбітражу та принципи примирення – економічна комісія ООН для Азії та Далекého Сходу від 1 січня 1973 р. (далі Правила ЕКДВ). У цих Правилах найбільше нас повинні зацікавити принципи примирення, які ми і розглянемо. Так, у ч. 1 принципів Правил ЕКДВ зазначена необхідність Сторонам надати список комерсантів із числа власних громадян і іноземців, що мають високе становище і хорошу репутацію, які згодні брати участь у засіданнях примірювальних комітетах на прохання сторін [57]. Тобто зі змісту наведеної статті можливо дійти висновку, що особи з хорошою репутацією можуть слугувати так званою «проміжною ланкою» між учасниками спору чи конфлікту і судовими органами спрощуючи процес вирішення спору. На нашу думку, з погляду психологічного сприйняття інколи сторонам, дійсно, більш доцільно чи прийнятно дійти примирення шляхом залучення так званих осіб із хорошою репутацією, яких будуть поважати обидві сторони. Повертаючись до наведення Правил ЕКДВ необхідно відзначити, що вони пропонують Сторонам спробувати врегулювати спір, який

у них виник шляхом примирення, призначивши у цьому випадку по одному примирителю від кожної сторони. Після чого створюється Примирний комітет чиє завдання намагатися знайти дружнє і швидке вирішення розбіжностей, заслухавши сторони або їх представників. У той же час, згідно з правилами ЕКДВ Сторони або їх представники можуть користуватися допомогою юрисконсультів і адвокатів, однак в останньому випадку бажано, щоб сторона, яка має намір скористатися такою допомогою, заздалегідь сповістила про це іншу сторону [57]. Тобто все ж таки Правила ЕКДВ у вирішенні спору і процесу примирення надають перевагу саме позасудовим шляхам заснованим на добровільному бажанні Сторін, а не юридичним із залученням професійних суддів та адвокатів.

Крім того, необхідно навести Сінгапурську Конвенцію про медіацію прийняту 20.12.2018 (надалі Сінгапурська Конвенція) і підписану Україною 07.08.2019. Ця конвенція за своїм задумом повинна стати ефективною основою для приведення у виконання міжнародних мирових угод, досягнутих в результаті медіації, і дозволяє сторонам посилаючись на такі угоди. Водночас оцінюючи її значення для України необхідно, перш за все, вказати, що Сінгапурська Конвенція, враховуючи взяті на себе обов'язки буде сприяти пришвидшенню процесу впровадження інституту медіації у законодавство нашої країни, а відтак, впливати і на питання організації примирення сторін. Мета ж запровадження Сінгапурської конвенції враховуючи її значення, значно ширша і покликана, на нашу думку, допомогти країнам світу почати ставитися до застосування на міжнародному рівні як до ще одного ефективного методу вирішення торгових спорів. Це, зокрема впливає із ст. 1 Сінгапурської Конвенції, в якій вказано, що будучи Учасником Конвенції, держава або регіональна організація економічної інтеграції («Учасник») погоджується застосовувати Конвенцію до міжнародним мирових угод, досягнутих в результаті медіації [58].

Наступний блок законодавства, який ми розглянемо і якому необхідно приділити найбільшу увагу, це нормативне-правове забезпечення процедури

примирення у окремих видах юрисдикційного процесу (кримінального, цивільного, адміністративного, господарського) нашої країни.

Взагалі з процесуального погляду щодо застосування примирення досить влучно висловилися М. Леоненко та А. Коцар, які переконані, що процедура примирення має багато переваг. До них можна віднести економію процесуального часу, зменшення витрат державного бюджету, а також зменшення вірогідності процедури оскарження [59, с. 154].

У кримінальному процесі юридична складова процедури примирення врегульована у ч. 4. ст. 56 КПК України де визначаються права потерпілого [17]. Враховуючи зміст цієї статті, потерпілий має право примиритися з підозрюваним чи обвинуваченим на всіх стадіях кримінального провадження, про, що укладається угода про примирення. За наслідком примирення у передбачених випадках, законом України про кримінальну відповідальність та КПК України кримінальне провадження може бути закрито. Крім того, відповідно до норм ст. 314 КПК України суд на попередньому розгляді може затвердити або відмовити в затвердженні угоди про примирення [17]. А також законодавець, з метою регламентації угод фактично виділив окрему главу 35 КПК України де регламентуються правові питання процедури примирення, зокрема ст. 469 КПК України зазначає, що угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Враховуючи норми цієї ж статті, сторонам дозволяється домовлятися стосовно угоди про примирення самостійно або за допомогою іншої особи, але за згодою сторін кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді). Необхідно зазначити, що враховуючи підвищену суспільну актуальність питання домашнього насильства, законодавець виокремив це питання, вказавши, що у цьому випадку угода може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника. У ст. 471 КПК України законодавець визначив критерії за якими угода про примирення може бути складена та підписана сторонами вказавши, що необхідне зазначити її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та її правову кваліфікація із зазначенням статті (частини статті)

закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення, узгоджене покарання та згода сторін на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, наслідки укладення та затвердження угоди, передбачені ст. 473 КПК України, наслідки невиконання угоди [17]. З цього переліку вважаємо, що слід звернути увагу саме на можливість визначення дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, адже у цьому випадку у потерпілого, дійсно, є можливість крім матеріальної компенсації від підозрюваного чи обвинуваченого отримати і моральну. Крім того, слід вказати, що згідно із законодавством нашої країни навіть укладена, угода про примирення між сторонами не є запорукою її реалізації, адже затверджується вона лише судом, який перевіряє угоду і може відмовити у її затвердженні. Зокрема у п. 4 ч. 7 ст. 474 КПК України вказано, що суд відмовляє в затвердженні угоди, якщо існують обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним, або сторони не примирилися. Тобто законодавець хоча і не визначив критерії досягнення примирення між сторонами, але свідомо допустив можливість укладення однією зі сторін (чи обидма сторонами) хибної угоди про примирення за наслідками якої у дійсності примирення досягнуто не було. Також законодавцем у ст. 476 КПК України передбачена можливість скасування вироку із затвердженою угодою про примирення, в разі невиконання умов угоди, з метою чого потерпілому або прокуророві необхідно звернутися до суду з обґрунтованим клопотанням, у якому наявні обставини невиконання угоди. Розглядаючи складові укладання угоди про примирення у кримінальному процесі не можливо оминути наслідки, які настають для сторін, які примирилися в рамках кримінального провадження. Наприклад у ст. 46 КК України визначено, що особа яка вперше вчинила злочин невеликої або необережний середньої

тяжкості звільняється від кримінальної відповідальності якщо після вчинення злочину примирилася з потерпілим відшкодувавши чи усунувши заподіяну шкоду [60]. Також необхідно звернути увагу, що ні в КПК України, ні в КК України законодавець не вимагає наведення мотивів, якими керуються сторони погоджуючись на укладання угоди про примирення.

Порівняно з КПК України в інших процесах, правовий механізм яких не передбачає процес притягнення особи до відповідальності у вигляді позбавлення волі критерії за якими сторони можуть примиритися хоча і наявні, але менш деталізовані.

Так, у ЦПК України законодавець використовує термін примирення лише у ч. 5 ст. 211 зазначаючи, що під час розгляду справи по суті, суд повинен сприяти примиренню сторін та у ст.ст. 240, 251, 253 у яких регламентується діяльність суду у справах про розірвання шлюбу і де суд може зупинити розгляд справи і призначити подружжю строк для примирення, який не може перевищувати шести місяців [18]. Водночас досліджуючи норми ЦПК України, які стосуються поняття, визначення критеріїв та самого процесу примирення зазначимо, що законодавець фактично ототожнює примирення з укладанням мирової угоди, приділяючи увагу її регламентації як у окремих статтях, так і систематизувавши їх у главі із назвою «Відмова позивача від позову. Мирова угода». Отже, відповідно до норми п. 2 ч. 2 ст. 197 ЦПК України суд у підготовчому засіданні з'ясовує, чи бажають сторони укласти мирову угоду, передати справу на розгляд третейського суду або звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді [18]. Тобто законодавець вважає за необхідне не наполягаючи, але інформуючи сторони ще раз звернути увагу на можливості вирішення їхнього спору шляхом примирення. Сутність та мета мирової угоди, яка досить схожа з угодою про примирення позначена законодавцем у ст. 207 Гл. 5 ЦПК України [189, с. 150]. Отже, ст. 207 ЦПК України визначає, що мирова угода укладається сторонами з метою врегулювання спору на підставі взаємних поступок і має стосуватися лише прав та обов'язків сторін [18]. У цьому випадку слід ще раз підкреслити

словосполучення «взаємні поступки», адже саме завдяки цьому сторони зрештою можуть дійти компромісу, який і буде основою примирення. Крім того, згідно з нормою цієї ж статті, сторонам під час заключення мирової угоди за умови, що мирова угода не порушує прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб, дозволено вийти за межі предмета спору. У цьому випадку необхідно підтримати законодавця, який, на нашу думку, з метою надання сторонам більшої варіативності під час вирішення конфлікту дозволяє не обмежуватися заявленими позивними вимогами, а знаходити можливості, які не були ними передбачені, але могли б у кінцевому випадку задовольнити обидві сторони, дійшовши тим самим стану примирення. Дійти стану примирення після чого заключивши мирову угоду сторони і згідно зі ст. 207 ЦПК України стадія на якій ця угода може бути укладена законодавцем не обмежується, лише зазначається про необхідність повідомлення про це суд шляхом надання спільної письмової заяви. Отримавши спільну письмову заяву сторін про укладання мирової угоди суд до ухвалення судового повинен роз'яснити сторонам наслідки їхнього рішення та здійснює перевірку щодо можливих обмежень представників сторін у вчиненні відповідних рішень. Тобто відповідно до ЦПК України, навіть після підписання сторонами мирової угоди провадження автоматично не закривається, а його долю все ще вирішує суд, який цю угоду повинен затвердити своєю ухвалою в резолютивній частині якої зазначивши умови за яких сторони погодилися на її укладення. Вже після того як судом зроблений висновок про можливість винесення ухвали про затвердження мирової угоди, суд у цій же ухвалі вказує про закриття провадження у справі. До того ж слід звернути увагу на вимоги ч. 2 ст. 208 ЦПК України і мати на увазі, що ухвала про затвердження мирової угоди є виконавчим документом, а тому має відповідати вимогам до виконавчого документа, встановленим Законом України «Про виконавче провадження» [18].

Водночас у ЦПК України визначені обставини за яких суд може відмовити у затвердженні мирової угоди, прийняти про це вмотивовану постанову та продовжити судовий розгляд. До таких обставин відноситься невідповідність

умов мирової угоди законам України, порушення прав чи законних інтересів інших осіб та висновок суду про те, що умови угоди є невиконуваними, що, на нашу думку, є найбільш складним під час оцінки суду. Також суд може не затвердити мирову угоду між сторонами у разі наявності факту представлення однієї зі сторін законним представником, дії якого суперечать інтересам особи, яку він представляє. Крім того, у ст. 208 ЦПК України регламентуються дії направлені на виконання укладеної мирової угоди та зазначаються наслідки її невиконання [18]. Отже, згідно з ч. 1 ст. 208 ЦПК України в угоді повинні бути зазначені порядок і строк виконання умов угоди особами, які її уклали.

Тому ми вважаємо, що фактична реалізація примірювального процесу буде не під час заключення мирової угоди, а лише після виконання її умов, після чого і настане дійсне примирення сторін. З цією думкою фактично погоджується і законодавець, який передбачив можливість подання затвердженої судом мирової угоди до примусового виконання в разі порушення погоджених сторонами та затверджених судом умов угоди, але після цього вже не можливо казати про досягнення сторонами примирення, адже буде відсутня одна з найважливіших складових, добровільність [189, с. 151].

Наступний з процесів, який ми розглянемо і в нормах, якого теж наявна можливість примирення сторін – це господарський процес. Одразу зазначимо, що норми господарського процесу, які стосуються примирення сторін досить схожі з нормами вже наведеного цивільного процесу, а в деяких випадках, фактично дублюють одна одну за змістом, маючи лише різні порядкові номери статей якими регламентовані. Зокрема, згідно з ч. 5 ст. 196 ГПК України суд під час розгляду справи по суті також повинен сприяти примиренню сторін, а відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 182 ГПК України з'ясовує, чи бажають сторони укласти мирову угоду, передати справу на розгляд третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу або звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді [19]. Тобто фактично єдиною відмінністю між нормами п. 2 ч. 2 ст. 182 ГПК України та п. 2 ч. 2 ст. 197 ЦПК України це можливість сторін звернення до міжнародного комерційного арбітражу про, що також необхідне

з'ясувати суду. Щодо інших норм, які можуть вказувати на визначення критерій примирення сторін, необхідно зазначити, що законодавець також надав перевагу саме визначенню процесу укладання мирової угоди між сторонами і регламентував це у розділі 5 ГПК України. Отже, зміст, вимоги, критерії за якими сторони можуть укласти мирову угоду, дію суду щодо перевірки відповідності угоди вимогам законодавства та її затвердження чи відмови у затвердженні визначені у ст. 192 ГПК України [19]. Процес виконання мирової угоди, підстави для її примусового виконання в порядку, передбаченому законодавством для виконання судових рішень наведені у ст. 193 ГПК України [19]. Резюмуючи викладене можливе дійти висновку, що законодавчі конструкції, які регламентують можливість примирення сторін як у ЦПК України, так і в ГПК України виділяють такі критерії: необхідність сприяння у досягненні примирення, бажання сторін, взаємні поступки та добровільність її укладання.

Наступним юрисдикційним процесом у якому наводиться та регламентується можливість примирення сторін і який, на нашу думку, необхідно розглянути – це адміністративний процес. Варто зауважити, що саме у КАС України законодавець не пішов шляхом положень ЦПК і ГПК України, в яких примирення ототожнювалося з мировою угодою, а в якості підстави для врегулювання спору використовує саме термін примирення сторін. Зокрема, у п. 2 ч. 2 ст. 180 КАС України вказане, що суду необхідно з'ясувати, чи бажають сторони вирішити спір шляхом примирення або звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді [20]. У КАС України законодавцем також виділена окрема глава в якій регламентований процес примирення. Так у ст. 190 КАС України вказана можливість у сторін, повністю або частково врегулювати спір на підставі взаємних поступок [20]. Аналогічними з положеннями ГПК та ЦПК України, які регламентують укладання мирової угоди у КАС України є норми, які дозволяють сторонам з метою досягнення примирення виходити за межі заявленого до суду предмета спору, не порушуючи при цьому положення закону і не виходячи за межі можливості прийняття рішень суб'єктів владних повноважень.

Крім того, у цьому виді юрисдикційного процесу, законодавець наділив суд правом зупинити кримінальне провадження у справі вразі отримання клопотання сторін щодо такої необхідності, при цьому не встановлюється вимог щодо часу зупинення провадження, адже час повинен бути необхідним для досягнення примирення, а тому це вирішується судом із урахуванням думки сторін. Вважаємо, що необхідне погодитися із законодавцем щодо можливості надання сторонам додаткового часу, який може знадобитися для досягнення як письмової заяви про примирення, так і самого стану примирення.

Також, враховуючи ч. 2 ст. 190 КАС України необхідно зауважити на наявність правового механізму передбаченого законодавцем щодо зупинення провадження у справі на час, який необхідний сторонам для примирення [20]. У разі досягнення примирення сторони повинні підготувати про це письмову заяву, в якій повинні бути викладені умови примирення і яку сторони повинні підписати. Крім того, законодавець у ч. 3 ст. 190 КАС України передбачив можливість однієї зі сторін підготувати письмову заяву, виклавши у ній свої умови примирення та направити її іншій стороні, яка в разі згоди із запропонованими умовами повинна письмово це підтвердити [20]. На нашу думку, щодо необхідності досягнення не лише правового факту примирення, але й психологічного стану примирення, більш доцільно сторонам, все ж таки письмову заяву складати обоєбічно, що буде сприяти спілкуванню сторін, обговорення умов і як наслідок, більшої вірогідності знаходження компромісу. Кінцеве рішення про затвердження заяви про примирення сторін, що повинно відповідати вимогам до виконавчого документа ухвалює суд, який до прийняття цього рішення повинен роз'яснити сторонам його наслідки та перевірити цю заяву на порушення ст. 190 КАС України. Зокрема, суд може відмовити у затвердженні заяви про примирення якщо дійди висновку, що умови за яких сторони дійшли примирення суперечать закону, чи охоронювані законом інтереси інших осіб або їхнє виконання неможливе. Крім того, законодавець досить обережно підійшов до питання можливих маніпуляцій під час вирішення питання щодо умов угоди надавши суду можливість відмовити у затвердженні

угоди про примирення в разі виявлення дій законного представника, які суперечать інтересам особи, яку він представляє. Тому суд, отримавши від сторін заяву про примирення, за наслідком її розгляду може її затвердити, одночасно закривши провадження у справі чи відмовити у її затвердженні продовживши судовий розгляд. Після затвердження судом ухвали про примирення, сторони повинні виконати умови, яких вони досягли в той порядок і строк, який сторонами був погоджений у спільній заяві про примирення і затверджений судом. У разі порушення умов угоди затверджених судом, ухвала згідно з КАС України може бути подана для примусового виконання.

Навівши та проаналізувавши норми, законодавства, юрисдикційного процесу, які безпосередньо відносяться до питання примирення, вважаємо за необхідне окремо навести нормативні акти, які регламентують діяльність створеної в нашій державі Національної служби посередництва і примирення, а саме: «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 07.11.2012 та Положення про Національну службу посередництва і примирення від 17.11.1998 [61]. Необхідність розгляду та наведення цих законів обґрунтовується, на нашу думку, можливістю їхньої взаємодії фактично з кожним юрисдикційним процесом, а повноваження якими наділена НСПП при їх належній реалізації безпосередньо може сприяти юридико-психологічному примиренню сторін. Отже, згідно з ЗУ «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» створена НСПП, метою діяльності якої є сприяння поліпшенню трудових відносин та запобігання виникненню колективних трудових спорів (конфліктів), їх прогнозування та сприяння своєчасному їх вирішенню, здійснення посередництва для вирішення таких спорів [62]. Тобто в нашій країні з метою вирішення трудових спорів створений окремий орган належна діяльність якого може суттєво спростити досягнення примирення між суб'єктами спору. Ця думка підтверджується повноваженнями якими наділив законодавець НСПП, зокрема ст. 15 ЗУ «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» зазначає, що до компетенції НСПП належить аналіз вимог, виявлення та узагальнення причин колективних трудових спорів

(конфліктів), підготовка пропозицій для їх усунення [62]. Вважаємо, що необхідно підтримати намагання законодавця не тільки вирішити спір, а й визначити причини виникнення конфлікту, адже це може сприяти розумінню його сутності, і як наслідок – більшої ефективності у діяльності арбітрів чи посередників, а в подальшому, може запобігти цих конфліктів. Крім того у своїй діяльності НСПП повинна залучати висококваліфікованих фахівців та експертів, які будуть здійснювати посередництво і примирення у трудових спорах, а тому здійснює підготовку посередників та арбітрів, які будуть мати спеціальні знання та навички для вирішення таких спорів. Щодо норм Положення про Національну службу посередництва і примирення необхідно зазначити наявність згідно з цим положення у НСПП можливості надавати посередництво під час вирішення колективного трудового спору. Вважаємо, що це посередництво, згідно з положеннями НСПП починається із намагання експерта НСПП допомогти у встановленні контактів між сторонами колективного трудового спору. Ще однією цікавою можливістю НСПП, з погляду як психологічної, так і в кінцевому випадку правової складової примирення, в разі її дієвої реалізації є, на нашу думку, залучення до участі в примирних процедурах народних депутатів України, представників державної влади, органів місцевого самоврядування. У цьому випадку, в разі пропонування НСПП такого посередника до якого мають повагу і довіру обидві сторони, це може підвищити вірогідність успіху у примиренні сторін та пришвидшити сам процес його сприйняття. Крім того, зі змісту Положення про НСПП можливо зробити висновок, що у процесі своєї діяльності вона вивчає і поширює вітчизняний та іноземний досвід роботи щодо запобігання і врегулювання трудових спорів, на підставі чого може вносити пропозиції про вдосконалення законодавства, а відтак, безпосередньо впливати на покращення процесу примирення у нашій країні. З огляду на те, що суспільству досить важко сприйняти інформацію доступ до якої обмежений чи надається не належним чином вважаємо, важливим приділення уваги ч. 19 ст. 4 Положення про НСПП в якій від неї вимагається інформувати громадськість про свою діяльність через засоби масової інформації [62].

І останнє питання, яке, на нашу думку, вкрай необхідно розглянути, це питання застосування медіації у процесі примирення сторін. Зазначимо, що на цей час у національному законодавстві немає регламентації інституту медіації. Можливо лише посилатися на міжнародні зобов'язання, які на себе взяла наша країна щодо її впровадження та низки програмних правових актів (концепцій, стратегій реформування), наприклад п. 5.4 Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки передбачає розширення способів альтернативного (позасудового) врегулювання спорів, зокрема, шляхом практичного впровадження інституту медіації [63]. Єдина норма у законодавстві нашої країни, яка регламентує, закріплює і взагалі вказує на існування медіації знаходиться у адміністративному процесуальному кодексі п. 2 ч. 1 ст. 65 якого вказує, що особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з наданням професійної правничої допомоги або послуг посередництва (медіації) під час проведення позасудового врегулювання спору, – про такі відомості [20]. Ця норма відповідає рекомендаціям Ради Європи стосовно впровадження принципу конфіденційності та впровадження медіації дозволяючи її впровадження у пілотних проектах міжнародних організацій. Наприклад, за підтримки USAID було розроблено три моделі добровільної судової медіації, які використовувалися у судах Києва, Одеси та Волинської області.

Однак, на нашу думку, враховуючи взяті на себе зобов'язання, з урахуванням досвіду провідних країн світу та прагнення законодавця у вдосконаленні наявних правових інститутів, запровадження медіації у нашій країні це лише питання часу. Можливо зазначити, що законодавець вперше розробив та подав на затвердження законопроект про медіацію у 2010 році, за № 7481 від 17.12.2010, однак укладений він не був, після цього до Верховної Ради України надсилалося безліч законопроектів, положення яких регламентували процес медіації, але жоден з них прийнятий не був. Разом із тим, слід зазначити, що така послідовна позиція законодавця стосовно унормування в Україні інституту медіації врешті втілилася у прийнятій 16 листопада 2021 року Закону

України «Про медіацію» [64]. Тому враховуючи те, що норми цього Закону стосуються фактично кожного з розглянутого юрисдикційного процесу, його положення необхідно проаналізувати. Отже, у статті 1 зазначеного Закону визначені процес медіації, особу медіатора, сторони медіації. Зокрема, медіатором визначено особу, яка спеціально підготовлена нейтральна, незалежна, неупереджена фізична особа, яка проводить медіацію, а медіацію – як позасудову добровільну, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [64]. Досить важливою обставиною цього Закону є прагнення поширити застосування медіації фактично на усі сфери юрисдикційного процесу в нашій країні, що прямо впливає зі змісту ст. 2 Закону України «Про медіацію». Крім того, неможливо не відмітити, що норми Закону цілком відповідають демократичним цінностям, а тому слід підтримати законодавця у питанні добровільності волевиявлення сторін медіації, що також буде сприяти досягненню психолого-правовому стану примирення сторін [190, с. 150]. А тому погоджуємося із положеннями цього Закону, які визначаючи принципи медіації та вказують, що вона проводиться за взаємною згодою сторін медіації з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення і саме важливе, на нашу думку, рівності сторін, адже без дійсного досягнення рівності у підсвідомості сторін належного примирення досягти неможливо [64].

Щодо надання характеристики позасудовим примирним процедурам у приватноправових спорах можливо вказати на особливість їхньої мети здійснення, а саме у взаємоприйнятному рішенні, що виникло під час добровільних взаємних поступок.

Отже, у цьому параграфі дисертації ми навели основні, на нашу думку, нормативно-правові акти, які мають відношення до регулювання процедури примирення в юрисдикційному процесі, аналіз та вдосконалення яких буде одним із головних завдань подальшого дослідження. Крім того, можливо

зробити висновок, що законодавець приділивши увагу юридичним аспектом застосування процедури примирення і в деяких законодавчих актах дуже ретельно їх навівши фактично, оминув увагою питання психологічного змісту цього процесу, адже навіть якщо особа поставить підпис під документом, який затверджує примирення сторін, але не дійде до стану примирення на емоційно-психологічному рівні, про повноцінний, завершений факт примирення казати зарано. Тому на цей час у нашому суспільстві, за відсутності належного правового регулювання психолого юридичного процесу примирення, його учасники вимушені керуватися не нормами права прямої дії, а типовими договорами чи кодексами, статутами поведінки, які виконуються членами суспільства переважно у зв'язку із внутрішнім почуттям обов'язку та/або острахом перед зовнішніми не правовими санкціями. Водночас деякі процедури примирення, такі як укладання угод про примирення застосовуються не в повному обсязі, а такі як відновне правосуддя чи медіація, зустрічаються у нашому законодавстві лише в рамках пілотних проєктів чи не застосовуються взагалі.

Як наслідок, наявною є загальне несприйняття, необізнаність а в деяких випадках – недовіра до процедури примирення з боку суспільства з огляду, зокрема, на неповне визначення прав та обов'язків сторін примирення, а подекуди як правильно зазначає В.С. Балух відсутності потенційних гарантій захисту прав його учасників, що частково пояснює низький рівень практичного застосування відповідних його способів у нашій державі [65, с. 166]. А тому законодавцю необхідно запропонувати систематизувати вже прийняті законодавчі положення із внесенням до них необхідних змін та доповнень, що може надати змогу суспільству зрозуміти сутність та полегшити сприйняття процесу примирення, тим самим підвищуючи довіру до нього.

1.3. Застосування примирення у вирішенні правових конфліктів у законодавстві зарубіжних країн

У цьому параграфі дисертації наведемо та проаналізуємо процес примирення з погляду законодавства провідних країн світу. Під час цього аналізу звернемо увагу на схожі і відмінні риси у вирішенні конфліктних ситуацій, застосування відновного правосуддя у юрисдикційних процесах країн Європи та США порівняно з примірювальними процедурами нашої країни.

Отже, першою країною, досвід якої у вирішенні правових конфліктів наведемо буде країна у якій в 1999 р. федеральний парламент прийняв законодавство, що дозволяє вводити обов'язкове судове посередництво, а саме Німеччина.

У законодавстві Німеччини, що в цивільному, що в кримінальному процесі активно застосовуються примірювальній процедури, направлені на закінчення ворожнечі чи конфлікту між сторонами шляхом мирного врегулювання.

Так, у § 279 ЦПК Німеччини вказане про необхідність врегулювання спору в порядку примирення шляхом укладання мирової угоди. З цією метою на будь-якому етапі провадження суд повинен намагатися знайти мирне врегулювання спору чи окремих його спірних питань. Він має право винесення судового завдання щодо направлення сторін до судді у якого наявні повноваження щодо такого врегулювання [66]. Також суд може направити сторони для спроби примирення до судді за судовим завданням або за судовим дорученням. Крім того, зважаючи на підвищення шансів у примиренні сторін в разі їх спілкування між собою, суд має право дати розпорядження про особисту явку сторін. Згідно з § 797 а. ЦПК Німеччини сторонам після заключення мирової угоди в примирливому органі видається виконавчий напис у суді територіальності якого на цей орган поширюється. У виконавчому написі засвідчуються умови угоди і він має схожість з нашим виконавчим листом, який сторони в разі не порушення досягнутих умов можуть надати для примусового виконання. Земельні органи управління юстицією можуть уповноважити керівників примирних органів на видачу виконавчих написів за світовими угодами, укладеними у відповідному примирливому органі [66]. У § 796-а ЦПК Німеччини зазначається можливість

укладання мирової угоди адвокатами, які діють від імені і на підставі довіреності сторін. Дільничний суд, якому на момент укладання угоди була підсудна одна зі її сторін, фіксує дату цієї угоди і в разі необхідності може піддати її примусовому виконанню. Окремі норми ЦПК Німеччини регламентують і арбітражне законодавство щодо примирення, зокрема § 1030 ЦПК Німеччини визначає предмет арбітражної угоди у якості будь-якої майнової вимоги та зважаючи на право сторін на мирову угоду, арбітражна угода теж має закону силу [66]. Тому згідно з § 1053 ЦПК Німеччини сторонам надається право на врегулювання спору, і в разі використання цього права досягнута мирова угода та її розгляд у арбітражному суді припиняється. На прохання сторін, суд фіксує досягнуту угоду сторін шляхом видання арбітражного рішення, у змісті якого зазначаються умови угоди. Варто також зауважити, що у законодавстві Німеччини особливої уваги заслуговують сімейні спори, у яких проявляються підвищені емоційні переживання, а відтак за задумом законодавця, сторони повинні самі дійти думки щодо необхідності розпочати примірювальні процеси. Це зокрема, відображене у вступному законі до ЦПК Німеччини («EGZPO») де встановлено, що обов'язкове посередництво у вирішенні сімейних спорів не застосовується.

Можливо ще більш детально у Німецькому законодавстві регламентуються примірювальні процедури у кримінальної юстиції. Цей висновок необхідно зробити навівши деякі норми КПК Німеччини та Закону про необхідність застосування медіації та інших позасудових способів врегулювання конфліктів від 21 липня 2012 р.

Відтак у § 155 а. КПК Німеччини зазначається обов'язок прокуратури і суду на кожній стадії провадження розглядати та досліджувати можливість досягнення компенсації між обвинуваченим і потерпілим [67]. А у окремих випадках, прокуратура і суд взагалі, повинні докладати зусиль для досягнення компенсації. Також цим параграфом КПК Німеччини приділяється увага необхідності та наявності добровільності вираження волі у потерпілого до укладення примирення, а в разі її відсутності воно вважається таким, що не відбулося [67]. Крім того, необхідно звернути увагу на норми § 223, 229 КПК

Німеччини за якими без спроби сторін у примиренні здійсненому у спеціалізованих установах із заключення мирових угод, визначених земельним Управлінням юстиції і офіційного визнання цією установою у разі неможливості її досягнення у справах приватного обвинувачення, порушення недоторканності житла, образи, порушення таємниці листування, нанесення тілесних ушкоджень загрози і пошкодження речей подача заяви до суду не допускається. Аналогічна вимога діє стосовно злочинного діяння, кримінального проступку, яке вчинене у стані абсолютного сп'яніння [189, с. 152]. Згідно з § 380 приватний обвинувач (за своїми повноваженнями схожий на прокурора у сфері публічного обвинувачення у нашій країні) повинен спробувати примирити сторони, що входить до його компетенції у разі подання позову надати довідку про те, що примирення не відбулося [67]. Досить цікава думка законодавця Німеччини викладена у § 275 КПК, яка полягає у визнанні проблемним питанням, для досягнення примирення сторін щодо подальшого перебігу процесу та його результату норми принципу публічності [67]. Згідно з цим принципом громадськості гарантоване інформування щодо обставин та змісту угоди, хоча саме її укладання і можливо із дотриманням принципу конфіденційності. Важко не погодитися, щодо виокремлення наведеного принципу як певної перепони у досягненні примірювальних домовленостей, адже кожна зі сторін буде підсвідомо усвідомлювати, що зміст умови на яку вона погодиться, буде надбанням громадськості. А відтак особи, які намагаються дійти згоди будуть розуміти, що їхні дії можуть бути оцінені суспільством, що у кожному випадку, з огляду на емоційний стан, по-різному вплине на суб'єктів примирення. Саме ж заключення судових угод згідно з § 257с КПК Німеччини можливо лише на стадії основного судового розгляду (у порівнянні з нашим законодавством під час судового слідства) [67]. Водночас аналізуючи норми §§ 160b, 202a, 212, 257b робимо висновок, що учасникам процесу надана можливість комунікації для підготовки угоди та її умов, фактично, на будь якій стадії кримінального провадження [67]. У § 405 КПК Німеччини зазначаються дії, які необхідно виконати суду в разі отримання мирової угоди. Отже, в разі отримання спільного

клопотання від потерпілого або його спадкоємця і підсудного до протоколу вноситься домовленості мирової угоди щодо вимог, які виникли в результаті злочинного діяння і були погоджені сторонами. Далі права судді у Німеччині на відміну від нашого законодавства значно ширші, зокрема він може внести власну пропозицію щодо умов угоди і передати її сторонам в якості своєї відповіді. Аналізуючи умови за яких у Німеччині угода може бути затверджена судом, звернемо увагу на § 405 КПК Німеччини, який вказує на визнання підсудним своєї провини як на основну складову частину будь-якої угоди і має спільні риси з вимогами чинного процесуального законодавства України. Крім того, доцільно зауважити, що норми §§ 257с (абз. 1), 244 (абз. 2) КПК Німеччини вимагають перевірки достовірності свідчень підсудного щодо визнання своєї провини [67].

Навівши норми всього двох юрисдикційних процесів Німеччині у яких наявні засади примирення, можна зауважити, що вони більш розвинуті у порівнянні з нашим законодавством, а необхідність звернення двох сторін до спеціалізованих установ для спроби дійти мирової угоди необхідно відмітити окремо та проаналізувати у наступних розділах дисертації. Адже на відміну від нашого законодавства за яким необхідно знаходити психологічні прийоми, які дозволять хоча б організувати зустріч сторонам конфлікту, законодавець Німеччини застосовуючи свій правовий досвід вже врахував можливі психологічні особливості осіб, певні ситуації, а одним із виходів він бачить обов'язкову зустріч сторін, в якій вони спробують обговорити ситуацію щодо початку процесів примирення.

Аналізуючи примірювальні процедури наявні у Німеччині неможливо обійти увагою одне з основних джерел правового регулювання на федеральному рівні, а саме Закон про необхідність застосування медіації та інших позасудових способів врегулювання конфліктів від 21 липня 2012 року. Щодо важливості та необхідності процесу медіації у Німеччині, досить вдало, на нашу думку, зазначив головууючий суддя адміністративного суду м. Гамбург, медіатор Фрідріх-Йоахім Мемель, який вважає його доцільним коли він не обмежується, попереднім предметом спору; а повинен, що й буде шансом на позитивне

вирішення – урахувати приховані причини конфлікту, за якими, будуть стоять не пов'язані з правими питаннями прагнення сторін (напр., бажання отримати вибачення або визнання). Продовжуючи свою думку, Фрідріх-Йоахім Мемель наполягає на застосуванні медіації у випадках, коли спір сторін відбувається і полягає з метою розв'язання (емоційно-особистісних, тривалих) конфліктів, які, власне, і стоять за правовим спором, коли безпосередньою причиною конфлікту є не самий предмет спору, і тому без його вирішення сторонам і надалі доведеться «жити одна з одною», або ж коли порушення комунікації досі перешкоджали владнанню конфлікту [68, с. 2].

Взагалі, аналізуючи наявні можливості у медіаторів у Німеччині, які допомагають у примиренні сторін, доходимо висновку про існування декількох форм їх втілення. Зокрема, наявні можливості щодо здійснення медіації без звернення до судових чи державних установ, ця можливість, на нашу думку, не лише дозволяє розвантажити суди, а й позитивно впливає на вирішення конфлікту між сторонами враховуючи сформовану у громадян Німеччини свідомість щодо інших варіантів закінчення спору, крім звернення до суду. Здійснення медіації в суді, де судді здійснюючи свою діяльність виступають в якості посередників, можливо віднести до внутрішньої судової медіації. До форм загальної медіації можливо віднести діяльність професійного адвоката з допомоги врегулювання суперечки та експерта, який володіє спеціальними знаннями у сфері, яку необхідно застосувати відносно конфлікту сторін для досягнення стану примирення останніх. До того ж медіаційна діяльність, що адвоката, що експерта розпочинається тоді, коли конфлікт вже досяг стадії судового провадження. Тобто можливо констатувати, що у Німеччині розвинуті медіаційні процеси, які дозволяють впливати і допомагати сторонам у досягненні психолого-правового стану примирення, які крім спеціального законодавства норм про медіацію присутні в Цивільному, Цивільному процесуальному, Сімейному процесуальному кодексі, а також в актах федеральних земель.

Крім медіаційних процедур до процесів примирення сторін у Німеччині залучені багато інших посередницьких організації, перевага яких полягає у

наявності спеціалізації у розгляді окремих видів конфліктів. Так, наприклад, в Німеччині існують організації метою яких вирішення спорів що стосуються належного надання медичних послуг чи недоліків якості або ремонту побутової техніки, автомобілів та інших засобів транспорту і т.д [189, 152].

Наступною країною, якій притаманні примирювальні процедури в юрисдикційному процесі і законодавство якої розглянемо, це Франція.

У ЦПК Франції необхідно звернути увагу на наявність одразу двох глав положення, які впливають на процедуру примирення, це глава щодо безпосереднього примирення сторін і щодо посередництва право на яке може бути надано з метою досягнення примирення між сторонами. Отже, згідно зі ст. 127 ЦПК Франції сторони мають право примиритися впродовж усього процесу у справі, до того ж процес примирення може відбутися як з їхньої ініціативи, так і судової [69]. Щодо діяльності судді у сприянні досягнення примирення між сторонами, законодавець у ЦПК Франції надає йому досить широкі повноваження, наприклад згідно зі ст. 128 ЦПК Франції суддя має право робити спробу примирення, обираючи час і навіть місце, яке вважає за необхідне. У разі досягнення примирення сторони за своїм бажанням мають право на засвідчення угоди суддею. Відповідно до ст. ст. 130, 131 ЦПК Франції, щодо змісту угоди, складається протокол, який підписується суддею і сторонами. З цього протоколу сторони можуть отримати виписки, які будуть мати силу виконавчого листа в разі порушення умов угоди однією зі сторін [69].

Розглядаючи окремі положення ЦПК Франції необхідно вказати, що крім норм, які дозволяють сторонам та суду безпосередньо комунікувати у питаннях досягнення примирення у Французькому законодавстві, застосовується досить цікава ідея посередництва. Тобто за задумом французького законодавця, суд може дійти висновку у необхідності залучення особи посередника, який буде мати необхідні навички і знання для вирішення конфліктної ситуації між сторонами. Це зокрема, закріплено у ст. 131-1 ЦПК Франції в якій зазначено права судді зі згоди сторін призначити третю особу, яка допоможе у заслуховуванні і з'ясуванні взаємних претензій, що дасть більше варіантів щодо

вирішення між ними розбіжностей [69]. До того ж враховуючи зміст ст. 131-15 ЦПК Франції, судові рішення про призначення, відновлення або припинення процедури посередництва апеляційному оскарженню не підлягає, що ще раз підкреслює впевненість законодавця у необхідності вирішення спору мирним шляхом. Зважаючи на досить специфічну діяльність, яка полягає у посередництві можна лише вітати норми ЦПК Франції, які окреслюють вимоги до осіб, що здійснюють посередництво [69]. Згідно з цими вимогами, посередництво апеляційному оскарженню не підлягає, що ще раз підкреслює впевненість законодавця у необхідності вирішення спору мирним шляхом. Крім того, у ст. 131-5 ЦПК Франції крім загальноприйнятих вимог щодо добровільності, незацікавленості слід виділити вимоги, які полягають у ставленні до посередника як до порядної особи, що полягає у відсутності сумнівів у її честі і добрих звичаях [69]. А ще більш важливою умовою є необхідність володіти необхідною кваліфікацією стосовно характеру спору і довести наявність досвіду у практиці посередництва. Аналізуючи ст. 134-4 ЦПК Франції можна зауважити про наявність у судді вибору щодо організації посередництва, адже він має право доручити її проведення фізичній особі або організації, яка спеціалізується на окремих питаннях вирішення спорів. У разі обрання посередником організацію, її законний представник подає судді на затвердження прізвище або прізвища фізичних осіб із числа членів цієї організації, які будуть здійснювати посередництво від її імені [69]. Необхідно зазначити, що призначення суддею посередника ні яким чином не впливає на його повноваження щодо розгляду провадження, а відтак він згідно зі ст. 131-1 ЦПК Франції призначає перший строк посередництва, який не буде перевищувати трьох місяців. Надалі цей строк може бути продовжений ще на три місяці в разі обґрунтованої заяви посередника. Водночас посередник повинен ставити суддю до відома щодо перепон, які з'являються у процесі досягнення примирення сторін. А суддя, у свою чергу згідно зі ст. 131-10 ЦПК Франції, має право припинити процес посередництва як за клопотанням будь-якої зі сторін або за ініціативою посередника, так і за своєю ініціативою, в разі виявлення ознак порушення

належності здійснення цієї процедури. Аналізуючи викладене, можемо побачити прагнення французького законодавця надати сторонам спору у цивільному процесі необхідні можливості досягти примирення між собою, шляхом запровадження різноманітних правових елементів наявних у законодавстві та функціонування спеціалізованих установ, працівники яких мають необхідний досвід та психологічні навички підготовки вирішення окремих видів спору. Відповідно до ст. 131-11 ЦПК Франції, посередник після закінчення терміну врегулювання спору встановленого у судовому дорученні, повинен повідомити суддю щодо результатів своєї діяльності [69]. А суд, у встановлений їм час або поновлює провадження або затверджує угоду досягнуту між сторонами за наслідком здійснення посередництва. З метою досягнення у сторін почуття захищеності процесу перемов і довіри до посередника, останньому забороняється без дозволу сторін розголошувати отримані ним дані під час здійснення посередництва, що чітко закріплено у ст. 131-14 ЦПК Франції [69].

Крім того, необхідно відмітити указ № 2015-282 від 11.03.2015 згідно з яким внесені зміни до ЦПК Франції ЦПК шляхом накладення зобов'язання на сторони конфлікту щодо надання інформації суду про вжиті між ними заходи досудового вирішення спору до звернення в суд [69]. Починаючи з 01.04.2015 сторони обов'язково повинні скористатися прийнятними для них, наявними способами вирішення конфлікту до ініціювання судового розгляду. Тобто французьке законодавство дещо перейняло досвід Німеччини і в цивільному судочинстві теж запровадило правило щодо «обов'язкової спроби у примиренні сторін до звернення до суду».

Розглядаючи кримінальне процесуальне законодавство Франції на наявність елементів примирення звернемо увагу, що згідно зі ст. ст. 40 і 401 у КПК Франції запроваджено принцип доцільності кримінального переслідування, за яким прокурор має право на вибір між порушенням кримінального переслідування, відмовою в його порушенні переслідування або, що дуже важливо у контексті нашого дослідження, запропонувати застосувати один із альтернативних способів вирішення спорів в наслідок чого між сторонами може

бути досягнуто примирення [70]. Отже, прокурор має досить широкі повноваження, які дозволяють йому аналізувати та обирати найбільш доцільний спосіб досягнення завдань КПК Франції, зокрема сприяти розвитку примірювальних процедур у вирішенні конфліктів. Узагалі, в якості альтернативи кримінальному переслідуванню у Франції активно застосовується кримінальна медіація. Основними цілями цієї процедури є примирення сторін, відшкодування шкоди, заподіяної жертві злочину, виправлення засудженого. Хоча кримінальна медіація все ж таки має певні особливості, а тому на практиці застосовується у випадках, коли за злочинні діяння не досягли так званої «точці не повернення», яка унеможливує примирення між сторонами. Тому законодавство Франції розглядає можливість застосування медіаційних процедур спрямованих на примирення сторін у незначних правопорушеннях (наприклад, конфлікти між сусідами чи легкі тілесні пошкодження) [189, с. 152]. Згідно з КПК Франції під час проведення медіації строки позовної давності перериваються. Після призначення проведення медіації медіатор повинен допомогти сторонам укласти договір або констатувати про неможливість його укладення. У разі повідомлення медіатора про відсутність шляхів у досягненні сторонами договору, прокурор Французької Республіки починає кримінальне переслідування. Ще однією дуже цікавою обставиною у КПК Франції необхідно відмітити можливість у прокурора крім загальноприйнятого залучення третьої особи здійснювати функції медіатора, виконувати ці функції самому, виступаючи як медіатор [70].

Зупинимося на окремих положення Французького законодавства, які регламентують та сприяють досягнення примирення між сторонами, а відтак варто навести окремі положення міністерства юстиції, якими регламентується діяльність Бюро міжнародної цивільної та комерційної взаємодопомоги (BECCI) установи, яка вирішує одні з найбільш актуальних сімейних спорів. На це Бюро у Франції покладена місія центральної адміністративної влади, що відповідає за застосування міжнародних інструментів судової взаємодопомоги, зокрема, в сімейній сфері. Зважаючи на специфіку питання примирення сімейних спорів у

яких часто залучені неповнолітні, органи влади Франції пропонують батькам, у разі бажання шляхом переговорів знайти рішення свого конфлікту, яка може бути надана або до початку, або паралельно, або після судового [71].

Мету діяльності «АМІФ», на наш погляд, досить вдало навела Суддя у справах у сфері міжнародної сімейної медіації при Управлінні у цивільних справах і друку Міністерства Юстиції і Свобод Франції Анкеара Калі, на думку якої вона полягає у пом'якшення сімейних конфліктів, за допомогою застосування медіації для вирішення спорів, предметом яких є виконання батьківських прав, місцеперебування або ефективно виконання права відвідування і розміщення дитини за кордоном [72]. Також необхідно погодитися з А. Калі у твердженні, що надаючи допомогу у досягненні примирення працівники «АМІФ» повинні здійснювати пошук дружнього рішення між батьками яке, перш за все, повинне переслідувати інтереси дитини [72, с. 54]. Тому вимогою до соціальних працівників, які залучаються до діяльності «АМІФ» є наявність досвіду праці вихователя у відділі Судового захисту дітей. На думку законодавця Франції наявність цього досвіду вказує на величезний досвід у сфері сімейних конфліктів, проведення співбесід та інших питань, пов'язаних із погрозами по відношенню до дітей у соціальних працівників «АМІФ», які за вказаних обставин можуть замінити професійного медіатора. Отже, соціальні працівники, які наділені правом як особистої зустрічі між сторонами, так і організації відеоконференції діють за загальними правилами неупередженості нейтральності, конфіденційності. Вони намагаються пом'якшити конфлікт, вислуховуючи і надаючи за можливості підтримку для обох сторін, налагоджуючи тим самим відносини між батьками.

З огляду на викладене та підбиваючи підсумок у питанні наявності і застосування процесів примирення у законодавстві Франції, слід констатувати існування прогресивних норм і насамперед їх належного функціонування, що, безперечно, може бути запозичено нашим законодавцем. Водночас необхідно зазначити, що запровадження аналогічних інститутів у нашій країні дещо ускладнено необхідністю додаткового фінансування. У Франції, наприклад, у

організації процедур направлених на примирення сторін значну участь на покриття витрат бере на себе держава. До прикладу можна вказати на відшкодування сторонам витрат пов'язаних із здійсненням медіації в рамках безкоштовної юридичної допомоги або юридичного страхування. У разі проведення медіації за рішенням суду, послуги медіатора можуть бути компенсовані за рахунок коштів, які надаються на юридичну допомогу.

Навівши досвід застосування та реалізації примірювальних процедур двох провідних європейських країн, вважаємо за необхідне проаналізувати примирення у порівнянні з юрисдикційними процесами країни сусіда – Республіки Молдови.

Так, згідно зі ст. 185 ЦПК Молдови під час підготовки справи до судового розгляду, суддя повинен вжити можливих заходів для примирення сторін [73]. З цієї метою відповідно до ч. 2 ст. 212 ЦПК Молдови головуєчий в судовому засіданні повинен вжити заходів для того, щоб сторони мирним шляхом вирішили суперечку або деякі спірні питання [73]. Для цього судова інстанція може на прохання сторін надати термін для примирення, а також зобов'язати сторони особисто з'явитися до суду, навіть якщо в справі їх представляє представник. У разі заключення мирової угоди між сторонами її умови заносяться до протоколу судового засідання та підписуються позивачем і відповідачем. Суд у свою чергу перевіряє зміст мирової угоди, за наслідками чого може її затвердити чи відмовити у її затвердженні, шляхом винесення про це обгрунтованої ухвали. У випадку затвердження мирової угоди, суд у своїй ухвалі повинен зазначити, які саме умови мирової угоди сторони погодили, погодившись примиритися. Вдруге суд намагається посприяти процесу, який може розпочати примирення між сторонами вже під час розгляду справи по суті, коли головуєчий згідно з нормами ЦПК Молдови повинен з'ясувати, чи не дійшли сторони думки про можливість врегулювання спору шляхом заключення мирової угоди. Тільки після отримання позиції сторін щодо неможливості проведення примірювальних процедур, суд розглядає справу по суті. При цьому примирення між сторонами у цивільному процесі за задумом законодавця

Молдови можливо фактично на будь-якій стадії. Зокрема, ст. 375 ЦПК Молдови надає сторонам можливість заключити мирову угоду вже після подачі апеляційної скарги [73]. Для цього сторонам, які досягли мирової угоди необхідно у письмовому вигляді її надіслати в апеляційну інстанцію у формі заяви. Отримавши цю заяву апеляційний суд її розглядає і дійшовши висновку щодо належності умов за яких мирова угода була погоджена сторонами її затверджує, одночасно скасовуючи оскаржуване рішення та закриває провадження у справі. Аналогічні положення застосовує законодавець і щодо стадії касаційного оскарження. Так, згідно зі ст. 412 ЦПК Молдови сторони також мають право заключити мирову угоду під час розгляду касаційної скарги, направивши заяву про це у касаційну інстанцію.

Розглядаючи КПК Молдови щодо наявності можливостей примирення у сторони захисту та обвинувачення, зазначимо ст. ст. 60, 64 КПК Молдови, які регламентують права та обов'язки потерпілого та підозрюваного. Згідно з цими статтями потерпілий і підозрюваний, обвинувачений, підсудний мають право примиритися між собою у випадках встановлених законом. До цих випадків відносяться незначні та злочини середньої тяжкості за які кримінальна відповідальність передбачає максимальне покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років включно [74]. Проаналізувавши положення КПК та ЦПК Молдови у яких наявні юрисдикційні процеси примирення, підсумовуємо щодо їх схожості із процесуальним законодавством нашої країни. Однак дуже суттєва відмінність, яка безпосередньо впливає на реалізацію права на примирення між сторонами, все ж таки наявна. Ця відмінність полягає у запровадженні та реалізації інституту медіації і ролі медіатора у допомозі сторонам вирішити спір мирним шляхом, дійшовши стану примирення. У ст. 276 КПК Молдови зазначається, що примирення сторін може здійснюватися за допомогою медіації згідно із Законом про медіацію [74]. А ст. 285 КПК Молдови надає право у випадках, коли закон допускає примирення припинити кримінальне провадження, в разі укладання мирової угоди в рамках здійснення процесу медіації. Більш детальна увага процедурі медіації направленої на примирення

сторін приділяється у ст. 344-1 КПК Молдови [74]. Зокрема, необхідно звернути увагу на наявність у суду повноважень упродовж трьох днів із дня отримання справи у своє провадження, в разі вимоги сторін винести ухвалу про призначення медіації або примирення. До того ж у своїй ухвалі про призначення примирення чи медіації, суд вказує заходи, які необхідно вжити сторонам під час здійснення медіації або примирення, зазначає прізвище медіатора, який буде здійснювати процедуру медіації та визначає розумний строк щодо її здійснення. Тобто за задумом законодавця Молдови, після ініціативи сторін стосовно примирення, суду необхідно використати свій досвід і певні психологічні навички у питанні визначення найбільш оптимальних завдань, які будуть сприяти досягненню стану примирення, призначити медіатора методи якого будуть найбільш відповідними для сторін конфлікту і визначити для цього достатній строк. Ухвала суду про початок процедури примирення або медіації надсилалась сторонам та медіатору.

Згідно зі ст. 344-1 медіатор до початку процедури медіації повинен проінформувати суд щодо істотних обставин у справі. Після завершення медіації медіатор складає протокол, в якому вказується підстава припинення медіації та який надсилається сторонам медіації та суду. В разі якщо сторони досягли примирення медіатор особисто складає мирову угоду, яка підписується сторонами і направляється суду разом із протоколом про припинення медіації. Суд отримавши відомості щодо примирення сторін чи направлену медіатором мирову угоду згідно зі ст. 391 КПК Молдови, припиняє провадження у справі [74].

Розглянувши два основних юрисдикційних процеси у Молдові можна дійти висновку щодо наявності у них юридичних можливостей примирення, але у питанні досягнення морально психологічного стану примирення більшу надію законодавець поклав на роботу інституту медіації діяльність якого наразі розглянемо. Відтак процедура медіації, статус, права та обов'язки медіаторів регламентуються новим Законом про медіацію № 137 від 03.07.2015 р. Згідно з цим законом із проханням про проведення процедури медіації може звернутися

будь-яка зі сторін. До того ж на відміну від застосування медіаційних процесів у Франції та Англії процедура медіації у Молдові хоча і може проводитися з ініціативи суду або органу кримінального переслідування, але лише за згодою сторін. Згідно зі ст. 21 Закону Молдови «Про медіацію» після ініціювання проведення процедури медіації у іншої сторони є 15-денний термін, щоб вирішити для себе можливість спроби врегулювання спору у такий спосіб. Крім того, сторона до якої надійшла пропозиція про проведення медіації може навіть на неї не відповідати, але тоді після закінчення 15-денного терміну судом буде констатовано її відмову. Також пропозиція про проведення медіації може бути направлена повторно [75]. У разі погодження сторонами наміру про проведення між ними медіації про це укладається договір. Досліджуючи цей Закон «Про медіацію», вважаємо за необхідне звернути увагу на норми ст. 17, які зазначають, що медіатор не має права надавати сторонам юридичні консультації щодо обставин спору, який підлягає медіації [75]. Тим самим законодавець Молдови підкреслює основне завдання медіатора, яке полягає не в аналізі правових особливостей ситуації, яка виникла між сторонами, а у поєднанні психологічних прийомів задля знаходження найбільш сприятливих шляхів її вирішення. Ця думка дещо узгоджується з позицією ст. 22 Закону Молдови «Про медіацію» за якою медіація спирається на співпрацю між сторонами і на використання медіатором специфічних методів і технік, заснованих на спілкуванні і переговорах [75]. Тобто у цьому випадку бачимо процес примирення притаманний юридичної психології якій розпочинається з юридичного рішення щодо затвердження процедури примирення та психологічних особливостей обумовлених специфічною технікою медіатора, які повинні допомогти сторонам досягти стану примирення. За загальним правилом ЗМ «Про медіацію» її термін не повинен перевищувати трьох місяців з дня укладання договору про медіацію і може бути зупинений в разі відмови від неї будь-якою зі сторін. Також необхідно погодитися із законодавцем Молдови щодо особистої участі сторін у процесі медіації, на нашу думку, без особистої участі фактично не можливо досягнути основної цілі, яка полягає у реальному примиренні сторін. Під час

проведення медіації медіатор на прохання сторін може пропонувати варіанти вирішення спору, однак кінцеве рішення приймають сторони, які у свою чергу домовляються про умови примирення між собою. Сама ж мирова угода враховуючи ст. 32 ЗМ «Про медіацію» являє собою укладену і підписану сторонами в результаті здійснення процесу медіації і за допомогою медіатора угоду, зміст якої повинен доводити дружні домовленості вирішенні спору між сторонами [75]. Тож, вважаємо за необхідне, звернути увагу саме на вимоги дружнього вирішення спору, як на складовій досягнення психологічного стану примирення. Крім того, слід звернути увагу, що умови на які погоджуються сторони повинні бути з метою досягнення угоди про примирення повинні бути співмірним, зокрема у ст. 32 ЗМ «Про медіацію» вказується, що не допускається включення до мирової угоди умов, які: є очевидно несправедливими [75]. На останнє твердження вказує і ст. 38 ЗМ «Про медіацію», яка вимагає щоб зміст мирової угоди відповідав положенням КПК Молдови. Сама ж мирова угода є обов'язковою до виконання для сторін, які її погодили і за загальним правилом повинна бути реалізована не пізніше 20 днів з дня її затвердження [75].

І останньою країною законодавство якої розглянемо, враховуючи її внесок у процес розвитку відновного правосуддя, це США. Аналізуючи законодавство США можна назвати альтернативні способи вирішення спорів одним із основних напрямів здійснення правосуддя. А тому у США вельми послідовно розвивається ідея примирення сторін кримінального конфлікту, відновлення соціального миру, а не звичайне покарання особи, яка скоїла правопорушення.

Необхідно зазначити, що законодавство США має федеративний устрій, що не притаманне для нашої держави, а тому питання, пов'язані з упровадженням альтернативних механізмів вирішення спорів, знаходяться в компетенції штатів, кожен із яких має право на встановлення власних, відмінних від інших, правил регулювання інституту альтернативного вирішення спору. Відтак не можемо зазначати щодо існування єдиного законодавства у питанні примирення в юрисдикційних процесах США. Водночас необхідно відзначити федеральні програми і проекти, завдяки яким процес примирення набуває свого розвитку.

Так, у 1990 році Конгрес США прийняв закон про реформування цивільного судочинства, згідно з яким на федеральні суди було покладено обов'язок сприяти застосуванню альтернативних форм вирішення спорів. У 2001 році був прийнятий Єдиний закон про медіацію, який є основоположним нормативно-правовим актом, регулюючим питанням медіації у США. Згідно з цим законом медіацію в США необхідно віднести до добровільного процесу, під час якого спеціально запрошена особа (медіатор) намагається допомогти сторонам конфлікту шляхом добровільного врегулювання спору. До того ж особливу увагу приділяють вирішенню сімейних спорів. Натомість погодилися прийняти Єдиний закон про медіацію менше половини штатів США, а тому в штатах, які не ратифікували цей закон процес медіації регламентується і здійснюється за допомогою локальних нормативно-правових документів.

З огляду на досить складний законодавчий устрій, обумовлений реалізацію демократичних цінностей у окремих штатах, у США запроваджені принципи міжнародного громадянського процесу Американського інституту права (УНІДРУА) розроблені у 2004 році. Однією з ідей є згладжування протиріччя між процесуальними нормами різних правових систем. Вважаємо за необхідне окремо зупинитися на п. 24. 1 цих принципів згідно з яким суд, не зупиняючи судового розгляду сприяє примиренню сторін, коли воно на його думку є можливим. У цьому випадку задіяне правило невпинного судового розгляду одночасно з яким суд може намагатися примирити сторони конфлікту. Запропонувати сторонам альтернативні способи вирішення спору згідно з п. 24.2 суд має право на будь-якій стадії [76]. Сторони же вільні обирати час як перед початком, так і під час судового розгляду у питанні досягнення врегулювання спору або примирення. І хоча процедура примирення призначається і проводиться за обоюсторонньою згодою сторін, суд оцінює питання необґрунтованої відмови або поведінку, яка свідомо була направлена на внеможливлення досягнення примирення у своєму рішення під час розподілу судових витрат.

Щодо принципу і моделі діяльності відновного правосуддя, які, на наше переконання, успішно діють у США, то вони засновані на співробітництві між

засудженими та потерпілими як умови дострокового звільнення або досудового вирішення справи. Потерпілим за власною ініціативою надається можливість брати участь у державних програмах відшкодування збитку і домовлятися зі злочинцями про примирення [77]. У цьому випадку слід підкреслити не притаманну законодавству нашої країни можливість здійснювати примірювальні процедури навіть після набуття рішення суду законної сили. А тому констатувати факт приділення уваги емоційної складової стану осіб, після юридичного закінчення конфлікту і усвідомлення його повного вирішення лише після досягнення стану примирення.

З цього приводу можливо навести думку Дж. Гріффітса, який пропонує виходить не з протилежності позицій конфлікту сторін у суді, які характерні для змагального кримінального процесу, а із взаємності, сумісності інтересів (взаємної «любові») індивіда і держави як учасників процесуальних відносин [78]. Враховуючи цей підхід адвокату разом із представником держави (обвинувачем) значно простіше знайти точки дотику допомагаючи тим самим органу правосуддя досягти найбільш прийняттого для сторін примирливого рішення. Також неможливо оминати увагою той факт, що практично всі відновлювальні схеми США передбачають особисте спілкування жертви з правопорушником, яке за загальним правилом відбувається, за участю посередника (представника органу кримінальної юстиції, медіатора або соціального працівника). Однак бувають випадки коли одна зі сторін чи обидві, не бажають зустрічатися між собою і тоді посередництво розпочинається здійснюватися заочно [77].

Ще більш цікавою у контексті нашого дослідження є наявність у США суспільної моделі правосуддя, яка хоча і поєднується із загальними ідеями посередництва, взаємопов'язана із відновним правосуддям, але має цілу низку особливостей, які як раз будуть сприяти настанню психолого-юридичного стану примирення у сторін [180, с. 153]. Серед цих особливостей можна зазначити діяльність «сімейних» або «громадських» конференцій, які заміняють загальну судову процедуру, а учасниками якої стають обвинувачені і потерпілі, їх рідні і

близькі, друзі, її ж правовий механізм передбачає досягнення узгодженої, реакції на злочин найближчого соціального оточення сторін, яка не повинна суперечити суспільним цінностям [79]. Наступна дуже важлива, на нашу думку, особливість притаманна суспільної моделі правосуддя полягає у заохоченні, наділенні правом обвинуваченого (правопорушника) і його близьких можливості пропонування у неформальній обстановці посередницьких і погоджувальних процедур взаємоприйняттого плану відновлювальних заходів з потерпілим, органами кримінальної юстиції та іншими учасниками [180, с. 153]. Також відмітимо можливість заміни необхідності засудження за вироком суду реінтеграційною церемонією повторного прийняття обвинувачених (правопорушників) до числа законослухняних громадян, особливо це право використовується у справах про злочини неповнолітніх де ця можливість набуває ключового значення [80, с. 162–163].

Крім того, відзначимо схожість цивільного і кримінального процесів США щодо права укладення мирової угоди впродовж здійснення провадження у вирішенні конфлікту сторонами матеріальних правовідносин.

Сама ж процедура здійснення відновного правосуддя у США під час якої сторони намагаються примиритися полягає у обопільній зустрічі сторін і третьої сторони – працівника, який спеціалізується на вирішенні конфліктної ситуації у виниклої сфері. При цьому громадянам, що представляють інтереси суспільства, надається право бути неофіційно присутніми під час проведення тристоронніх переговорів [81, с. 40].

Досить змістовно, на нашу думку, викладено сутність відновного правосуддя під час якого сторони можуть дійти примирення у «Довіднику відновного правосуддя» за редакцією Д. Саліванна, де зазначено, що у процесі переговорів злочинець детально розкриває, як він вчинив правопорушення, а найважливіше, що вказує мотиви, якими він керувався під час його здійснення, потерпілий у свою чергу має право розказувати про те, яка шкода йому була завдана і яке за оцінкою потерпілого, повинно бути вибачення. Після завершення переговорів усі сторони повинні досягти домовленостей про те, яким чином

потерпілому буде відшкодовуватися нанесена шкода (моральна, матеріальна, фізична). У цих домовленостях повинно бути вибачення особи, яка завдала потерпілому шкоди, відновлення прав потерпілого підготовки (матеріальних та завдяки надання потерпілому різних послуг, таких як, наприклад, прибирання у його помешканні або ремонт пошкодженого майна), а також громадські роботи [82, с. 115].

Крім того, необхідно зазначити про діяльність у США Федеральної служби посередництва і примирення (далі – FMCS), яка працює згідно з нормами федерального Закону Тафта-Гартлі 1947 року про регулювання трудових спорів, що має певні схожі риси з НСПП України [180, с. 153]. Отже, Агентство допомагає будувати кращі стосунки шляхом спільного вирішення проблем та конструктивних реакцій на неминучі конфлікти. Зі свого боку, це покращує здатність організацій створювати цінність для споживачів, акціонерів та службовців, і приносить користь національній економіці. Щодо намірів FMCS вони відображені у статуті і полягають у запобіганні або мінімізовані зупинки роботи, шляхом посередницької діяльності у вирішення працівниками та керівництвом своїх суперечок. Крім того, FMCS виступає за колективні переговори, посередництво та добровільний арбітраж як найкращі процеси врегулювання питань між роботодавцями та представниками працівників та розвиває і пропагує мистецтво, науку та практику вирішення конфліктів за допомогою альтернативного вирішення спорів [180, с. 153]. Сама ж FMCS неодноразово заявляла про відданість життєздатній системі колективних переговорів та переваги ефективних процесів врегулювання конфліктів як основи для добробуту та економічного зростання суспільства. Крім того, на думку FMCS погані стосунки та спілкування, які безперечно будуть розвиватися у процесі конфлікту є суттєвою перешкодою на шляху досягнення такого роду інновацій у процесі та високої продуктивності організації роботи, яких вимагає сучасний бізнес-клімат. Також FMCS у здійсненні своєї діяльності неодноразово підкреслювала наявність таких принципів як правило абсолютного нейтралітету, конфіденційності та прийнятності для споживачів. При цьому найбільшу увагу

Агентство організаціях та питаннях, що мають найбільший вплив на міждержавну торгівлю та / або охорону здоров'я населення вважаючи, що тим самим буде мати максимальний вплив і виконає взяті на себе законодавчі зобов'язання. Здійснюючи свою діяльність FMCS намагається допомагати не тільки по факту вже виниклої конфліктної ситуації, а й розвиває і заохочує спільні підходи до вирішення проблем з метою їх уникнення.

Отже, у цьому параграфі ми дослідили та порівняли зарубіжний досвід у питанні процесу примирення сторін. Узагальнюючи його можемо підкреслити директивні моделі примирення властиві законодавству Франції та Німеччини. Певну схожість норм, які регламентують процес примирення у нашій державі з Республікою Молдови, за винятком вже запровадженого у останньої інституту медіації. А також безліч правових процедур сутність яких полягає у досягненні примирення запроваджених в США.

Після чого можемо, безперечно, зауважити щодо необхідності у правовій системі нашої держави покращити як норми чинного законодавства, так і запровадити окремі інститути, що будуть впливати на юрисдикційні процеси досягнення психолого-правового примирення між сторонами, які ми розглянемо в наступних розділах цього дослідження.

Висновки до розділу 1

У результаті аналізу науково-теоретичної літератури з досліджуваної проблеми, чинного законодавства як нашої, так і зарубіжних країн з'ясовано та запропоновано:

Періодизацію етапів примирення в цивілізації, починаючи з періоду родового строю і закінчуючи нашим часом. Аналіз якої надає розуміння, що ідея примирення виникла, ще до початку її правового регулювання, але після розвинення юрисдикційних процесів у світі, поступово проникала і використовувалася у них.

Запропоновані такі засади психолого-правового процесу примирення:

комунікативну, соціально-психологічну, інтегруючу, розумності, відновлення, свідомості, правову.

Надано визначення психолого-правового поняття примирення за яким – психолого-правове примирення – це діяльність сторін угоди, направлена на відновлення шляхом перемовин почуття безпеки, долання психологічних переживань, досягнення взаємного прощення і безконфліктного стану, наслідком чого є підписання ініційованої суб'єктами примирення добровільної угоди, яка не може суперечити закону, шкодити інтересам третіх осіб і повинна бути затверджена шляхом прийняття відповідного судового рішення.

Наведені, унормовані та оцінені нормативно-правові акти, які, на нашу думку, мають відношення до регулювання процедури примирення в юрисдикційному процесі, аналіз та вдосконалення яких буде одним із головних завдань подальшого дослідження.

Зроблений висновок про те, що законодавець будучи зацікавленим у належному юридичному застосуванні процедури примирення і в деяких законодавчих актах дуже ретельно її регламентувавши, фактично, оминув увагою питання психологічного змісту цього процесу. Тому констатуємо про відсутність на цей час у нашому суспільстві, належного психолого-правового регулювання процесу примирення.

Наразі учасники примирення вимушені керуватися не нормами права прямої дії, а типовими договорами чи кодексами, статутами поведінки, які виконуються членами суспільства переважно у зв'язку із внутрішнім почуттям обов'язку та/або острахом перед зовнішніми не правовими санкціями.

Зроблений висновок про те, що деякі процедури примирення, такі як укладання угод про примирення застосовуються не в повному обсязі, а такі як відновне правосуддя чи медіація, зустрічаються у нашому законодавстві лише в рамках пілотних проєктів чи не застосовуються взагалі.

Досліджений, порівняний з нашим зарубіжний досвід у питанні процесу примирення сторін. Узагальнюючи його ми можемо підкреслити директивні моделі примирення властиві законодавству Франції та Німеччини. Схожість норм, які регламентують процес примирення у нашій державі з Республікою Молдови, за винятком вже запровадженого у останньої інституту медіації. А

також безліч правових процедур, сутність яких полягає у досягненні безконфліктного стану запроваджених у США. Цей аналіз підкреслює необхідність запровадження законодавчих змін у питанні досягнення психолого-правового стану примирення у нашій країні.

РОЗДІЛ 2.

СУБ'ЄКТИ ТА ФОРМИ ПРИМИРЕННЯ В ЮРИСДИКЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ

2.1. Суб'єкти примирення в юрисдикційному процесі та їхня характеристика

Розглядаючи та досліджуючи питання досягнення реального примирення в юрисдикційних процесах необхідно визначити коло суб'єктів між якими саме і відбувається процес примирення, а також тих, які своїми діями (посередництвом, застосуванням психологічних навиків, медіаторством) можуть в цьому допомогти. Це, на нашу думку, дозволить більш детально дослідити процеси примирення між усіма суб'єктами і як наслідок, побачити шляхи щодо їх вдосконалення.

При цьому вважаємо за необхідне досягти розуміння у визначенні понять «учасників конфлікту» та «суб'єктів конфлікту» та розмежувати їх, адже останнє за своєю сутністю значно ширше. Учасником конфлікту можливо вважати фактично будь-яку фізичну або юридичну особу, групи осіб, які інколи не усвідомлюють сутності, кінцевої цілі конфлікту, але за сукупністю обставин беруть у ньому участь. Як правильно зауважив Ю. Запрудський, учасником може виявитися навіть стороння особа, яка випадково опинилася в зоні конфлікту і не має в ньому власного інтересу, учасник конфлікту може зовсім не мати можливості якимось чином впливати на хід його розвитку [83, с. 54].

Суб'єктами юридичного конфлікту науковці вважають протиборчі сторони (суб'єкти права), які суворо індивідуалізовані і тому незамінні у соціальному конфлікті, що не має чітко вираженого юридичного характеру [84, с. 8].

Ми погоджуємося із цією думкою і теж вважаємо за необхідне розглядати та співвідносити суб'єктів примирення в юрисдикційних процесах із суб'єктами права. Водночас слід пам'ятати, що з моменту народження кожна особа має певні

права, але залежно від направленості та розвитку конфлікту, вони можуть трансформуватися у виникненні права суб'єкта ініціювати примирення в певному виді юрисдикційного процесу.

Отже, наводячи та виокремлюючи суб'єктів здійснення примирення необхідно, по-перше, їх розрізняти за типом юрисдикційного процесу за яким може бути передбачено кримінальне переслідування або суто цивільно-правовий спір, у якому як ми вже зазначали раніше, правовий механізм не передбачає процес притягнення особи до відповідальності у вигляді позбавлення волі, адже емоційне сприйняття і можливості здійснення примирення в конфліктах, які досягли кримінального юрисдикційного процесу будуть мати свої особливості та ускладнену складову у їх вирішенні. Самі ж суб'єкти примирення в юрисдикційних процесах деталізовані законодавцем, зокрема це можливо побачити проаналізувавши п. 19, ч. 1 ст. 3 КПК України, де визначені сторони кримінального провадження чи ст. 42, 48 ЦПК України в яких наведені сторони в цивільному процесі.

Друга група суб'єктів примирення, на нашу думку, буде відрізнятися від першої, в разі наявності у будь-якої зі сторін ознак юридичної особи. У цьому випадку, коли у фізичної особи виник конфлікт з юридичною, у сторін наявні ознаки нерівнозначності. До того ж слід пам'ятати, що юридичні суб'єкти теж можуть поділятися на державні і недержавні. До державних юридичних суб'єктів слід віднести такі як органи внутрішніх справ, прокуратуру та інші, які залучаються у зв'язку із виконанням службових повноважень. До недержавних приватні підприємства, іноземні фірми, комерційні компанії та інші. Особливої складності, на нашу думку, набуває конфлікт між двома юридичними особами на міжнародному рівні, який регулюється переважно юридичними нормами міжнародного права або договорами чи двосторонніми угодами держав. З приводу можливостей примирення із, або поміж юридичними суб'єктами примирення між вченими розгорілася цікава дискусія щодо ранговості сторін конфлікту. Зокрема, такі вчені як Бородкін М., Коряк М., Шаленко В. вважають, що у фізичної особи, яка виступає від власного імені буде найнижчий ранг, а в

юридичних осіб, які діють від імені держави вищий ранг [85, с. 14]. Інші вчені наприклад Дмитрієв А., Кудрявцев В. вважають за необхідне приділяти більшу увагу механізму виникнення конфлікту, цілях сторін, а ранговість розглядають як малозначну похідну [86, с. 22]. Зі свого боку, ми не заперечуємо в окремих випадках можливість виникнення «ранговості» у сторін, але схилиємося до думки, що здебільшого, навіть у процесах примирення, які відбуваються між фізичними і юридичними особами необхідно приділяти увагу сутності конфлікту, можливим шляхам до його подолання і перемовинам щодо умов досягнення реального стану примирення.

До третьої групи пропонуємо віднести суб'єктів, які за своїми функціональними повноваженнями можуть здійснювати посередництво між сторонами примирення, або бути до нього залученими (це наприклад, захисник, психолог, спеціаліст, медіатор). Щодо цієї групи ми розуміємо про можливість наукової дискусії враховуючи недостатню на цей час законодавчу регламентованість залучення перелічених суб'єктів до процесу примирення у наявних юрисдикційних процесах. У той же час вважаємо, що без їх залучення завдання у вигляді досягнення стану реального примирення буде вкрай ускладнено. А тому в наступних параграфах цього дослідження будемо наполягати та пропонувати необхідні зміни і доповнення до законодавства, запровадження яких дозволить залучати цих суб'єктів, а їхня належна визначена та професійна діяльність, на наше переконання, безперечно, повинна допомогти у досягненні безконфліктного стану між сторонами, а відтак і кінцевої мети, реального примирення.

Отже, почнемо з дослідження суб'єктів, які, на нашу думку, перебувають у найбільш складній ситуації щодо можливості досягнення реального стану примирення, а саме відносно яких конфлікт досяг кримінального переслідування. Отож, законодавче закріплення суб'єктів примирення у цьому випадку наявне у загальній ст. 3 КПК України, де у п. 19, ч. 1 перелічуються усі сторони кримінального провадження України та у спеціальних ст. 468, 469 КПК України, що вже безпосередньо визначають коло осіб, які задіяні у процесі

примирення [15]. Тому дослідивши норми кримінального процесуального законодавства можна виділити наступних суб'єктів процесу примирення: потерпілий, його представник та законний представник, захисник, підозрюваний або обвинувачений, інші особи, погоджені сторонами кримінального провадження, прокурор. Навівши коло суб'єктів, які згідно з вимогами КПК України можуть брати участь у процесі примирення, враховуючи мету нашого дослідження, ще раз хочемо підкреслити наявність складного емоційного потрясіння для головних, як ми вважаємо, суб'єктів примирливого процесу: потерпілого та підозрюваного чи обвинуваченого, яким і будемо приділяти найбільшу увагу.

Першим суб'єктом реалізацію у якого положень, прав та можливостей у досягненні реального примирення розглянемо це – потерпілий.

Так, відповідно до КПК України особа набуває прав потерпілого у кримінальному провадженні з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Ще один юридичний нюанс полягає в тому, що після такої заяви, в разі відсутності у прокурора достатніх підстав вважати, що вона подана особою, якій не завдано шкоди, прокурор виносить вмотивовану постанову про визнання особи в якості потерпілої. Тобто з'являється прокурор в якості ще одного суб'єкту, який наділений процесуальними повноваженнями і який починає впливати на процеси можливого примирення сторін, зокрема надаючи офіційного статусу особі відносно якої наявні ознаки скоєного правопорушення і яка за вимогами КПК України, за власним переконанням прокурора набуває права потерпілого. Після цього постає питання встановлення моменту з якого потерпілий може розпочати процес примирення з іншою стороною. Фактично, в юридичному розумінні кримінального процесу відповідь на це питання досить проста, адже за ч. 1 ст. 469 КПК України потерпілий може розпочати процес примирення після відповідної пропозиції від іншої сторони або самостійно ініціювати її укладання [15]. Водночас крім правових факторів, оцінюючи можливості досягнення примирення, необхідно враховувати і психологічні, які

передусім будуть впливати на рішення потерпілого щодо можливості піти на контакт із протилежною стороною, надання згоди про обопільну першу зустріч з метою проведення перемовин.

На підтримку останнього речення наведемо думку О. Ващука, який за наслідками аналізу характеристики емоційного стану потерпілого робить висновок, про вплив злочинного посягання на емоційний стан потерпілого та його віддзеркалення у вигляді негативних емоційних реакцій, які можуть мати короткочасний чи тривалий характер, а також впливати на суб'єктивну оцінку події, що трапилась [86].

Саме тому, на нашу думку, так необхідно приділити належну увагу психологічному стану потерпілого після скоєння відносно нього правопорушення. Ми також розуміємо, що єдиного підходу щодо подолання процесів несприйняття потерпілим можливостей примирення з іншою стороною запропонувати не вдасться, оскільки емоційна складова кожної особистості має свої особливості. Крім того, відношення потерпілого до можливих примирливих процесів буде відрізнятися залежно від скоєного відносно нього правопорушення. Наприклад, у злочинах у яких потерпілий отримав крім матеріальної шкоди ще і тілесних ушкоджень, буде вкрай складно його переконати навіть розпочати примирливий діалог, а тим більше повірити в щирість намірів протилежної сторони. Але якщо це відбудеться і закінчиться успіхом, будемо вважати таке вирішення конфлікту найбільш вдалим рішенням для усіх сторін, зокрема для потерпілого. Наслідки такого рішення дозволять стверджувати про те, що потерпілий подолав несприятливу для нього ситуацію, знайшов емоційний спокій та може продовжити своє життя можливо перебуваючи у більш зміцнілому психічному стані.

Тому погоджуємося із думкою В. Берназа та М. Меркулової, які також зазначають, що вид злочину впливає на гостроту конфліктів, подолання яких можливо тільки під час урахування особливостей його виникнення та перебігу, оскільки, наприклад, під час нанесення тілесних ушкоджень, звалтувань та інших тяжких насильницьких злочинів глибина страждань більша, ніж у разі

конфлікту, що виникає між потерпілим і підозрюваним після крадіжки тощо [87, с. 171].

Розглядаючи ж психологічний стан потерпілої особи після скоєння відносно неї правопорушення, варто зауважити про її відчуття, які притаманні жертві. Потерпіла особа оцінює скоєну відносно неї несправедливість, а її емоційним переживанням призводять до підвищеного рівня тривожності, невпевненості у своїх силах, образі на навколишній світ, що може розвинути у агресивне ставлення як до кривдника, так і до інших учасників конфлікту у цілому. Також жертва намагається відповісти для себе на одразу на декілька запитань: чому це сталося саме зі мною; яким чином відновити довіру до навколишніх; чи є у особи чи його оточуючих мета продовжити заподіяння шкоди і це не вичерпний список, який можна продовжити. Крім того, досить часто для потерпілої сторони важливо викласти свою позицію щодо події, яка сталося та бути почутою.

З огляду на це важливим стає ставлення до потерпілої сторони найближчого оточення, адже підтримка і бажання зрозуміти буде запорукою відновлення у потерпілого відчуття довіри до оточуючих, а байдужість інколи навіть звинувачення у тому, що ситуація сталася з вини самого потерпілого, буде одним із елементів, який може спонукати не тільки не розпочинати процес примирення, а навіть бажати незаконного покарання, а помсти своєму кривднику. Тому можна казати про супутні складові у процесі можливого досягнення примирення, які можуть як наблизити потерпілого до стану відновлення спокою, роздумів над примиренням, так і змусити відкинути можливість розпочати примирливі процеси взагалі. У останньому варіанті слід наголосити на безвідповідальних діях оточуючих по відношенню до потерпілої особи, адже проходити через наслідки триваючого конфлікту будуть не вони.

Крім того, скоріш за все на думку потерпілого саме особа, яка скоїла відносно нього правопорушення повинна робити перший крок, якщо є бажання досягти примирення. І ця думка цілком відповідає засадам психології та конфліктології, але у кожного загального правила є виключення, однак більш

детально це ми розглянемо, безпосередньо, досліджуючи підозрюваного в якості суб'єкту примирення, а зараз лише зазначимо, що у певних випадках законодавець йому забороняє звертатися до потерпілого першим. Це стосується домашнього насильства і вважається одним із складних випадків у досягненні кінцевої мети досягнення стану реального примирення. Дійсно, якщо поглянути на цю ситуацію очима потерпілого то можливо охарактеризувати його стан, як розпач, недовіра, відчуття зради з боку однієї із, а можливо і самої близької йому людини. Тому законодавець вирішив убезпечити потерпілого від зайвих потрясінь при можливому спілкуванні з особою, яка скоїла відносно нього домашнє насильство, у разі неготовність до такого спілкування та непродуктивності перемовин, які можуть ще більше погіршити ситуацію. З огляду на чинні норми КПК у потерпілого від домашнього насильства з'являється час для вирішення питання щодо необхідності ініціювання процесу примирення. Розуміючи мету законодавця можемо відзначити неоднозначність цієї позиції, враховуючи виняткову потребу потерпілого у вибаченні та виходу зі складного емоційного стану.

Отже, ми можемо констатувати про наявність у потерпілої сторони великої кількості психологічних складових, які будуть впливати на можливий процес примирення. Саме тому, слід ще раз звернути увагу на важливість і необхідність застосування процесів, які б допомагали потерпілим відновити такий стан у якому можливо розпочинати перемовини щодо примирення, а в ідеалі мати до цього бажання. З урахуванням викладеного ми можемо віднести потерпілого у процесі примирення до суб'єкта щодо якого скоїли правопорушення і який потребує відновлюваних процедур, долання психологічних переживань, що може бути досягнуто у наслідок перемовин успіх яких дозволить відновити безконфліктний стан і погодити умови угоди про примирення сторін.

Цілком логічно, що наступним суб'єктом примирення, якому ми приділимо увагу, це підозрюваний. Щодо юридичного аспекту здійснення примирення цього суб'єкта, то також необхідно проаналізувати норми ст. 469

КПК України, який нам вкаже про можливість у підозрюваного укласти угоди двох видів, а саме: угоду про примирення та угоду про визнання винуватості.

Коротко наводячи основні вимоги кримінального процесуального законодавства, які регламентують діяльність підозрюваного під час погодження, угоди про визнання винуватості, зазначимо, що цей вид угоди укладається підозрюваним із прокурором за ініціативою будь-якої зі сторін щодо кримінальних проступків, злочинів, внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам [15]. Тобто у цьому випадку підозрюваний фактично вступає у перемовини з особою, яка представляє державні інтереси, а тому досить важко оцінювати можливість досягнення стану реального примирення. У цьому випадку хоча і присутні психологічні складові, про які, зокрема можливо навести цікаву думку Ю.В. Меркулової, яка зазначає, що при укладанні угоди про визнання винуватості необхідно дійти консенсусу в досягненні інтересів як прокурора, так і підозрюваного чи обвинуваченого. Зіткнення різних інтересів, з погляду психології приводить до конфлікту сторін, який необхідно нейтралізувати та розробити сумісну позицію на ситуацію для досягнення необхідних для обох сторін умов угоди про визнання винуватості [88, с. 162]. Але все ж таки вважаємо, що розвинення, повне використання психологічних чинників обмежено визначеними правовими умовами (необхідністю підозрюваного викрити інших осіб чи злочинних організацій причетних до скоєння злочинів) без виконання яких заключення угоди не можливе. Розуміючи і підтримуючи законодавця у спонукання осіб, які скоїли злочин викрити злочинців і запобігти інших правопорушень, ми у цьому випадку можемо стверджувати про досягнення стану реального примирення з боку підозрюваного тільки якщо він, дійсно, усвідомив хибність своїх дій, шкоду, які вони завдали суспільству і в наслідок, прояву таких чинників як совість, свідомість вважає за необхідне надати наявну у нього інформацію, яка допоможе у викритті інших злочинів. Тобто досягнення стану реального примирення у підозрюваного під час укладання угоди про визнання винуватості буде в разі усвідомлення і бажання виконати умови угоди як щодо специфічних умов

пов'язаних із викриттям, так і обов'язкових, що полягають в узгодженій мірі покарання. Якщо ж підозрюваний укладає угоду про визнання винуватості лише з метою дійти згоди щодо зменшення покарання, він у свій свідомості буде далеко від безконфліктного стану і навпроти може вважати, що його змусили надати інформацію проти його власної волі. Такий стан речей можна розглядати лише як досягнення підозрюваним юридичної угоди.

У підозрюваного як суб'єкта укладання угоди про примирення з потерпілим набагато ширші можливості у досягненні реального стану примирення. При цьому можна вказати, що настання думки про можливість примирення з потерпілим має декілька стадій. Але починається це здебільшого, на жаль, зі стадії заперечення, заперечення своєї вини, намагання знайти виправдання своїх дій, навіть думки про те, що винні у них можуть бути всі, крім нього (потерпілий, інші особи, держава та інші). Цю стадію досить добре характеризують відповіді правопорушників на поставлені їм запитання, наведені Д. Брейтуейтом, в яких вже прослідковується певне ставлення щодо визнання своєї вини, але воно знаходиться ще «бік о бік» з намаганням виправдання свого поступку (так я це скоїв, але...) [89]. Друга стадія характеризується як стадія роздумів над тим, що сталося, припущення своєї вини, у наслідок чого з'являються докори сумління та розуміння того, що він завдав шкоди, страждань іншій людині. Це призводить до сприйняття звинувачення відносно нього і можливості отримання за це справедливого покарання. Ці обставини вже викликають почуття жалю щодо скоєного, але у свідомості ще наявні роздуми над обставинами, які призвели до здійснення правопорушення (важка життєва ситуація, збіг обставин, випадковість). До того ж підозрюваний починає розглядати варіанти, які б могли вирішити ситуацію, що склалася, бажано в найшвидший спосіб, щоб мінімізувати неприємні спогади. Після того як почуття жалю викликають щире каяття, можна стверджувати про настання третьої стадії під час якої підозрюваний вже пройшов стадію заперечення, виправдання, а оцінює свою поведінку як таку, що призвела до ситуації яка склалася, розуміє про відповідальність без зайвих виправдань. Саме з цієї стадії у підозрюваного

з'являється усвідомлення власних неприємностей, і розуміння болю та страждань, яких він завдав іншій людині по своїй вині. Це вже призводить до перших змін свідомості, бажання змінити своє ставлення до речей, які призвели до скоєння правопорушення і тоді виникають перші кроки, які підтверджують настання третьої стадії (наприклад, офіційне, передбачене КПК України визнання своєї вини). Четверта стадія виникає з моменту бажання принести вибачення потерпілому намагатися отримати прощення, з'ясування у потерпілого завданої шкоди і намаганням залагодити свою вину. Після того як підозрюваний успішно пройде запропоновані стадії вже виникають підстави стверджувати, що юридичні вимоги укладання угоди про примирення знаходяться поряд із психологічними, а підозрюваний, укладаючи угоду, дійсно, дійшов реального стану примирення. Необхідно зауважити, що наведені стадії процесу усвідомлення підозрюваним необхідності примирення з потерпілим, переваги від цього можуть видозмінюватися залежно від конкретної ситуації. А також вказати, що вчені нашої країни досліджують питання як емоційного стану правопорушника після його скоєння, так і необхідності врахування психологічної складової у примирення з потерпілим. До прикладу, А. Меркулова зазначала, що правопорушнику визнати свою провину важко, а тому він часто намагається перекласти її на потерпілого («він сам винний»), на спільників, ватажка чи підбурювачів («мене змусили, я не міг інакше...») [90, с. 139]. Ці міркування дещо схожі із запропонованими нами у першій і другій стадії роздумів, які у кінцевому випадку призводять до думки про примирення. Крім того, А. Меркулова вказує, що визнання провини тісно пов'язане зі страхом покарання, рідше – готовністю нести відповідальність або навіть бажанням досить жорстоко покарати себе. А тому слід розрізняти невротичне й конструктивне переживання провини [90, с. 139]. Підтримуючи останнє речення вченої хочемо зазначити, що воно підкреслює, у певних випадках, необхідність надання допомоги інших осіб чи організацій у намаганні суб'єктів примирення знайти внутрішні сили у стабілізації емоційного стану.

Також наводячи думки А. Меркулової, необхідно зазначити її наукову позицію щодо важливості дослідження психологічного стану суб'єктів примирення, адже в одному реченні науковець зазначає, що в кримінальному провадженні не слід захоплюватися з'ясуванням стосунків, тонкощами переживань, бо це психологічна чи конфліктологічна консультація, а передбачена законом процедура, яка має цілком раціональну мету. А в іншому – фактично заперечує цьому вказуючи, що ігнорування суб'єктивних та ірраціональних переживань може загальмувати чи унеможливити процес примирення загалом [90, с. 139]. Вважаємо, що це вказує на вкрай складний шлях, проходження якого необхідне для настання стану реального примирення як у підозрюваного, так і у потерпілого під час якого важко оцінити необхідність та важливість застосування психологічної складової цього процесу. Натомість все ж таки будемо наполягати на знаходженні так званої «золотої середини» у взаємодії правових норм і психологічних прийомів, які повинні у процесі досягнення стану реального примирення допомагати один одному, а правильне застосування яких у їх взаємодії суттєво спростить кінцеву мету, яка повинна полягати у реальному примиренні між сторонами.

Крім того, можна зазначити, що підозрюваний у розумінні потерпілого виступає кривдником і тому саме від нього очікується перший крок в ініціюванні питання примирення між сторонами. Більш того, в разі якщо цей крок підозрюваний не робить, потерпілому може почати здаватися, що його кривдник проявляє байдужість, відсутність каяття, що в подальшому ускладнить процес перемовин і досягнення реального стану примирення. Можливо припустити, що на рішення підозрюваного не робити першого шагу до примирення виникає внаслідок хибних порад найближчого оточення чи побоювання помсти потерпілої сторони. Отож, у цій ситуації підозрюваному як суб'єкту примірювальних процедур, в разі дійсного бажання досягти реального примирення із потерпілим, варто запропонувати знайти внутрішні сили, взяти на себе відповідальність, показавши потерпілому своїм зверненням намагання та бажання виправити обставини, які сталися. Якщо ж емоційний стан

підозрюваного передбачає думки щодо помсти з боку потерпілого, можна спочатку звернутися з вибаченнями письмово, вказавши на щире каяття і бажання залагодити ситуацію, а у разі наявності захисника почати діяти через нього, але обов'язково вказавши про готовність провести особисту зустріч. Також слід зазначити, що внаслідок нерівнозначного статусу між потерпілим і підозрюваним останній буде вважати незручним своє звернення першим. Наприклад, якщо неповнолітня особа скоїла правопорушення відносно особи, яка його переважає за своїм віком, професійними здібностями, має високий статус у суспільстві, вона може вважати це не етичним, недоречним, врешті-решт її може лякати сама можливість звернення до потерпілої сторони. Отже, підозрюваного в примирливому процесі ми будемо характеризувати як особу, яка підозрюється у скоєнні правопорушення, має право ініціювати процес примирення, успіх якого буде залежати від обставин справи, психологічних особливостей його емоційного стану та конкретних дій необхідних для отримання прощіння як потерпілого, так і себе.

Наступним суб'єктом примирення в юрисдикційному процесі, який варто розглянути – це обвинувачений. Необхідно зазначити, що досить часто його ототожнюють із підозрюваним і тому у своїх дослідженнях приділяють увагу лише одному із них. У той же час, з огляду на мету нашого дослідження, необхідно проаналізувати цього суб'єкта окремо, звернувши увагу на певні особливості його ситуації щодо досягнення стану реального примирення у порівнянні з підозрюваним. Отже, згідно з ч. 1 ст. 469 КПК України обвинувачений як і підозрюваний може ініціювати питання примирення з потерпілим. Різниця в тому, коли саме ця ініціатива надійде і як вона до того часу буде розцінена потерпілим. Тобто відповідно до ч. 2 ст. 42 КПК України обвинуваченим є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду у порядку передбаченому кримінальним процесуальним кодексом [15]. До того ж необхідно розуміти, що ми розглядаємо ситуацію не в якій підозрюваний уклав з потерпілим угоду на стадії досудового розслідування і вже під час направлення обвинувального акту із затвердженою угодою трансформувалася в

обвинуваченого, а тоді коли примирливі процедури розпочались саме під час судового розгляду. А тому слід констатувати дві обставини які суттєво відрізняють ситуацію обвинуваченого і підозрюваного. Перше, це те, що особа, яка скоїла правопорушення вирішила звернутися з пропозицією про ініціювання примирливої процедури тільки після закінчення досудового розслідування і передання обвинувального акту до суду, фактично коли вже розпочалося судове провадження. Це вказує на наявність другої обставини, яка характеризується відсутністю звернення щодо примирення з боку потерпілої сторони, або вже невдало проведеними перемовинами про залагодження конфлікту. І хоча правові норми дозволяють обвинуваченому ініціювати укладання угоди про примирення відповідно до ч. 5 ст. 469 КПК України в будь-який момент до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку, вважаємо, що реальність досягнення примирення вже ускладнена. Основою такого твердження будуть як раз не правові, а психологічні складові, адже значний час, який був у особи, яка скоїла злочин втрачений. Однак ця думка, не є твердженням про безперспективність ініціювання обвинуваченим примирливих процедур і тим більше не говорить, що примирення досягти не можливо. Враховуючи викладене, обвинуваченого як суб'єкта досягнення реального стану примирення можна характеризувати за тими ж ознаками як і підозрюваного, але з відмінністю у часі ініціювання примирення, що можна пояснити багатьма супутніми психологічними обставинами.

Отже, проаналізувавши основних суб'єктів примирення в юрисдикційному процесі можна робити висновок про необхідність приділення особливої уваги психологічному стану як потерпілої, так і підозрюваної особи, відтак необхідності впровадження новітніх підходів, які б могли в цьому допомогти.

Далі ми розглянемо одразу двох суб'єктів примирення у їх сукупності: законного представника потерпілого та законного представника підозрюваного. Підстави для поєднання аналізу цих суб'єктів надає нам дослідження норми ст. ст. 44, 59 КПК України, ми бачимо їхню ідентичність щодо обставин та підстав залучення цих суб'єктів до участі у провадженні, а саме вони залучаються якщо

потерпілий чи підозрюваний є неповнолітніми або особою, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною [15]. Щодо особливостей діяльності законних представників у процесі примирення, перш за все, необхідно звернути увагу на недостатню дослідженість цього питання не тільки з погляду психології, а й з погляду права. Зокрема, О. Є. Федосова відмічала, що норми, які визначають діяльність законних представників у кримінальному провадженні є малоінформативними навіть для осіб, які мають юридичну освіту [91]. Схожу думку виклала у своєму дослідженні О. Ю. Хахуцяк, яка зазначила потребу більш чіткого визначення процесуального становища законного представника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого [92, с. 8]. На жаль, до цього не в повній мірі прислухався законодавець під час розроблення чинного КПК України, тому окремі питання вдосконалення регламентування діяльності законного представника підозрюваного та потерпілого залишаються не вирішеними і будуть нами досліджені в наступних параграфах. Наразі можемо зауважити, що відповідно до ч. 1 ст. 469 КПК України лише визначено, що законний представник може бути змінений якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє. І цю норму, безперечно, підтримаємо, адже в разі якщо особа, яку представляє законний представник неповнолітня чи навіть малолітня, вона може не правильно усвідомлювати, оцінювати дії свого представника. Враховуючи те, що зазвичай законними представниками призначаються найближчі родичі, вони користуючись довірою, станом особи, інтереси, яку представляють і можуть свідомо ввести її в оману, зважаючи на власні інтереси, що, безсумнівно, завдасть шкоди у досягненні кінцевої мети у вигляді реального примирення. Тому слід погодитися із думкою О.Є. Федосеєвої щодо необхідності під час призначення законного представника брати до уваги почуття, які відчувають неповнолітні до цих осіб і можливість їх негативного впливу на неповнолітнього [91].

Взагалі, розглядаючи законних представників як суб'єктів примирення необхідно звернути увагу на фактично дві різні за своєю сутністю ситуації

внаслідок яких вони призначені, перша – це коли особа усвідомлює свої дії, але через свій вік ще не може представляти свої інтереси, а друга – це коли особа, перебуваючи в обмежено чи недієздатному стані, взагалі не може їх оцінити.

Отже, у першому випадку законний представник буде враховувати вказану думку та волю особи, яку він представляє і разом із ним повинен брати участь, сприяти досягненню примирення. Оцінюючи у цьому випадку діяльність законного представника, якщо не брати до уваги можливі ризики його деструктивної поведінки, то можливо зазначити, що його залучення є цілком позитивним фактором. При чому це відноситься як до юридичної, так і до психологічної складової процесу примирення сторін. З юридичного погляду він буде суб'єктом, який досяг віку в якому дозволяється приймати процесуальні рішення. З погляду психологічних особливостей, діяльність законного представника буде значно ширшою. Відтак, в разі якщо ця особа користується повагою потерпілого чи підозрюваного, має власний життєвий досвід, його поради повинні бути цілком слушні. Крім того можливо, що процес примирення буде простіше розпочати саме зі звернення законного представника, уникнувши зайвих емоцій потерпілого та підозрюваного від першого контакту після правопорушення. Наприклад, якщо це законний представник потерпілого, то він за згодою останнього може розпочати перемовини з іншою стороною, вислухати її пропозиції та передати узгоджені попередні умови. Це дозволить зменшити сумніви обох сторін щодо необхідності першої зустрічі, підозрюваному буде простіше на неї наважитися розуміючи, що хоча і буде присутня дуже близька до потерпілого особа, але почати діалог з нею все ж таки з погляду емоційних і психологічних перепон буде значно легше.

Потерпілий у свою чергу отримає від законного представника інформацію, попередні пропозиції і можливо письмові вибачення підозрюваного. Крім того, законний представник після зустрічі розповість власні міркування щодо поведінки іншої сторони, викаже думку щодо наявності і щирості каяття у підозрюваного. Всі ці обставини допоможуть потерпілому збільшити шанс на прийняття правильного для себе рішення щодо необхідності особистої зустрічі,

якісніше підготуватися для неї, а в разі негативного висновку щодо даних отриманих від законного представника нададуть можливість уникнути її або перенести до виконання власних вимог. Це збереже відновлення психологічного стану та убезпечить потерпілого від необґрунтованих потрясінь.

Законний же представник підозрюваного хоча і несе певний тягар відповідальності за скоєне особою, яку він представляє, але наявність цілого ряду факторів, зокрема наведених вище, надає підстави вважати, що його перша зустріч із потерпілою стороною створить більше можливостей для позитивного продовження процесу примирення.

Крім того, важливо підкреслити, що у випадку із діяльністю законного представника неповнолітньої особи кінцеве рішення щодо можливості укладання угоди про примирення приймає саме особа, яка не досягла повноліття. Про це, зокрема вказано у Постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод від» 11 грудня 2015 року. А саме, у абз. 2 ст. 3 вищевказаного пленуму визначається, що неповнолітнім обов'язково має бути зазначено в угоді про примирення про надання своєї згоди, що засвідчується законним представником неповнолітнього і їм самим. Укладення угоди про примирення у випадку, якщо неповнолітній заперечує проти такої угоди, не допускається. Такий підхід варто використовувати й тоді, коли укладається угода про визнання винуватості з неповнолітнім підозрюваним/обвинуваченим [93].

Далі ми розглянемо суб'єктів примирення в юрисдикційних процесах, які не передбачають кримінального переслідування. Основними ж суб'єктами примирення у цих юрисдикційних процесах будуть позивач та відповідач у справах позовного провадження і заявник та боржник у наказному провадженні. Однак необхідно звернути увагу на те, що представляти інтереси вищевказаних осіб можуть представник або законний представник.

Розпочнемо дослідження досягнення стану реального примирення з позивача. Згідно із закріплення правових можливостей досягнення примирення

позивач може відповідно до ст. 192 ГПК України чи ст. 207 ЦПК України укласти мирову угоду і повідомити про це суд, зробивши спільну письмову заяву, на будь-якій стадії судового процесу, або повністю чи частково врегулювати спір на підставі взаємних поступок, що визначено у ст. 190 КАС України. А своїх прав позивач набуває з моменту відкриття судового провадження після чого, фактично, може розпочатися процес примирення.

Розглядаючи ж психологічні чинники, які дозволять позивачу укласти мирову угоду чи примиритися з відповідачем зазначимо, що вони хоча і мають певну схожість з тими, які ми зазначали розглядаючи стан потерпілої особи, але їх неможливо повністю ототожнювати. Наприклад, необхідно зазначити, що у цьому випадку позивач має претензії щодо своїх прав, свобод чи інтересів, але вони не пов'язані із завданням фізичного насильства. *Ця обставина надає право казати про більшу ймовірність як кількості укладання мирових угод або процесів примирення з відповідачем, так і більш легкого досягнення стану реального примирення.* Вважаємо, що рішення і бажання позивача крім спільних обставин вже розглянутих нами щодо потерпілого, будуть залежати від предмету позову. Таку думку ми можемо обґрунтувати досить різними вимогами, які наводять позивачі, зокрема це може стосуватися як відновлення порушеного права, зобов'язати відповідача прийняти певне рішення, вчинити зазначені у позивних вимогах дії або відшкодування збитків завданих унаслідок порушення прав позивача. Фактично, здебільшого позивач розглядає подання позову в якості форми захисту, яка в кінцевому випадку відновить його порушені права. До того ж відновлення прав шляхом укладання мирової угоди чи примирення, буде найлегшим шляхом для досягнення основної мети подання позовної заяви. У разі, якщо позивач це розуміє, то його дії щодо процесу примирення будуть цілком конструктивними. Тому можна припустити, що він підсвідомо навіть буде очікувати пропозиції від відповідача про примирення або хоча б про початок перемовин з цього приводу. У цьому випадку можливо надіятися на позитивний процес досягнення реального стану примирення навіть застосовуючи вже досліджену нами у першому розділі ідею М. Фолета, що

полягає у методі інтеграції, або запропоновану стратегію вирішення конфліктів австралійськими психологами Х. Корнеліусом та Ш. Фейром. Ця стратегія основана на понятті «виграти/виграти» і взагалі, не передбачає витрат будь-якої зі сторін (тому вона досить часто використовується в процесі перемовин у різних сферах). Її психо-технологія полягає у взаємозв'язку між знаходженням взаємоприйняттого рішення та поліпшенням і зміцненням стосунків у сторін. А з урахуванням того, що після досягнення безконфліктного стану між позивачем і відповідачем з'являється можливість у відновленні цивільно-правових відносин прослідковується принцип виграшу обох сторін, після чого вони будуть більш схильні підтримувати ухвалене рішення, продовжувати відносини з тим же партнером, хочуть повторити досвід плідної співпраці [94].

Водночас неможливо не відмітити, що налаштування позивача після подання позову залежить від обставин, які його до цього спонукали, якщо на його думку була здійснена явна несправедливість у відношенні до нього, наприклад, пов'язана із безпідставним незаконним звільненням, не з робочих, а особистих мотивів, яке завдала шкоди професійної репутації, цілком логічне припустити підвищену емоційну складову. Також, до прикладів, які можуть заважати приймати раціональні рішення не тільки щодо примирення, а й надання згоди на початок перемовин щодо нього, будуть конфлікти, які тривають між сторонами вже роками (конфлікти між сусідами, родичами) і у кінцевому випадку призвели до судових розглядів. За цих обставин зважаючи на внутрішній стан позивача, останній може вступити до примирливих переговорів лише після надходження пропозиції від відповідача. Але і після отримання такої пропозиції вірогідність їхнього успіху не буде високою. За цих обставин можливо позивачу порадишити звернутися за допомогою до іншої професійної особи, яка спеціалізується на вирішенні такого типу конфліктних ситуацій і буде сприяти відновленню внутрішнього балансу необхідного для погодження із думкою про перевагу досягнення безконфліктного стану.

Крім того, слід зауважити, що поведінка позивача чи іншого суб'єкта примирення в юрисдикційному процесі, буде залежати не лише від ситуації

конфлікту, а й від набутої життєвої позиції. Цю тезу підтверджує думка С. Делікатного та Ю. Плотнікової, які зазначали, що важливе місце в стимуляції конфліктної поведінки відіграє соціальна роль особистості. Відповідно до класифікації акцентуацій характеру розрізняють ці вчені, типи конфліктних особистостей залежно від соціальних ролей (агресора, раціоналізатора, безвольного, склочника та інших) [95].

З урахуванням викладеного позивача як суб'єкта примирення у юрисдикційних процесах не пов'язаних із кримінальним переслідуванням, можна розглядати як особу, яка потребує відновлення порушених прав, зазвичай готової до перемовин успіх яких буде запорукою морального відновлення та долання психологічних переживань, що у свою чергу дозволить відновити безконфліктний стан і після погодження та виконання умов угоди про примирення, у необхідних випадках продовжити співпрацю на умовах взаємності сторін.

Враховуючи принцип послідовності під час дослідження матеріалу, наступним суб'єктом, який розглянемо, це відповідач. В юрисдикційних процесах норми, які дозволяють відповідачу примиритися із позивачем насамперед слід виділити спеціальні положення окремих розділів присвячених питанню примирення та укладання мирових угод. Зокрема, необхідно звернути увагу на ч. 7 ст. 49 ЦПК України та ч. 7 ст. 46 ГПК України у змісті яких вказане право сторін на реалізацію примирливих процесів шляхом укладання мирової угоди і повідомлення про це суд, на будь-якій стадії судового процесу [17]. Правове здійснення цієї можливості передбачає подання до суду спільної письмової заяви. Приблизно такі ж вимоги до відповідача як суб'єкта примирення у КАС України, де згідно з ч. 5. ст. 47 відповідач може досягнути примирення на будь-якій стадії судового процесу, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі [18]. А також згідно зі ст. 190 КАС України відповідач може повністю або частково врегулювати спір на підставі взаємних поступок. У контексті нашого дослідження зазначимо, що досягнення реального стану примирення фактично не можливо в разі часткового

врегулювання спору, з огляду на те, що певні претензії один до одного залишаються можливо у обох сторін.

Отже, на підставі короткого аналізу юрисдикційних норм з'ясували, що відповідач набуває право на ініціювання примирення з позивачем з моменту відкриття судом провадження, саме з цього моменту його і можна вважати суб'єктом примирення. Розглядаючи ж відповідача як суб'єкта досягнення реального примирення з позиції психологічних засад, оцінюючи його свідомість і прагнення реалізувати можливості настання безконфліктного стану, необхідно також враховувати особу відповідача та конкретну ситуацію, яка виникла. За загальним правилом, відповідач розглядає варіанти найскорішого завершення спору без втрат чи без суттєвих втрат зі свого боку. А з огляду на те, що варіант із примиренням буде найбільш швидким за часом варіантом закінчення спору у порівнянні із іншими, то він завжди буде присутній у думках відповідача. Інша справа, які можливі перепони будуть виникати під час примирливого процесу, або знаходити сам відповідач. Зокрема, може виникнути ситуація в якій відповідач розпочне процес примирення лише з метою виграшу часу, чи пропозиція, яка на думку відповідача є цілком приємною, буде взагалі неприйнятна для позивача.

З урахуванням викладеного відповідача як суб'єкта примирення у юрисдикційних процесах не пов'язаних із кримінальним переслідуванням, можна розглядати як особу відносно якої заявлений цивільний позов, але за ініціативою будь-якої зі сторін розпочався процес примирення. Досягнення же під час цього процесу безконфліктного стану буде характерною ознакою реальності примирення між позивачем і відповідачем засвідчену судом.

Наступними суб'єктами примирення в цивільно-правових юрисдикційних процесах які розглянемо будуть відповідно, законний представник позивача та законний представник відповідача.

Своїх прав в якості суб'єкта примирення законні представники набувають з моменту рішення суду про їх залучення до справи. Відтак науковці наголошують на відсутності чіткої конкретизації необхідності залучення

законних представників. Ми приєднуємося до позиції тих вчених, які доходять думки, що необхідність залучення представника суд вирішує з урахуванням конкретних обставин справи і спроможності особи ефективно захистити свої суб'єктивні права чи інтереси [96, с. 37]. А також, у світлі нашого дослідження необхідно додати вимогу оцінки судом належності і бажання на відповідному рівні здійснювати свої обов'язки особою, яка буде їх виконувати. Тобто з огляду на те, що залучення законних представників у випадках визначених законом має обов'язковий характер вони призначаються на розсуд суду. Відповідно до ст. 39 ЦПК України ними можуть бути батьки, усиновлювачі, опікуни, піклувальники чи інші особи, визначені законом. Зі свого боку імперативний характер їхнього залучення вимагає чіткого розуміння їхньої діяльності на користь суб'єкта якого він представляє.

Тому слід констатувати, що відповідно до всіх юрисдикційних засад законний представник повинен діяти в інтересах особи, яку він представляє і це безпосередньо стосується участі у процесі примирення між сторонами. Але не можливо виключити суб'єктивні фактори, які можуть впливати на рішення законних представників під час примирливої діяльності. Наприклад, небажання тратити час на речі, які на їх думку не такі важливі як можуть здаватися позивачу чи відповідачеві. Це може спонукати до заключення мирової угоди, яка не буде відповідати засадам реального примирення сторін.

З огляду на це законодавець у кожному юрисдикційному процесі в якому в якості суб'єкта примирення задіяний законний представник залишив можливість впливати на кінцеве рішення у вигляді мирової угоди або заяви про примирення. Це, наприклад, закріплено у п. 2, ч. 5 ст. 207 ЦПК України згідно з яким суд відмовляє у затвердженні мирової угоди якщо одну зі сторін мирової угоди представляє її законний представник, дії якого суперечать інтересам особи, яку він представляє, аналогічні за змістом вимоги законодавця встановлені і у п. 2, ч. 5 ст. 192 ГПК України. У КАС України вимоги до діяльності законного представника у процесі примирення сторін схожі, а у п. 2, ч. 6 ст. 190 КАС України вказана можливість відмови у затвердженні мирової

угоди, якщо одну зі сторін примирення представляє її законний представник, дії якого суперечать інтересам особи, яку він представляє [18]. З огляду на ці нормативні визначення досить велика група науковців вказує, що повноваження представника мають «похідний» характер від процесуальних прав та обов'язків особи, яку він представляє [97, с. 178; 99, с. 103]. Водночас це не зовсім правильно, з огляду на можливість, враховуючи інтереси сторін впливати на процес примирення шляхом перемовин, висловлення власних думок та наділення процесуальними повноваженнями.

Враховуючи викладене пропонуємо законного представника позивача або відповідача у примирливих юрисдикційних процесах розглядати в якості самостійного суб'єкта примирення, який під час використання наданих йому повноважень діє на власний розсуд але за погодженням та в інтересах особи, яку представляє. Успіхом його діяльності необхідно визнати узгодження таких вимог примирення, які б задовольнили обидві сторони як з правової, так і з психологічної і були б затверджені судом.

Далі звернемо увагу на наявність у цивільному та господарському процесах таких сторін у наказному провадженні як заявник і боржник. Однак необхідно зауважити на досить спірний момент щодо їхнього відношення до суб'єктів примирення з погляду правових особливостей. Відтак наявні правові вимоги до можливості укладання мирової угоди закріплені в ч. 1 ст. 207 ЦПК України, ч. 1 ст. 192 ГПК України вказують, що мирова угода укладається сторонами і мають стосуватися лише їх прав та обов'язків. У той же час у ст. 41 ГПК України, ст. 42 ЦПК України визначається склад учасників справи, до яких у справах позовного провадження відносяться сторони та треті особи, а у наказному провадженні заявник та боржник. Тобто с формально-юридичного погляду такі суб'єкти провадження як заявник та боржник не підпадають під юрисдикційні можливості укладання угод про примирення. Це питання ми ще будемо розглядати у наступному параграфі щодо наявних особливостей примирення у різних юрисдикційних процесах.

Отже, розглянувши загальних суб'єктів примирення, далі ми наведемо та коротко охарактеризуємо в якості суб'єктів примирення в юрисдикційних процесах тих, які не були учасниками конфлікту, але набувають цього статусу за бажанням сторін чи вимогами законодавства. Їхню основну мету у якості суб'єктів примирення можна характеризувати як допомогу сторонам у досягненні реального стану примирення. До них ми віднесемо медіатора, захисника, залучених спеціалістів сфера діяльності яких дозволяє казати про обізнаність у конфлікті і наявності необхідної кваліфікації щодо його подолання. До того ж у примірювальних процесах, які пов'язані з кримінальним переслідуванням залучення цих суб'єктів можна пояснити, виходячи з положень ст. 469 КПК України. Надаючи оцінку зазначений у ст. 469 КПК України тезі законодавця про можливість залучення до процесу примирення інших осіб, слід вказати, що у науковій літературі часто виникають дискусії з приводу розуміння того, хто може бути «іншою особою». З цього приводу точаться наукові дискусії. Але більшість науковців (наприклад, С.В. Ківалов, В.Ю. Захарченко, Г.Ю. Саєнко та інші) асоціюють «іншу особу» з медіатором [98, с. 823; 99, с. 879]. На нашу думку, враховуючи ту юридичну конструкцію запропоновану законодавцем у КПК України щодо «іншої особи», до неї можливо віднести будь-яку особу, яка викликає довіру і може на думку двох основних суб'єктів примирення допомогти у його досягненні. А відтак, крім медіатора це може бути і психолог, і особа, яка володіє спеціальними знаннями спроможними допомогти у процесі примирення або особа, яка користується повагою обох сторін.

Першим таким суб'єктом розглянемо того чиє залучення сторонами, до участі у справах, які стосуються примирення найбільш поширена, а його діяльність, на нашу думку, наразі досить ґрунтовно регламентована, а саме захисника. Повноваження захисника (адвоката), у юрисдикційних процесах, які відносяться до примирення, після їх залучення сторонами, регламентуються процесуальним законодавством та ЗУ «Про адвокатську діяльність». Особливість же цієї діяльності вбачається у необхідності застосування адвокатами не лише юридичних знань і бажання домогтися для свого клієнта

приємного, заздалегідь результату, а й потреби у наявності знань із психології, конфліктології. З цього приводу влучна думка О. Яновської, яка вказує, що надання адвокатом допомоги у врегулюванні юридичних конфліктів варто розглядати як здійснення адвокатської діяльності в більш широкій сфері, яка виходить за рамки традиційної ролі адвоката як радника з правових питань [100, с. 21]. Тобто адвокат повинен дослідити конфлікт з обох боків, обговорити з особою, яку він представляє варіанти рішення, що можуть задовільнити обидві сторони. В разі бажання клієнта, зустрітися із протилежною стороною з пропозицією про обговорення можливого примирення. Тому, у цій ситуації можемо зауважити, що адвокату необхідно володіти певними елементами медіації. А з огляду на те, що на цей час процедура медіації ще в повній мірі не врегульована, на нашу думку, саме у адвокатів наявні правові можливості щодо заміщення медіаторів, формування уяви суспільства про переваги технік пов'язаних із медіацією. Але використання таких технік можливо лише у належним чином підготовлених адвокатів. Про це, наприклад, зазначає Т.Б. Вільчик, яка вважає, що, здійснювати медіативну функцію можуть лише спеціально підготовлені для розв'язання конфлікту адвокати-медіатори, які відповідають певним вимогам [101, с. 146].

Ще більше підкреслює наявність медіаційних проявів у адвокатів О. В. Перепадя, на думку якого адвокати-медіатори готують сторони до процедури, організують, проводять та контролюють процес проведення медіаційної зустрічі, під час якої, перш за все, налагоджують комунікацію між потерпілим та правопорушником, залагоджують точки напруги між сторонами, завдяки чому стає можливим знаходження рішення щодо наслідків кримінальної ситуації та примирення між сторонами [102, с. 28].

Одним із перших, хто комплексно розглянув специфічні моменти адвокатської діяльності у якості медіатора був А.М. Понасюк. Він вбачає їх у тому, що діючи як посередник, адвокат повинен буде здійснювати лише загальне керівництво проведенням процедури перемовин, сприяти сторонам у врегулюванні розбіжностей, але при цьому не приймати за них рішення та не

визначати умови припинення спору. На думку А.М. Понасюка, існують дві головні особливості поєднання загальної діяльності адвокати із медіацією: по-перше, процедурне керівництво і, по-друге, відсутність можливості визначення змісту рішень і їх прийняття за довірителів, невласиві для традиційної діяльності адвоката як представника або консультанта [103, с.152].

З огляду на викладене ми вважаємо, що діяльність адвоката з допомоги сторонам у досягненні стану примирення повинна здійснюватися із застосуванням методів притаманних медіації, але ототожнювати адвоката і медіатора не потрібно. На наше переконання, навіть якщо адвокат пройде курси медіації він враховуючи свою професійну спрямованість не завжди зможе з початку і до кінця реалізувати всі необхідні елементи медіації, особливо, які пов'язані з відновленням сторін. Водночас його варто вважати особою, яка унаслідок своєї професійної діяльності може допомогти досягнути примирення сторонам конфлікту, зокрема застосовуючи принципи медіації.

Отже, адвоката як суб'єкта примирення в юрисдикційних процесах пропонуємо розглядати як особу, яка залучена з однією зі сторін та з метою надання юридичної допомоги і може за бажанням та узгодженням з клієнтом здійснювати примирливі процедури застосовуючи елементи психології, конфліктології, медіації та інші, які допоможуть у досягненні кінцевої мети.

До ще однієї окремої ланки осіб, які здатні допомогти у настанні реального примирення між сторонами ми віднесемо тих, які володіють спеціальним знаннями (спеціалістів). Перелік таких осіб досить великий, це можуть бути як особи, які володіють вузькопрофільними знаннями за допомогою яких можуть пояснити сторонам хибність своїх претензій один до одного чи зменшити їх, так і особи, які залучені НСПП як особи до яких сторони відчувають взаємну повагу. Натомість вважаємо окремо виділити осіб, які володіють спеціальним знаннями професійних психологів, діяльність яких пов'язана із відновленням емоційного стану, а правильне сприйняття їх порад, безумовно, зможе допомогти сторонам дійти безконфліктного стану.

Певні юрисдикційні особливості залучення психологів у якості спеціалістів, їхні права та обов'язки передбачені у ст. 71 КПК України, 74 ЦПК України, 71 ГПК України, 70 КАС України спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації із питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Наукові думки щодо процесу залучення психолога, його місця у справі не суттєво відрізняються від чинних юрисдикційних норм, про це, зокрема вказує думка І.М. Луцького, який зазначає, що спеціальні психологічні знання можуть використовуватися у формі консультацій, експертизи та залучення спеціаліста [104, с. 253]. Тієї ж думки притримується В. Л. Васильєв, який теж вважає, що в сучасних умовах психолог може виступати у правосудді у трьох формах: консультант у справі, спеціаліст та експерт [105, с. 501].

На наш погляд, сторона, яка, дійсно, хоче подолати емоційну напругу, кризу свідомості, яка відбулася після конфлікту може залучити психолога у якості консультанта з досягнення психологічної рівноваги, допомога і поради якого будуть, безумовно, збільшувати шанси сторін на долання конфлікту, настання прощення і відновлення. Тобто, слід вважати бажаним залучення психолога до спроби вирішення психологічної складової конфлікту тоді, коли сторони (одна зі сторін) бажають розпочати примирливі процедури, але розуміють, що не в змозі самі подолати психологічні розбіжності та емоційні переживання.

З цього приводу слід навести думку О.В. Киричука, відповідно до якої особі притаманний різноманітний і неповторний психологічний світ, з індивідуальними рисами, з власними психофізіологічними, біологічними, соціальними та розумовими особливостями [106, с. 158]. Цей вислів підкреслює необхідність, у певних випадках діяльності, залучення психолога в якості особи, яка зможе знайти підхід до розумових особливостей сторін, зрозуміти психологічний світ конфлікту та надати правильні поради щодо його подолання.

Саме тому ми приєднуємося до думки І.М. Луцького, який вказує, що психологічна консультація є перспективною формою використання

психологічних знань, яка спрямована на допомогу учасникам судового процесу щодо правильної оцінки обставин події, критичної оцінки експертного (психологічного) висновку, концентрування визначених завдань, а також, для можливості правильного застосування знань про людську психіку та особистісні підходи [104, с. 255].

Враховуючи вищевикладені особливості діяльності психолога у якості суб'єкта примирення сторін, пропонуємо вважати останнього особою, яка за бажанням сторін залучена до процесу примирення та за допомогою застосування психологічних технік допомагає подолати наслідки травматичної ситуації, здійснює реабілітацію психічного стану і своїми порадами відновлює безконфліктний стан на психологічному рівні.

Прокурора в якості суб'єкта примирення, враховуючи його функціональні повноваження передусім ми будемо оцінювати у примиренні сторін пов'язаному із кримінальним переслідуванням. Також необхідно відмітити, що у цьому випадку однією із сторін виступає фізична особа з власними інтересами, а з іншої – представник владних повноважень, який відстоює порушені владні та суспільні інтереси.

На наш погляд, прокурор здійснюючи процесуальне керівництво відіграє одну з ключових ролей у досягненні кінцевого результату у вигляді примирення. Правовий аспект його діяльності, насамперед визначений у гл. 35 КПК України у своїй сутності не передбачає вимоги до прокурора у пересвідченні реальності намірів сторін щодо досягнення ними, після підписання угоди про примирення, або визнання винуватості безконфліктного стану. Зокрема, відповідно до ч. 7 ст. 469 КПК України прокурор зобов'язаний проінформувати підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладанні угоди про примирення. Відповідно до ст. 472 КПК України, в якій наводяться вимоги до укладання угоди про визнання винуватості вбачаємо необхідність підозрюваному чи обвинуваченому беззастережно визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення, а в разі досягнення умов щодо співпраці у викритті

кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою зазначити відповідні домовленості про це. Крім того зазначаються умови часткового звільнення підозрюваного, обвинуваченого від цивільної відповідальності у вигляді відшкодування державі збитків внаслідок вчинення ним кримінального правопорушення, узгоджене покарання та згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення і наслідки, які будуть мати місце в разі невиконання угоди.

Взагалі, виникає дуже неоднозначне питання чи можливо співвідносити діяльність прокурора із укладання угоди про визнання винуватості з підозрюваним або обвинуваченим із примирливими процесами. І відповідь на нього буде залежати від манери і механізму діяльності прокурора, але це цілком відповідає міжнародним стандартам і принципам.

Зокрема, можливо навести положення міжнародних документів, які ратифіковані Україною, наприклад п. 3 Рекомендації № R(2000)19 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи про роль державного обвинувачення в системі кримінального правосуддя, відповідно до якого в деяких системах прокурори вирішують питання про обрання альтернатив кримінальному переслідуванню [107, с. 55]. Важливо наголосити на тому, що виняткова роль прокуратури у вирішенні цього питання підкреслюється також у міжнародних документах із питань відновного правосуддя. Так, регламентуючи роль прокурора в реалізації програм примирення, п. 11 Основних принципів ООН щодо впровадження програм відновного правосуддя в кримінальних справах передбачив, що представники системи кримінального правосуддя повинні намагатися заохочувати правопорушника взяти на себе відповідальність перед потерпілим та постраждалою громадою, а також сприяти реінтеграції потерпілого та правопорушника в громаду. Ці положення говорять про сприйняття міжнародною спільнотою прокурора у якості активного учасника застосування угоди як про визнання винуватості, так і про примирення.

Важливість прокурора у процесі примирення підкреслені і науковими думками, наприклад А.В. Лапкін, вказує, що рішення про застосування альтернативи кримінальному переслідуванню має приймати той суб'єкт, який

кримінальне переслідування здійснює, тобто прокурор, який і нестиме за це відповідальність [108, с. 55].

На нашу ж думку, в разі дослідження навіть чинних правових норм і механізмів, які наявні у прокурора, можемо побачити існування практично всіх засад віднесених нами у першому розділі до формування поняття реального стану примирення. Як приклад, укладення угоди вже вказує на застосування комунікативної засади, адже без пошуку шляхів розв'язання конфлікту укладання угоди було б неможливе. Соціальна-психологічна засада у цьому випадку полягає у безумовному настанні конфлікту, пов'язаному із завданням шкоди державним або суспільним інтересам і прояві негативних емоцій, викид яких відбувся і яких особа повинна позбутися в разі свідомого укладання угоди з прокурором. Інтегруюча засада теж можлива, однак, у разі досягнення стороною угоди думки, що невідворотність покарання необхідна розплата за скоєне, а поступка у вигляді згоди на його призначення, необхідна задля досягнення взаємного компромісу, щодо найнижчої межі покарання. У разі укладання угоди, яка задовільнить обидві сторони вже можливо казати про наявність засади розумності. Вимога законодавця щодо беззастережного визнання вини буде запорукою наявності початкових елементів відновлення, а саме прийняття стороною своєї винуватості, вразі ж досягнення домовленості про викриття інших злочинів вже буде казати про каяття і намаганням спокутувати свою вину. Правова ж засада безперечна, якщо угода укладена між сторонами у відповідності до чинного законодавства.

Яким чином будуть дані можливості використані, чи буде у наявності прокурора час, бажання та професійні навички займатися не лише правовими, а й психологічними аспектами це вже питання на яке можливо відповісти лише дослідивши конкретне кримінальне провадження. Але ми приєднуємося до думки, про те, що внаслідок засвоєння і виконання професійної діяльності, морально-психологічні якості прокурора поступово професіоналізуються, сприяючи її ефективності. А чесність, висока моральна культура, повага до прав

і свобод людини є визначальними рисами при виконанні прокурором професійних завдань [109, с. 15].

Досліджуючи наявність у прокурора всіх необхідних навичок які будуть в нагоді для їх впровадження у примирливі процедури і які б могли допомогти сторонам дійти реального стану примирення, слід відмітити, що поєднання правового законодавства та психології під час здійснення процесуального керівництва закономірне: хоча вони і є окремими галузями наукового знання, проте в реальній юридичній практиці їх дія взаємопов'язана. Крім того прокурори діють у відповідності до кодексу професійної етиці, систему моральних принципів якого, можливо порівнювати із загальною характеристикою поведінки людей, що відповідає або не відповідає моральним вимогам, роз'яснює моральне значення конкретних дій, мотивів, характерів, які визначаються психологами. А тому прокурор використовуючи наявні законодавчі важелі і керуючись етичними нормами може допомогти і сторонам конфлікту розкрити психічну природу й умови формування цих моральних явищ. Як зазначають науковці етика зобов'язує людину відрізнити правильну поведінку від неправильної, психологія ж розкриває природу тієї чи іншої поведінки [109, с.10].

Враховуючи викладене ми пропонуємо сприймати прокурора як суб'єкта примирливих процедур у кримінальному провадженні наділеного правами ініціювати, проводити перемовини, укладати угоди про примирення, а в разі застосування всіх своїх професійних знань і навичок, допомагати іншій стороні досягнути стану реального примирення.

Одного з останніх учасників примирливих процедур якого ми розглянемо і який, на наше переконання, повинен бути не лише суб'єктом примирення в усіх юрисдикційних процесах, а й відігравати вирішальну роль щодо допомоги у досягненні стану реального примирення сторін, це медіатор.

Враховуючи мету дисертації і запропоновані нами засади досягнення стану реального примирення (комунікативну, відновлювальну) ми вважаємо, що статус медіатора як суб'єкта примирення цілком відповідає завданню

розв'язання конфлікту шляхом перемовин та відновлення почуття безпеки, долання психологічних переживань. Наразі наявна проблема правової регламентації діяльності медіатора в юрисдикційних процесах. Як ми вже зазначали, донедавна єдиним юрисдикційним процесом в якому існувала згадка про медіатора як учасника провадження був адміністративний процес, а саме п. 2. ч. 1 ст. 66 КАС України [18]. Наразі п. 2 ч. 1 ст. 70 ЦПК України також вказує на необхідність збереження у таємниці медіатором відомостей, що йому були довірені сторонами під час перемовин щодо врегулювання спору [16].

Однак наявність у нашій країні Національної асоціації медіаторів України, яка співпрацює з країнами Ради Європи щодо розвинення та впровадження медіації на законодавчому рівні. Розвинення пілотних проєктів відповідно до добровільних моделей медіації за допомогою провідних Європейських країн надає підстави казати про існування (хоча ще і не повноцінного) медіатора як суб'єкта примирення у юрисдикційних процесах нашої країни. Зокрема, згідно з окресленими пілотними проєктами, медіатори вже застосовували свої професійні навички під час залучення до пілотних проєктів у судах Донецька і Одеси, Києва, Волинської області. Медіаторів, згідно з цією моделлю, готують поза межами суду, і вони співпрацюють з адміністрацією суду. У разі потреби судді інформують сторони спору про процедуру медіації та пропонують передати їхню справу до зовнішнього медіатора. Якщо обидві сторони погоджуються на медіацію, вони обирають медіатора зі списків зовнішніх медіаторів, які є у судах. Після закінчення процедури медіації сторони можуть оформити угоду, яку було досягнуто за результатами медіації, декількома варіантами [110, с. 10].

Ці обставини спонукали законодавця вирішувати питання законодавчого підґрунтя щодо участі медіаторів у юрисдикційних процесах, які знайшли своє втілення у положеннях Закону України «Про медіацію». Зокрема, у статті 3 цього Закону зазначено, що його дія поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), зокрема

цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим) [64].

Тобто участь медіатора не де-факто, а вже де-юре закріплена в усіх юрисдикційних процесах. Зокрема, це стосується кримінального процесу, де ч. 1 ст. 469 пропонується доповнити, можливістю проведення домовленостей стосовно угоди про примирення за допомогою медіатора або медіаторів. У господарському процесі до обов'язку суду під час підготовчого судового засідання додається необхідність з'ясування бажання сторін провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації. Зміни передбачені і у ст. 183 ГПК України сутність яких полягає у можливості оголосити перерву у разі, коли сторони прийняли рішення провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації. Крім того, доповнення ч. 1 ст. 229 ГПК України п. 8-1 дозволяє суду на час проведення медіації зупинити провадження, але на строк не більше тридцяти днів. Фактично такі ж зміни і доповнення пропонується законопроектом внести і до цивільного процесу України. Зокрема до ст. ст. 197, 198, 253 ЦПК України, також дозволивши врегулювання спору шляхом медіації та передбачивши можливість у зв'язку із цим, оголошення перерви і зупинення провадження. Крім того, ці можливості передбачені в адміністративному судочинстві, про що говорять пропозиції законодавця у доповненні ст. 180, 181 КАС України.

Наведення вищевикладених норм надає нам право стверджувати про правове підґрунтя існування в юрисдикційних процесах примирення такого суб'єкта як медіатор. Але наше дослідження полягає у безумовному поєднанні юрисдикційних і психологічних процесів примирення. Тому наведемо модель діяльності медіаторів, яка, на наш погляд, підкреслить важливість, корисність і необхідність залучення медіатора до процесу досягнення реального примирення.

Слід зазначити, що Законом України «Про медіацію» визначені правила її проведення. Так згідно із ст. 1 Закону України «Про медіацію» порядок та методика проведення медіації, права та обов'язки учасників медіації, визначені

договором про проведення медіації або затверджені суб'єктом, що забезпечує проведення медіації, відповідно до вимог цього Закону [64].

Отже, у нашому розумінні медіацію необхідно розглядати не тільки як процес, який допомагає учасникам конфлікту заключити угоду про примирення, а як такий, що буде сприяти відновленню у сторін безконфліктного стану. До того ж можна вказати, що, безперечно, у кожному юрисдикційному процесі наявні свої особливості, але перевага здійснення медіації в тому, що за своєю спрямованістю вона має однакову кінцеву мету, яка полягає у вирішенні конфлікту.

Відтак можливо вказати основні, загальні методи діяльності медіатора фактично в усіх юрисдикційних процесах. До них слід віднести: модель дії медіатора, сутність якої поділена на декілька важливих етапів, а її реалізація вказує на необхідність застосування медіатором певних психологічних прийомів та навичок.

Перший етап, на нашу думку, полягає в усвідомленні медіатором необхідного завдання пов'язаного із вирішенням конфлікту, що відбувся та оцінки можливості його вирішення. Для цього йому необхідно налагодити зв'язок із сторонами (по телефону, електронною поштою чи іншими зручними шляхами) під час такої взаємодії домовитися про проведення індивідуальної зустрічі. При цьому перші контакти, навіть по телефону, з медіатором на допомогу якого погодилися обидві сторони, нерідко відбуваються із підвищеною емоційною напругою. У зв'язку із цим медіатор досить часто повинен долати стіну підозрливості, нерозуміння і емоційних переживань, які формуються як у результаті дії самого конфлікту, так і від можливих суспільних факторів. Тому після початку діалогу наявна необхідність у його утриманні і розвиненні. Особливо цьому необхідно приділити увагу до перших особистих зустрічей сторін. Цю ситуацію можливо порівняти із тільки, що розведеним вогнищем, яке в разі відсутності розуміння його правильного підтримання може або погаснути або розвинути у неконтрольоване полум'я.

Ми можемо підкреслити, що аналіз законодавства, який ми навели у попередньому розділі вказує, що у більшості європейських країн особиста зустріч для вирішення конфлікту є нормою і вже розвинена на рівні підсвідомості як необхідна і бажана. Ми на цей час лише впроваджуємо такі механізми, тому етапи, які ми вказуємо як на необхідні у діяльності медіатор, формуються з урахуванням ситуації в нашому суспільстві. Взагалі, в деяких країнах потерпілим, які не бажають особисто зустрічатися зі своїми кривдниками, пропонується непряма медіація (так званий «човник» або «маятник»), коли медіатори передають повідомлення від однієї сторони другій. Але група вчених, яка спеціалізується на питанні застосування медіації вказує, що це може допомогти досягнути домовленості, але навряд чи приведе до почуття співпереживання, в той час як воно є найважливішим елементом примирення [111, с. 27].

Отже, після того як медіатор пройшов етап погодження особистих, індивідуальних зустрічей із кожною стороною у нього з'являється початкове розуміння ситуації, починається пошук можливих варіантів її вирішення, тобто відбувається процес підготовки до зустрічей. Саме початок підготовки до особистих зустрічей можна вважати переходом до другого етапу діяльності медіатора. Цей етап крім підготовки включає у себе безпосередньо проведення індивідуальних зустрічей зі сторонами, після яких закладаються необхідні передумови спільної зустрічі сторін конфлікту. З цього приводу ми можемо ще раз повернутися до положень Закону України «Про медіацію» де у ст. 11 вказується, що медіатор самостійно визначає методіку проведення медіації за умови дотримання вимог законодавства, правил проведення медіації та етики медіатора. Тобто прийоми, які необхідно застосувати, медіатор може вибирати на власний розсуд. Що, безумовно, є правильною ініціативою законодавця, з огляду на можливу кількість ситуацій, які виникають і необхідності пропонування різноманітних варіантів для їх вирішення. Наприклад, французький медіатор Жан-Франсуа Сікс виділяє такі чотири види медіації: творча медіація – створює нові відносини і робить їх взаємовигідними;

оновлююча медіація – покращує вже існуючі відносини, які з тих чи інших причин були охолоджені або перервані; – превентивна медіація – попереджає конфлікт, який вже розпочинається, поки у його потенційних учасників ще є конструктивні відносини; лікувальна медіація – вирішує конфлікт [112].

Так, повертаючись до другого етапу, а саме до індивідуальної зустрічі із сторонами можна вказати, що медіатори доводять до розуміння, що вони не представляють жодну зі сторін, а їх функція складається із допомоги в організації конструктивного діалогу між ними, що допоможе винайти кращий спосіб досягнення реального примирення. Крім того, під час першої зустрічі сторони отримують від медіатора, всю інформацію про перевагу успішного процесу відновлення та необхідні для них на підсвідомому рівні, відомості щодо конфіденційності медіаційних процедур, які відбудуться. Після чого медіатор за допомогою уточнюючих питань, переформулювань, згладжування найбільш гострих моментів інших різноманітних комунікативних технік допомагає особам розповісти про сутність і події конфлікту.

До того ж як від потерпілої сторони, так і сторони, що скоїла правопорушення медіатори прагнуть почути думки щодо до іншого учасника конфлікту, їхні відчуття і ставлення до нього, наслідки, які мав конфлікт для кожної зі сторін. Фактично з цього медіатор починає процес відновлення, з'ясування думок сторін за яких умов, на їх погляд, можливо подолати конфлікт. Далі медіатори, залежно від ситуації, розуміння цінностей кожної зі сторін, оцінюють, які найбільш прийнятні методи необхідно застосувати, інколи у разі необхідності застосовують такі, які у психології називають спеціальними методами. Ці методи допомагають пережити сильні відчуття, які заважають посправжньому зрозуміти ситуацію, що склалася, внаслідок чого особа починає розбиратися у тому, що трапилося, намагатися усвідомити найбільш важливі для неї фактори, які необхідно відновити щоб досягти примирення.

Третій етап діяльності медіатора, на нашу думку, буде характеризуватися підготовкою обопільної зустрічі сторін. Тобто проведення медіатором індивідуальних зустрічей зі сторонами та їхня готовність до конструктивних

пошуків варіантів вирішення ситуації, буде вказувати на завершення другого етапу діяльності медіатора і початку третього. На цьому етапі під час взаємодії зі сторонами у спосіб, який медіатор вважатиме необхідним (особиста зустріч, розмова по телефону, спілкування за допомогою соціальних мереж), він надає інформацію щодо індивідуальної зустрічі з іншою стороною. Після чого, за наявності у медіатора підстав, які дозволяють вважати, що настав час для проведення обопільної зустрічі, яка буде орієнтована на взаєморозуміння і пошук рішення, що влаштовує всіх учасників, з'ясовує у сторін можливість проведення примирливої зустрічі. Також медіатор заздалегідь попереджує сторони, що вони є основними учасниками, а він до завдань своєї присутності буде відносити необхідність підтримання конструктивного діалогу і збереження емоційної складової зустрічі на рівні безпечної межі для її учасників. Допомога медіатора у підтриманні конструктивного діалогу полягає у наданні допомоги із формулюванням переліку питань, які сторони вважали б за необхідне обговорити, формування порядку денного примирливої зустрічі і за необхідності, поставлення власних, заздалегідь підготовлених питань, відповідь на які наблизить кінцеву мету, що полягає у реальному примиренні сторін. Підготовка ж емоційної сторони зустрічі складається із такої поради, як дотримання поваги спілкування (слухати до кінця і не перебивати навіть якщо наявна інша думка), це надає кожній стороні можливість бути почутою. Крім того, для досягнення мети примирливої зустрічі медіатор запропонує її учасником утриматися від взаємних образ і звинувачень, а після її завершення утриматися від розголошення інформації оточуючим тих обставин, які відбувалися на зустрічі, вимог і умов за яких досягнуті домовленості. Належне виконання цих порад, безумовно, повинно збільшити шанси сторін у досягненні кінцевого результату у вигляді реального примирення. Як приклад, можливо навести ситуацію за якою однією зі сторін стає відомо від осіб, які не є учасниками медіації, інформації щодо певних моментів, що відбулися на примирливій зустрічі. До того ж ця інформація, яка була надана однією зі сторін іншій особі, і та, яку в кінцевому вигляді отримає сторона, яка виконувала умови

зустрічі, може різнитися, не правильно інтерпретуватися, а у кінцевому результаті, мати зовсім не зрозумілий зміст. На наше переконання, ці обставини можуть повністю зруйнувати досягнення попередніх домовленостей і зруйнувати початок ще дуже крихкого стану відновлення. Це буде сигналом про те, що одна зі сторін не дотримується умов конфіденційності та буде розглядатися іншою стороною навіть не з погляду правового порушення, а насамперед як зрада досягнутим домовленостям, а відтак обґрунтованим сумнівам щодо ширості та належного дотримання умов примирливої зустрічі. За цих обставин повернутися навіть до першочергового стану, надання згоди на обопільну зустріч буде вкрай складно, навіть якщо особі буде належним чином доведено, що витік інформації не мав мети зруйнувати угоду, чи принизити іншу сторону. Вважаємо, що ключовим моментом подій, що відбулися на думку іншої сторони, буде саме порушення домовленостей, а в який спосіб і наскільки надана інформація була змінена, буде розглядатися в якості похідних факторів. Також медіатором необхідно роз'яснити сторонам про можливість ініціювання перерви, а в разі необхідності (наприклад, внутрішнього переконання у важливості осмислення дій та пропозицій наведених іншою стороною) можливості її перенесення, на інший зручний для сторін день.

Четвертий етап діяльності медіатора буде безпосередньо стосуватися проведення примирливої зустрічі, намагання під час неї досягнути бажаного для сторін результату та підтримання у сторін відчуття безконфліктного стану, до тих пір, доки на думку медіатора формування у сторін усвідомлення правильності прийнятого рішення, а відтак і досягнення реального стану примирення нічого не буде загрожувати. Під час цього етапу медіатора погоджує зручний для сторін час та місце зустрічі, яке буде відповідати її цілям і дозволить зробити її проведення у найбільш зручний спосіб. Після того як обидві сторони зустрілися одна з одною, початок зустрічі цілком буде залежати від професійних дій медіатора, який дякує сторонам за надання можливості вирішити подію, що сталася мирним шляхом. Також медіатор нагадує основні правила зустрічі та її першочергову мету, оголошує узгоджений з усіма її учасниками порядок денний.

Тільки після виконання вищевказаних дій медіатор може запропонувати сторонам по черзі, розповісти свою версію того, що сталося, які наслідки це мало, при чому, на наш погляд, з огляду на психологічні особливості, більш доцільно розпочати розповідь із сторони права та інтереси якої були порушенні. Далі починається обговорення та з'ясування ставлення сторін до почутого. Медіатор підтримує діалог і намагається допомогти обійти чи трансформувати негативні позиції сторін повертаючи їх до конструктивної мети, а позитивні ідеї, пропозиції по можливості посилює. У разі, якщо у сторін відбувається взаємне розуміння і належне визнання наслідків ситуації, яка відбулася, а сторона дії, яка спричинила правопорушення, принесла щирі вибачення, медіатор їх підтримає і направляє сторони до обговорення можливих варіантів вирішення, які наприкінці задовольнять усіх учасників примирливої зустрічі і будуть основою до знаходження можливості прощення. Приємні варіанти фіксуються медіатором, обговорюються послідовні механізми їх реалізації (які дії і в які строки будуть виконувати сторони по відношенню один до одного). З цього приводу слід зазначити, що у законопроекті «Про медіацію» законодавець пропонує запровадити певні правові умови укладання угоди. Так, у ст. 21 вказаного закону зазначається, що угода, узгоджені сторонами медіації зобов'язання, способи та строки їх виконання, а також наслідки їх невиконання або неналежного виконання, інші умови, визначені сторонами медіації [64]. Також позитивним моментом у примирливій зустрічі слід вважати спробу медіатора обговорити питання запобігання повторення події, що відбулась, обопільне проектування майбутнього, якого можливо досягнути в разі досягнення реального примирення. За цих обставин сторони почують одна від одної цілі на життя, що в їх розумінні буде додатковим стимулом до надання шансу у їх реалізації та ставлення до слів іншої сторони з більшою серйозністю та меншою недовірою.

І до останнього, п'ятого етапу діяльності медіатора, вважаємо за необхідне віднести його діяльність пов'язану із закріпленням досягнутих домовленостей, перевірку їх реалізації та переконання в реальності примирення сторін. З цією

метою, наступного дня або через декілька днів медіатор зустрічається окремо із кожною стороною, ще раз обговорює події, домовленості, що були досягнуті під час примирливої зустрічі. На цьому обговоренні стає зрозумілим чи задоволені учасники проведеною зустріччю, наявності чи відсутності недомовленостей. Зазначені дії дозволять медіатору впевнитися у щирості намірів сторін, а сторонам дозволить сформулювати бажання у досягненні реального примирення. Далі медіатор маючи дані про строки виконання узгоджених і зафіксованих домовленостей у примирливій угоді через деякий час після їх закінчення, ініціює окремі зустрічі зі сторонами. На цих зустрічах він з'ясовує виконання досягнутих домовленостей, задоволення сторін після цього та ще раз оцінює їх стан на предмет реальності примирення, яке відбулося. В ідеальному варіанті він пропонує та організовує ще одну обопільну вже нейтральну зустріч між сторонами у невимушеній обстановці.

З огляду на викладене, вважаємо медіатора нейтральною особою, яка залучається до юрисдикційних процесів унаслідок бажання сторін у наданні допомоги щодо досягнення примирення і реалізує свої повноваження шляхом відновлення здатності осіб розуміти один одного і бажання домовлятися про прийнятні для них шляхи вирішення проблем, що виникли в результаті конфліктних або кримінальних ситуацій. Відтак медіатор хоча і нейтральний до протиборчих сторін, але не нейтральний до самої ситуації, яка між ними сталася тому він орієнтує на усунення шкоди завданої від правопорушення. Успіхом діяльності медіатора слід вважати досягнення між сторонами безконфліктного стану, що трансформується в обопільну угоду про примирення.

Вважаємо за необхідне зазначити, що ми свідомо приділили велику увагу особі медіатора, дії якої з погляду юриспруденції на жаль, сьогодні не сповна регламентовані, але бачення, яке ми навели, переконані, підкреслюють важливість і необхідність надання медіаторові повноцінного статусу суб'єкта примирення в юрисдикційних процесах у якнайшвидший час.

Ще одним суб'єктом юрисдикційних процесів на які він, безумовно, впливає буде суд. Щодо віднесення його до суб'єктів примирення то тут наявні

тривалі дискусії між науковцями, деякі з яких взагалі розцінюють суд лише в якості суб'єкта, який керує самим процесом і знаходиться поза діяльністю у порівнянні з іншими його учасниками. Не вдаючись до тривалих суперечок, наведемо повноваження надані законодавцем суду щодо можливості сприяння у різних примирливих юрисдикційних процесах та будемо пропонувати оцінювати його діяльність не лише з правової позиції, а й з позиції психологічних особливостей.

Отже, згідно з висновком Європейської комісії з ефективності правосуддя саме судді відіграють вирішальну роль у формуванні культури мирного врегулювання суперечок та мають отримати повноваження рекомендувати сторонам методи, альтернативні судовому розгляду, зокрема медіацію [110, с. 31]. Наголошення європейських експертів на вирішальній ролі суду у формуванні культури мирного врегулювання, на нашу думку, вже надає право стверджувати про діяльність суду, яка безпосередньо пов'язана із примиренням сторін.

Наявні і процесуальні норми, які вказують на обов'язок суду сприяти сторонам у досягненні примирення. До них ми можемо віднести ч. 5 ст. 211 ЦПК України, ч. 5 ст. 196 ГПК України, ч. 5 ст. 194 КАС України де вказано, що під час розгляду справи по суті, суд сприяє примиренню сторін. Крім того, наявні норми, які вимагають від суду отримати від сторін відповідь на питання щодо можливості врегулювання шляхом примирення, зокрема п. 2 ч. 2 ст. 197 ЦПК України, п. 2 ч. 2 ст. 182 ГПК України у яких з'ясовується, чи бажають сторони укласти мирову угоду. А відповідно до п. 2, ч. 2 ст. 180 КАС України суд повинен з'ясувати, чи бажають сторони вирішити спір шляхом примирення. Існування зазначених норм та їх аналіз посилює підстави про формування думки за якою суд також є активним учасником примирливих процедур. Однак ще більше роль судді у примирливих процесах законодавець збільшив у 2017 році, коли у ЦПК України, ГПК України та КАС України з'явився фактично новий процесуальний інститут відповідно до якого було запроваджено новітню примирну процедуру – врегулювання спору за участю судді. Сутність цієї новели законодавця

характеризується можливістю врегулювання спору за допомогою судді, в разі взаємного бажання сторін. Законодавчо це закріплено у гл. 4 ЦПК, ГПК та КАС України. Серед яких ми можемо виділити ст. 203 ЦПК України, ст. 188 ГПК України, 186 КАС України зміст яких полягає у наданні суду права врегулювання спору під час спільних закритих нарад. На цих нарадах суд пропонує сторонам надати пропозиції щодо шляхів мирного врегулювання спору, або має право запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору. Аналіз цих норм вказує на можливість у суду реалізувати свої права щодо здійснення примирення сторін у найкращій на його думку спосіб. Однак запровадження в нашій країні цього інституту вказало прогалини пов'язані із його сприйняттям, а дещо і неготовність до його повноцінної діяльності і самих суддів.

З цього приводу влучно зазначено у висновках Європейської комісії з ефективності правосуддя про те, що не всі судді можуть здійснювати процедуру примирення. До прикладу, Л. Романідзе зазначає, що для успішного вирішення справи мирним шляхом суддя має бути емпатичним, вміти добре спілкуватися зі сторонами, ефективно допомагати їм у налагодженні комунікації тощо. Далеко не кожна особа здатна на це, навіть після проходження спеціального навчання. Сторони, що не будуть приведені суддею до примирення через його власні особистісні характеристики, будуть розчаровані в самій процедурі та вважатимуть її неефективною. Правда така: не кожен суддя в Україні бажає та (або) може здійснювати примирення сторін (та це його повне право). Водночас, у новітньому процесуальному законодавстві України такий обов'язок покладений на кожного суддю (суддю-доповідача) в провадженні якого перебуває справа, в якій сторони погодились на врегулювання спору за участю судді [113, с. 2].

Ці обставини зумовили проведення кількісних нарад, круглих столів та інших заходів спрямованих на його покращення ра розуміння. Зокрема, у Касаційному адміністративному суді у складі Верховного Суду був проведений круглий стіл «Медіація та адміністративний суд: дискусійні аспекти». На цьому

круглому столі виділимо думку судді Європейського суду загальної юрисдикції, міжнародного експерт Проекту ЄС «Право-Justice» Віргіліуса Валанчуса, який зазначив, що у Франції та Великій Британії вже існує належним чином розвинута судова медіація без участі судді в адміністративних спорах. Щодо діяльності судді у розв'язання спорів як медіатора, то, на його думку, така практика лише починається на рівні країн – членів Європейського Союзу. Водночас, на його думку, розвантаження судів шляхом застосування інституту мирного врегулювання спорів за участю судді як медіатора – це майбутнє [114]. А також позицію голови Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду М. Смоковича, який наголосив, що такі поняття, як «медіація» і «мирне врегулювання спору за участю судді», для кращого розуміння потребують теоретичного обґрунтування з боку науковців [115].

Слід зазначити, що науковці не залишили без уваги такі суттєві зміни у законодавстві та наводять власні визначення його сутності. Деякі з них вважають, що діяльність суду із врегулювання спорів можливо порівняти з медіацією. Наприклад, О.С. Можайкіна робить висновок, що правовий аналіз форм врегулювання спору за участю судді дозволяє порівняти їх з формами проведення медіації [116, с. 80]. О.Р. Кібенко ототожнює таку процедуру із судовою медіацією в господарському процесі [117].

Водночас інші науковці заперечують порівняння врегулювання спору за участю судді з медіацією. Зокрема, Н.Л. Бондаренко-Зелінська вказує, що на відміну від медіації, процедура проведення якої, як і особа посередника-медіатора визначається сторонами, досудове врегулювання спорів за участю судді підпорядковане вимогам процесуальної форми та проводиться кваліфікованим юристом - суддею. При чому, якщо посередник-медіатор лише сприяє комунікації сторін і останні самостійно повинні визначити найбільш оптимальне для них рішення, посередник-суддя може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору [118, с. 65].

Д.С. Коноваленко називає процедуру врегулювання спору за участю судді, закріплену в законодавстві України, квазі-медіацією, тієї ж думки притримується

О.Є. Блажівська [119; 120]. Повертаючись знову до висновку Європейської комісії з ефективності правосуддя, слід вказати думку комісії, яка зазначає, що існують особи (включаючи суддів та адвокатів), які помилково вважають процедуру врегулювання спору за участю судді судовою медіацією. Насправді, процедура врегулювання спору за участю судді є різновидом примирних процедур в реалізації якої суддям стануть у нагоді навички медіатора, але по суті вона не є медіацією [138, с. 31]. Із останнім реченням, вважаємо варто погодитися.

Крім того, наявна думка вчених, яка ототожнює таку діяльність суду із примиренням. Наприклад О. Ю. Одосій називає процедуру врегулювання спору за участю судді інститутом примирення сторін [121, с. 33-34]. Т.С. Федорова, відносить врегулювання спору за участю судді до самостійного виду примірювальних процедур і вважає їх новим елементом інституту господарської юстиції, який спрямований на пошук консенсусу та спільне врегулювання спору його сторонами [122, с. 17].

На нашу думку, суддя який здійснює врегулювання спору це суб'єкт примірювальних процедур, який за обопільним бажанням сторін наділений правом здійснювати врегулювання спору, вільний у виборі методів, що не порушують принципи законодавства покладені у його досягнення, в разі необхідності застосовуючи навички медіатора.

Підводячи певний підсумок можливо вказати, що всі розглянуті нами суб'єкти примирливих процедур важливі і кожний з них виконує свою роль відведену йому законодавцем та сторонами конфлікту, допомагаючи таким чином дійти стану реального примирення. У той же час кінцеве рішення завжди остається за основними сторонами спору (позивачем, відповідачам або підозрюваним/обвинуваченим та потерпілим).

2.2. Особливості примирення в різних видах юрисдикційного процесу

Розглядаючи примірювальні процедури існуючі в нашому законодавстві, можемо відмітити як схожі між собою елементи в усіх юрисдикційних процесах, так і ті, які притаманні лише певному напрямку законодавства.

Перший з таких напрямів, який розглянемо, буде визначати необхідність досудового врегулювання у деяких законодавчих нормах.

Щодо досудового врегулювання можемо, ще раз підкреслити, що воно прямо передбачене в основних, не пов'язаних із кримінальним переслідуванням, юрисдикційних процесах.

Про це, зокрема зазначено у ч. 1 ст. 16 ЦПК України, за якою, сторони вживають заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом. Крім того, у таких юрисдикційних процесах як ЦПК України, ГПК України, КАС України визначені вимоги до позовних заяв, серед яких необхідність зазначати, відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору – у випадку, якщо законом встановлений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору. Ці вимоги містяться у п. 6 ч. 3 ст. 175 ЦПК України, п. 6 ч. 3 ст. 162 ГПК України, п. 6 ч. 5 ст. 160 КАС України. А відповідно до п. 7 ч. 4 ст. 185 ЦПК України, п. 6 ч. 5 ст. 174 ГПК України, п. 4 ч. 4 ст. 169 КАС України відсутність доказів вжиття заходів досудового врегулювання спору у випадку, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом є підставою для повернення позовної заяви.

Але, на практиці існує велика кількість рішень суду, які вказують на можливість звернення до суду, навіть в разі вимоги щодо попереднього досудового врегулювання, як наслідок більшість чинних юрисдикційних норм лише декларують можливість у сторін застосування досудового врегулювання. Тож, звернемо увагу на наявні норми законодавства, які вже на цей час вимагають від сторін провести досудовий порядок врегулювання спору. До таких особливих норм, віднесемо положення ст. 231 Кодексу законів про працю України, яке вказує, що розгляд трудових спорів у судах за заявами працівника чи власника або вповноваженого ним органу відбувається коли вони не згодні з рішенням комісії у трудових спорах (даті – КТС) підприємства, установи,

організації (підрозділу) [123]. Згідно з цією нормою КТС можливо розглядати як орган до якого обов'язково повинні звернутися сторони, в разі виникнення трудового спору на підприємстві, установі, організації, з метою його вирішення. І тільки після цього, в разі незгоди з рішенням КТС, сторони можуть звернутися до суду. Законодавством передбачені виключення з цього правила, наприклад, у разі відсутності існування комісій у трудових спорах, чи відношенні сторін спору до спеціальних суб'єктів (суддів, прокурорів, слідчих та ін.), однак загального правила до інших осіб це не відмінняє. Разом із тим постає питання чи можливо ототожнювати такий вид врегулювання спору із досягненням стану реального примирення. Аналізуючи чинний Закон України «Про внесення змін і доповнень, що стосується розгляду індивідуальних трудових спорів, до Кодексу законів про працю Української РСР та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів» від 18.02.2002, можливо відмітити, що в його нормах регламентована сама процедура розгляду трудового спору, але в жодному з них не вказуються необхідні моменти щодо його подолання не лише на юридичному рівні.

Набагато більш варіативними у цьому сенсі є норми законодавства, які регулюють розгляд колективних трудових спорів. Зокрема, необхідно дослідити Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів» від 10.07.2003. Положення цього Закону стосуються встановлення нових або зміни чинних соціально-економічних умов праці та виробничого побуту, а також укладення чи зміни колективного договору, угоди. Відповідно до ст. 7 розгляд колективного трудового спору (конфлікту) здійснюється – примирною комісією [124]. Сама назва вказує на мету завершення конфлікту сторін їхнім примиренням. А ще більш важливим є те, що у цьому випадку законодавець наділив членів примирливої комісії необхідними важелями, правильне застосування яких надасть можливість стверджувати про досягненні у сторін колективного спору не фактичного, а реального примирення. До таких важелів слід віднести надані повноваження примирної комісії залучати до свого складу незалежного посередника, який згідно зі ст. 10 закону, що розглядаєм, є особою,

яка сприяє встановленню взаємодії між сторонами, проведенню переговорів, бере участь у виробленні примирною комісією взаємоприйняттого рішення. Крім того, ст. 8 цього закону надає примирливої комісії право консультуватися із сторонами колективного трудового спору (конфлікту), центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та іншими заінтересованими органами. Також, розглядаючи можливість застосування примирливих процедур під час вирішення колективного трудового спору необхідно звернути увагу на наказ № 130 від 18.11.2008 «Про затвердження Положення про примирну комісію». Норми цього наказу прямо вказують на кінцеву ціль у вигляді примирення. Зокрема, відмітимо п. 1.5. ч. 1 наказу № 130, за яким, у вигляді основного завдання примирної комісії визначено вироблення рішення, що може задовольнити сторони колективного трудового спору (конфлікту) [125]. А найголовніше визначені принципи утворення і діяльності примирної комісії зазначені в п. 1.7. ч. 1, серед яких, на нашу думку, слід виокремити такі:

- законності та обов'язковості виконання рішень примирної комісії в порядку і строки, які встановлені цим рішенням, що, на нашу думку, буде відповідати сутності правової засади примирення;

- рівність сторін перед законом і примирною комісією, всебічність, повнота та об'єктивність у вирішенні спорів говорить про наявність засади розумності;

- сприяння досягненню угоди між сторонами, з урахуванням того, що вже сам процес вирішення колективного трудового спору передбачає пошук шляхів до розв'язання конфлікту між сторонами притаманний комунікативній засаді примирення;

- залучення незалежного посередника вже означає обов'язкові перемовини між сторонами з'ясування їхніх побажань, умов за яких вони погодяться на розв'язання конфлікту, тобто певних елементів відновлюваної засади.

Крім того, саме наведене у п. 1.5. ч. 1 наказу № 130 завдання у вигляді рішення, яке може задовольнити обидві сторони, прямо вказує на присутність такої засади примирення як інтеграція, адже без врахування бажань обох сторін, прийняте рішення не може їх задовольнити [125].

Тобто у цьому випадку вже можливо зазначити про існування процесів притаманних досягненню безконфліктного стану, адже наведені положення вказують на суттєву роль примирних органів, повноваження яких як раз поширюється на можливість налагодження ситуації шляхом примирення та зведення до мінімуму негативних наслідків.

Далі ми перейдемо до особливих норм досудового врегулювання земельних спорів, які носять обов'язковий характер. Такі норми наявні у Земельному Кодексі України (далі – ЗК України). Зокрема, проаналізувавши ч. ч. 3, 4 ст. 158 ЗК України можливо зробити висновок, що органи місцевого самоврядування та центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин вирішують земельні спори щодо меж земельних ділянок [126]. А відповідно до ч. 5 ст. 158 ЗК України лише у разі незгоди власників землі або землекористувачів з рішенням органів місцевого самоврядування, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, спір вирішується судом [126].

Також слід констатувати, що на жаль, на відміну від запроваджених законодавцем можливостей врегулювання колективних трудових спорів деталізація правової процедури розгляду земельних спорів відсутня. ЗК України у своїх нормах, що стосуються вирішення земельних спорів лише наводить загальні процедурні моменти необхідні для прийняття правового рішення (повідомлені про час і місце розгляду спору, участь у них сторін). Водночас процес досягнення цього рішення чітко не регламентований.

Для розгляду та вирішення земельних спорів органами місцевого самоврядування створюються комісії. Кількісний та персональний склад комісії затверджується рішенням сільської ради, яке не має єдино образного прикладу у межах країни. Тому доволі часто місцеві ради під час проведення сесії

затверджують рішення, які слід сприймати як внутрішні документи, на підставі яких діють ті чи інші виконавчі органи під час розгляду земельного спору. Саме цей документ і слід сприймати як такий, що буде локальним правовим актом, щодо вимог діяльності комісії, процесу розгляду спору.

Отже, у цьому прикладі можемо констатувати наявність юридичної складової досудового врегулювання земельних спорів, однак відсутність загальнорозроблених психологічних складових, які б були підґрунтям успішного досягнення безконфліктного стану сторін після прийняття рішення.

Ще одна цікава можливість досудового врегулювання закладена у Законі України «Про Вищу раду правосуддя», ч. 4 ст. 35 якого визначено обов'язковий досудовий порядок врегулювання спорів, що стосуються оскарження рішень Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя [127]. Однак на жаль у цьому випадку законодавець не залишив сторонам спору місця для перемовин, а відтак і для можливості у досягненні примирення шляхом укладання угоди чи відкликання скарги, а лише чітко розмежував послідовність можливості оскарження кінцевого рішення.

Досудове врегулювання присутнє і у нормах Сімейного кодексу України (далі – СК України) [128]. Наприклад, відповідно до ст. 106 СК України за умови відсутності дітей подружжя має право подати до органу державної реєстрації актів цивільного стану заяву про розірвання шлюбу. Однак у цьому випадку необхідне спільне бажання обидвох сторін, відсутність якого буде приводом у відмові в задоволенні поданої заяви та необхідності звернення до суду.

До того ж слід зазначити про специфічність такої болючої процедури як розірвання браку і наявну у нашому законодавстві можливість, що притаманна всьому цивілізованому світу, у вигляді спроби примирити сторони і зберегти сім'ю. У правовому сенсі ця можливість передбачена як під час досудового врегулювання, так і в суді. Утім, якщо спроба примирення подружжя у суді в разі відсутності перешкод пов'язаних із моральними засадами, визначена законодавцем як обов'язок суду, що передбачено у ст. 111 СК України, то під час досудового звернення такі вимоги чітко не вказані [128]. Тобто сама можливість

примирення існує враховуючи сутність вимоги до органу державної реєстрації актів цивільного стану, скласти актовий запис про розірвання шлюбу після спливу одного місяця від дня подання такої заяви, якщо вона не була відкликана. Але її слід розглядати як приховану законодавцем спробу примирити сторони, які із плином часу можуть переосмислити своє ставлення один до одного, дійти обопільної згоди щодо протиріч. Але, на нашу думку, за цих обставин подружжя залишені сам на сам із проблемою загального відновлення та відновлення стосунків у цілому, що не відповідає сучасним тенденціям спрямованим на заохочення примірювальних процедур зі збереження сім'ї. Саме тому можливо підтримати позицію законодавця щодо обов'язкового надання часу у вигляді місяця на відкликання заяви про розірвання шлюбу, але наполягати на розвинені ініціативи, яка б за цей час могла б допомогти примирити подружжя. До таких ініціатив слід віднести, наприклад, запровадження можливості залучення посередника, який за згодою сторін спробує провести відновлювальні процедури чи рекомендацію про направлення подружжя на психологічну реабілітацію, запровадження примирливих організацій з питання відновлення сімейних стосунків.

Наступним прикладом існування вимоги законодавця у здійсненні позасудового врегулювання спору, внаслідок якого існує можливість примирення сторін є правові норми, які регламентують зміни або розірвання господарських договорів. Вказані обставини передбачені у ст. 188 ГПК України за якою одна зі сторін договору, з метою його розірвання чи змінення, повинна надіслати пропозиції про це другій стороні. Після цього сторона договору, яка одержала такі пропозиції має двадцять днів для прийняття рішення за наслідком якого, повинна повідомити іншу сторону. І тільки після того як сторони не досягли згоди щодо зміни або (розірвання) договору або у встановлений строк, заінтересована сторона має право звернутися до суду. Фактично у цій ст. ГПК України наявний повний шлях притаманний досудовому примиренню: настання конфліктної ситуації внаслідок чого у сторони з'явилося бажання вийти з договору; необхідність розпочати процес перемовин шляхом надіслання

пропозицій; стадію можливого відновлення тривалістю у двадцять днів наявних у сторін для проведення перемовин і знаходження прийняттого для них рішення.

Тобто, у цьому випадку маємо юрисдикційні норми за якими законодавець надає сторонам двадцять днів для здійснення самостійного досудового примирення, яке насамперед буде полягати у досягненні вигідних для обох сторін домовленостей пов'язаних зі зміною договору. Тому, у цьому прикладі можливо погодитися з існуванням певних засад реального примирення сторін, на що вказує можливість перемовин між ними, позитивні результати яких трансформуються у погодження приємних для сторін змін у договорі. Це буде вказувати на те, що після виниклого спору сторони дійшли рішення, яке дозволяє продовжити співпрацю. Хоча у кожному такому рішенні наявні свої особливості і на жаль без залучення третьої незалежної сторони неможливо оцінити як реальність досягнутого примирення, так і подальші ризики співпраці. Як приклад, погодження однією зі сторін на змінення угод під впливом несприятливих до неї факторів, які на її думку можуть бути усунуті лише після розірвання співпраці. За цих обставин можна стверджувати, що у сторін відбулося тимчасове юридичне досудове врегулювання спору, а не досягнення реального примирення. Емоційна ж складова бажання розірвати договір залишилася у приховано зміцнілому виді. Тому у якості недоліка закладеної законодавцем практики зміни або досудового врегулювання ситуацій пов'язаних із бажанням сторін розірвати або змінити господарські договори, слід відмітити принципи самостійного ведення переговорів.

Розглянувши запроваджені юрисдикційні досудові особливості врегулювання спорів слід зауважити, що їхнє сприйняття суспільством, а подекуди і судами носить неоднозначний характер. Це твердження можливо підкріпити коротким аналізом рішень Конституційного Суду.

Першим таким рішенням буде конституційне звернення Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України. Відповідно до висновку цього рішення суд вказав, що право особи

(громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами. Встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист [129].

Фактично це рішення на тривалий час зупинило можливість дії новітнього для нашої країни інституту обов'язкового досудового врегулювання. Що, на наш погляд, мало причино-наслідковий зв'язок із сповільненням розвинення інститутів примирення.

Дещо ця ситуація була виправлена після прийняття ЗУ “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” від 02.06.2016, в якій дістала змін ст. 124. Ці законодавчі ініціативи впроваджені до основного закону України та надали можливість застосовувати обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору.

Водночас і після запровадження вказаної норми до Конституції України говорити про її поширення не доводиться, підтвердженням чого служать лише окремі, розглянуті нами намагання впровадження обов'язкового досудового врегулювання в юрисдикційні процеси. Однак і про них, наразі можливо висловитися скорше як про необхідну спробу відповідати європейським тенденціям розвинення примирливих інституцій, а ніж про фундаментально запроваджений напрям, що неухильно розвивається та на який покладається завдання вирішити частину проблем пов'язаних із примиренням сторін.

Крім того, існує поширена практика оскарження механізмів обов'язкового досудового врегулювання в судах, які й досі використовують висновок щодо обов'язкового досудового врегулювання, викладений у рішенні Конституційного Суду України від 09.02.2002, як приклад наведемо різні за змістом рішення Верховного суду України.

Так, згідно з Постановою КГС ВС від 07.06.2018 у справі № 924/678/17 суд дійшов висновку про те, що норми статті 188 ГК України та статті 11 ГПК

України не позбавляють сторону договору права на безпосереднє звернення до суду з вимогою про розірвання договору оренди без дотримання порядку досудового врегулювання спору [130]. Аналогічною за своєю сутністю є Постанова КГС ВС від 12.02.2019 у справі № 914/2649/17, зокрема відповідно до п. 8.13. правила, передбачені частинами 2-4 статті 188 ГК України, розглядаються як матеріально-правові, а не процесуальні, а тому це не спричиняє наслідків у вигляді повернення позовної заяви відповідно до приписів пункту 6 частини п'ятої статті 174 ГПК України [131].

Приклад іншого трактування вимоги досудового врегулювання можливо побачити проаналізувавши Постанову КАС ВС від 15.02.2018 у справі № 800/234/17. У п. 26 вказаної постанови зазначається, що Законом України «Про Вищу раду правосуддя» визначено обов'язковий досудовий порядок врегулювання спорів, що стосуються оскарження рішень Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя. Такий порядок оскарження узгоджується з ч. 4 ст. 124 Конституції України, в якій передбачено можливість запровадження обов'язкового досудового порядку урегулювання спору [132]. Тобто у цьому випадку суд вже доходить висновку про обов'язкове досудове врегулювання.

На наш погляд, поширення і впровадження до юрисдикційного процесу нашої країни це можливість, а в деяких випадках – обов'язковість досудового примирення до звернення до суду, буде правильним напрямом у допомозі суспільству, правоохоронним органам, відповідності євроінтеграційним цінностям. Як приклад, зазначимо чинну практику Англії, де суди виходять з того, що сторони повинні хоча б обговорити можливість використання посередництва. Ця вимога була яскраво визначена під час розгляду справи *Halsey v Milton Keynes та Trust&SteelvJoy&Halliday*, аналіз якої дозволяє виділити такі критерії необхідні для визначення обґрунтованості відмови сторін від примирної процедури: (a) природа спору; (b) конкретні обставини справи; (c) використання інших методів примирення; (d) чи не будуть витрати на посередництво не виправдано високі; (e) чи не принесе шкоди призупинення справи і звернення до посередника; та (f) чи має посередництво обґрунтовані надії на успіх. Крім того,

зазначено, що наведені критерії не є вичерпними, а можуть бути доповнені залежно від кожної окремої ситуації [133, с. 55]. Тобто законодавством Англії на відміну від нашого, встановлені необхідні критерії, відповідність буде вважатися належною поведінкою сторін у питанні прийняття висновку щодо обґрунтованості відмови від проведення примирливих процедур.

Ще одним прикладом важливості і покладення в основу правової свідомості діяльності інституту досудового врегулювання у Великій Британії є норми Правил цивільного судочинства запроваджені у 1998 р. та їх неухильна реалізація. Згідно із зазначеними нормами у Великій Британії наявна вимога про зобов'язання сторін дотримуватися досудового протоколу (pre-action protocol) [134]. Цей протокол у свою чергу містить вказівку про необхідність надання інформації щодо досудової поведінки осіб з питань висновку про несумлінні дії однієї із сторін, які і спровокували судовий процес, то суд може зобов'язати цю сторону сплати судові витрати. Отож, законодавець у Великій Британії показує свою послідовність, адже покладені на суд норми та обов'язки вказують на необхідність проводити аналіз поведінки учасників конфлікту, проводити його оцінку наслідком чого може бути рішення суду про застосування санкцій до однієї із сторін. Ці обставини вже підсвідоме дисциплінують і спонукають сторони хоча б спробувати віднестися до наявних досудових процедур примирення з повагою, тим самим збільшивши шанси на їхній кінцевий успіх, пов'язаних із правовим конфліктом, що виник, і належить до майбутнього судового процесу. Це пов'язано із подальшою оцінкою дій осіб щодо можливості уникнення судового розгляду і в разі досягнення обґрунтованого висновку про свідому несприятливу для досягнення примирення поведінку однією зі сторін, застосуванням відносно неї відповідних санкцій.

Крім того, вимоги досудового протоколу, підтвердження його ефективності повністю узгоджується із висновками Консультативної ради європейських суддів Ради Європи від 24 листопада 2004 р. № 6 «Про справедливий судовий розгляд у розумні терміни та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних способів вирішення спорів» [135].

Вважаємо, що впровадження і діяльність досудового протоколу дозволили суспільству Великої Британії пройти необхідні етапи сприйняття такого виду врегулювання. На першому етапі відбувалося набуття необхідної інформації та практики щодо принципів та ідей досудового врегулювання, які відшліфовувалися і вдосконалювалися. Під час другого етапу набувалося розуміння його переваг усіма учасниками конфліктів. І на третьому – вже формувалося свідомість у суспільства щодо позитивних складових здійснення примирливих процедур без залучення судової гілки влади і як наслідок, бажання спробувати вирішити спір в альтернативний спосіб, досягнувши таким чином стану відновлення і задоволення від кінцевого результату. Нашому ж суспільству лише належить відтворити схожий шлях.

З огляду на викладене слід погодитися, що в нашій країні існують окремі інститути на які покладено завдання досудового врегулювання або досудового примирення. А їхнє існування і розвинення підтверджується наявністю тривалої та ефективної практики врегулювання спорів у досудовому порядку у європейських інституціях. Утім недостатня поінформованість суспільства про їхні переваги, недосконала законодавча база, нехватка спеціалізованих професійних інституцій здатних поєднати психологічні і юрисдикційні чинники, не дозволяють переконати громаду у можливості досягнення реального примирення без залучення судової влади. А суддів, це певним чином спонукає виносити рішення, сутність яких полягає у наданні права звернення до суду, без спроби здійснити досудове врегулювання.

Крім того, поняття досудового врегулювання і досудового примирення слід розрізняти, адже чинне врегулювання наразі включає в себе переважно правові аспекти, у той час як досудове примирення – це поєднання психологічних і правових складових, розглядати які необхідно поєднуючи і співвідносячи разом їхні елементи, які наразі потребують подальшого розвинення.

Ще однією особливістю примирення в юрисдикційних процесах, яку, на наш погляд, необхідно дослідити, вважаємо надану законодавцем можливість

здійснення врегулювання за участю судді. Ми вже почали опосередковано розглядати це питання у попередньому параграфі, але там загалом розглядали суддю як суб'єкта примирення. Наразі наведемо позицію вчених та на її прикладі розглянемо і підкреслимо найбільш суперечливі і проблемні питання з якими доводиться стикатися під час судового врегулювання.

Необхідно зазначити, що більшість науковців з недовірою відносяться до інституту досудового врегулювання, дехто з них пояснює це можливими зловживаннями з боку усіх сторін судового провадження, інші вважають, що суспільство і наша судова система ще не готова до таких інновацій. Зокрема, О.Р. Зельдіна назвала запровадження у процесуальні кодекси норми щодо врегулювання спору за участю судді ще до початку набрання ними чинності «узаконенням «договорняків», саме з огляду на те, що закриті наради проводяться за ініціативою судді з кожною зі сторін окремо. На думку вченої, «законодавець узаконює так звані «договорняки». Основні побоювання О.Р. Зельдіної полягають у появі наявності законної можливості проводити наради зі сторонами на умовах конфіденційності, що вимагає заборони використання аудіо технічних пристроїв та будь-яких пристроїв за допомогою яких можливо здійснити фото і кінозйомку, відео і звукозапис. Тому, на її думку, цей інститут може себе виправдати в країнах ЄС, у яких врегулювання за участю судді це буденна практика, а для наших суддів – це спокуса запропонувати сторонам не зовсім законні способи вирішення судового спору» [136, с. 4]. Аналізуючи наведені твердження О.Р. Зельдіної, слід з одного боку, погодитися із напрямом думки щодо недосягнення у певних випадках правової свідомості рівня країн ЄС, але з іншого – все ж таки вказати на необхідність запровадження інститутів провідних країн, які тривалий час успішно працюють. Вважаємо, що такий висновок вчена зробила зважаючи на складність зміни стереотипу мислення суддів під час вирішення конфлікту. Зі свого боку віримо в те, що після розвинення судової практики та отримання необхідних роз'яснень, судді почнуть відігравати саме ту роль, яку їй відвів їм законодавець, застосовуючи свої професійні знання та навички не для того, щоб наполягати та приймати рішення

за сторони конфлікту, а будуть спільними учасниками перемовин, за чією допомогою протиборствуючі сторони, самі домовляться про приємний для них вихід із ситуації.

Тобто, наша думка полягає у тому, що без впровадження новітніх інститутів притаманних провідним країнам світу неможливо зробити черговий крок до вдосконалення вже тривалий час чинних напрямів. Тим більше, що позитивних моментів в разі належної реалізації задуму законодавця досить багато, до них слід віднести і допомогу судді сторонам у вирішенні конфлікту, і зменшення напруги у суспільстві, збереження часу значної кількості гілок влади і це не вичерпний перелік. Саме тому, вважаємо допустимими чинні ризики у діяльності цього інституту, запровадженого в основні юрисдикційні процеси не пов'язані з кримінальним переслідуванням. З урахуванням викладеного, вважаємо за необхідне розглядати діяльність слідчого судді у врегулюванні спору не як потенційну корупційну складову, а як новітній інститут, якому необхідний час для його сприйняття, адаптація до правових засад нашого суспільства, судової системи. Також можливо вказати на необхідність знаходження «золотої середини» у діяльності суддів під час врегулювання спорів, яка, на нашу думку, повинна полягати у їхньому застосуванні психологічних прийомів необхідних для досягнення реального примирення, які у той же час не повинні переважити професійне ставлення судді до правових принципів, наявних у судовому процесі.

Ще одна поширена думка вчених полягає у майбутньому зловживанні сторін. Наприклад, Т. Бережна, аналізуючи законодавче регулювання вирішення справи за участю судді, звертає увагу на можливі зловживання під час реалізації норми, які врегульовані, наслідки недосягнення сторонами домовленості, що потягне за собою передачу справи до іншого судді. Тобто, автор звертає увагу на заздальгідь приховану та заплановану однією зі сторін ідею замінити суддю, з цією метою спершу ініціювавши процедуру медіації, а потім від неї відмовившись. При цьому правильно зазначаючи, що фактично всі зазначені дії знаходяться у правовому полі, а завчасно заплановану сторонами чи однією зі

сторін недобросовісну поведінку, зловживанням процесуальними правами та діями, за які до них можливо застосувати санкції, довести буде вкрай складно [137, с. 20]. Вважаємо, що до цієї думки слід дослухатися особливо з огляду на те, що у більшості юрисдикційних процесах, дійсно, визначено заборону подальшої участі судді у розгляді справи по суті або прийняття в ній будь-якого судового рішення, в разі здійснення процедури врегулювання спору.

З огляду на викладене, не заперечуючи важливість і, на наше переконання, безпорну майбутню корисність інституту врегулювання спору за участю судді не тільки з погляду досягнення правового рішення, а й психологічних чинників, які б дозволили говорити про примирення сторін, необхідно зазначити декілька моментів, які потребують вдосконалення.

По-перше, звернемо увагу на відсутність розмежування або запровадження певної спеціалізації у діяльності суддів щодо здійснення врегулювання. За цих обставин процедура здійснення врегулювання покладається на усіх суддів нашої країни, які як ми вже зазначали раніше можуть цього не бажати чи не будуть належним чином професійно обізнані з цього питання. Крім того можливо вказати, що під впливом професійної деформації, деякі із суддів можуть бачити завдання щодо врегулювання не в досягненні взаємоприйнятної угоди між сторонами, а у прийнятті ними рішення, яке б дозволило завершити судові провадження. За таких обставин, вважаємо за необхідне навести і підтримати позитивний досвід Німеччини у питаннях врегулювання спорів за участю судді. Відповідно до абз. 5 ст. 278 ЦПК Німеччини судом звертається увага сторін спору на можливість досягнення примирення за допомогою примирного судді, який владний застосовувати необхідні методики для врегулювання конфлікту, зокрема і медіацію. Задум законодавця Німеччини у поділі повноважень та запровадження крім судді загальної юрисдикції ще й спеціалізованого примирливого судді необхідно підтримати. Відтак законодавець уникає одразу декілька спірних та проблемних моментів, пов'язаних зі здійсненням судового врегулювання тим же суддею, який і розглядає справу.

Крім того, наведені і позитивно поширені у Німеччині законодавчі норми, які стосуються врегулювання за участю судді, збігаються із думкою як європейських експертів, так і наших науковців, які спільно проводили Гар-Аналіз впровадження інституту медіації в Україні. За результатом цього аналізу експерти дійшли висновку, що передусім перегляду потребує положення щодо врегулювання спору суддею доповідачем в провадженні якого перебуває справа. Більш доцільним є передання справи до спеціально навченого судді. Процедуру врегулювання спору мають проводити судді, які мають бажання займатися примиренням та пройшли спеціальне навчання. Якщо в установлений строк спір не буде врегульовано, справа повертатиметься до судді, в провадженні якого вона перебувала до спрямування на таку процедуру [138, с. 31].

По-друге, як вже зазначалося вище норми юрисдикційних процесів, ч. 4 ст. 204 ЦПК України, ч. 4 ст. 189 ГПК України, ч. 4 ст. 188 КАС України визначають, що в разі закінчення встановленого строку, ініціативи сторін або судді щодо припинення врегулювання, справа повинна передатися на розгляд іншому судді, визначеному в порядку, встановленому законодавством. Цю проблему можливо вирішити запозичивши позитивний досвід Німеччини. У той же час необхідно розуміти, що шлях від подання законодавчої ініціативи у вигляді введення нового суб'єкта юрисдикційних процесів – примирливого судді і до набрання законопроекту чинності досить складний і тривалий за часом, адже це буде означати фактично запровадження до більшості чинних правових систем нового інституту. Тому, вважаючи правильним впровадження «примирливого судді» до юрисдикційних процесів нашої країни, можемо окремо запропонувати внести зміни і доповнення до чинних юрисдикційних норм, які стосуються врегулювання спору за участю судді. Зокрема, розробити критерії за якими буде здійснюватися оцінка діяльності сторін під час процедури врегулювання спору. Задум полягає у тому, щоб, в разі наявності обґрунтованого висновку про прийняття однією зі сторін рішення не здійснювати передбачене законодавством врегулювання, а маніпулювати іншими учасниками судової справи (з метою затягування часу, усунення судді та інше) надати можливість судді продовжити

здійснювати свої повноваження у межах судової справи і після припинення врегулювання.

І по третє, що, на нашу думку, є найбільшою проблемою і наразі самим слабким місцем у діяльності інституту врегулювання за участю судді, це відсутність законодавчо визначених напрямів необхідних для досягнення реального стану примирення сторін. Під цими напрямками маємо на увазі саме психологічну складову процесу процедури врегулювання, запровадження якої допоможе у питанні поєднання правового врегулювання і досягнення безконфліктного стану у їх сукупності. Як наслідок, в усіх учасників врегулювання спору, зокрема і суддів не відбувається формування свідомого сприйняття необхідності не тільки припинити конфлікт, але й зробити це так, щоб в усіх сторін залишилося відчуття задоволення. Тобто слід констатувати про недостатність механізмів притаманних відновленню під час здійснення примирення між сторонами. Єдина згадка про це існує в наданій судді можливості пропонувати сторонам пропозиції щодо шляхів мирного врегулювання спору, але загальна необізнаність учасників про особливості такого типу врегулювання, подекуди несприйняття його основних засад суддями, пригальмовує розвинення примирливих елементів у цьому інституті. Тому, на нашу думку, юрисдикційні напрями пов'язані з психологічним змістом процедури здійснення правового врегулювання спору за участю судді потребують покращення. З цього приводу також необхідно навести рекомендації Гар-Аналізу щодо розроблення і запровадження експертами в сфері медіації спільно із працівниками Національної школи суддів України програми навчання для суддів та кандидатів на посаду судді (щодо сутності медіації, визначення медіабельності спорів, інформування учасників судового провадження про медіацію та інш.). Такі програми на думку експертів будуть надавати дієву допомогу вже на початку професійної діяльності судді щодо основних засад врегулювання спорів із застосуванням медіації [138, с. 32]. Тобто, наша думка щодо необхідності поєднання психологічних і правових принципів під час здійснення суддею врегулювання спору, результатом чого повинно бути

настання реального примирення збігається з думкою експертів, які проводили Гар-Аналіз.

Під наступний особливий напрям наявний у юрисдикційному процесі під час здійснення примирення, який, на нашу думку, потребує уваги, підпадає розгляд правових та психологічних можливостей у діяльності захисників.

На існування прагнення адвокатської спільноти бути залученими та мати активний статус учасників альтернативного врегулювання конфліктів вказує наявність включення до Правил адвокатської етики ч. 2 ст. 8, згідно з якою адвокати за можливості повинні сприяти досудовому та позасудовому порядку врегулювання спорів між клієнтом та іншими особами [139]. Однак казати про широке поширення практики примирливих процедур у діяльності адвокатів зарано. Це пов'язано з тим, що частина адвокатів не повністю розуміє сутність альтернативного врегулювання передусім пов'язаного із медіацією, не бачить їхніх можливих переваг, як наслідок не можуть належним чином пояснити клієнтам плюси такого врегулювання. Інша частина адвокатів з недовірою ставляться до альтернативного врегулювання тому, що не вважає себе її частиною, доходячи думки про те, що вони не будуть потрібні клієнту як захисники, подекуди правильно оцінюючи недостатність своїх навичок в медіаційних процедурах. Тобто, наразі цінність альтернативного врегулювання за участю адвокатів досить сумнівна. Однак, на нашу думку, враховуючи мету адвокатської діяльності, яка полягає у наданні переваги інтересам свого клієнта, саме альтернативні процедури врегулювання спорів, зокрема із застосування методів медіації необхідно розглядати як майбутнє у розвиненні відносин між клієнтом і адвокатом. Це твердження може бути підкріплене простим запитанням, що може краще відповідати інтересам клієнта ніж досягнення стану реального примирення за наслідком чого відбувається повне відновлення, повернення до безконфліктного стану, а інколи навіть зміцнення стосунків у сторін, які ще донедавна перебували у конфліктному стані. Водночас досягнення за участю захисника лише правового рішення здебільшого не дозволяє твердити про повне задоволення клієнта. Саме тому підтримуємо намагання спілки

адвокатів крокувати у ногу з провідними країнами світу, створивши на рівні підзаконних актів нормативні документи, норми яких спрямовані на поширення принципів медіації у діяльності захисників. До таких документів слід віднести розпорядження № 21 від 15.03.2016 Голови Національної спілки адвокатів України про створення Комітету з питань медіації [140]. А також затвердження Положення Про комітет з питань медіації від 21.04.2016, у п. 2.1. якого головною метою визначено сприяння розвитку інституту медіації в адвокатському суспільстві і поширення практики мирного вирішення спорів позасудовими методами [141]. З огляду на викладене можливо дійти висновку про існування як юридичного, так і психологічного підґрунтя необхідного для розвинення у діяльності захисників практики досягнення реального примирення сторін, однак це підґрунтя необхідно підтримувати і розвивати.

Останній напрям примирення застосування і особливості якого ми розглянемо, буде зовсім новітнім і не розвиненим процесом для нашого суспільства – здійснення фасилітації.

Інститут фасилітації наразі, взагалі не відомий у нашому суспільстві, переважна частина якого, на жаль, не розуміє навіть його значення. Водночас методи фасилітації, які допомагають у знаходженні найкращого рішення, застосовуються у багатьох країнах світу.

Сутність фасилітації полягає в організації процесу вирішення проблеми чи її обговорення ще до настання небажаних конфліктних наслідків із залученням великої кількості людей, діалогом яких керує фасилітатор. Науковці ж виділяють декілька видів фасилітації, зокрема психологічну, до якої відносять процес управління та водночас конструкції чи реконструкції певної керованої системи. Вважаючи, що вона обумовлена контролем над процесом, який пов'язаний з динамікою системи особистості [142, с 148].

Основна ж відмінність фасилітації від медіації у відсутності завдання обов'язково вирішити існуючий конфлікт та спрямування своїх професійних навичок для відновлення такого рівня довіри між сторонами, який би дозволив розпочати конструктивний діалог. Крім того, медіатори здебільшого здійснюють

свою діяльність із залученням двох сторін конфлікту, дії ж фасилітатора навпаки зазвичай проводяться відносно великої кількості осіб між якими необхідно розпочати діалог.

Схожу позицію мають в країнах де цей інститут вже набув свого розвитку і зайняв належні місце в альтернативному врегулюванні спорів. Зокрема, американські дослідники під час здійснення фасилітації відводять провідне місце проведенню діалогу, зазначаючи у якості його мети створення безпечного простору або контейнеру для того, щоб люди змогли ставити під сумніви свої стереотипи, попередні судження та змінити те, як вони думають та ставляться один до одного» [143]. А науковці з Інституту Миру США вказують, що діалог це саме «фасилітований процес втручання (intervention) у конфлікт [143]. Німецькі дослідники також підкреслюють важливість і особливість мети діалогу, вказуючи, що на відміну від медіації спрямованої на досягнення істотних домовленостей, які вирішують глибинні причини конфлікту, головна мета діалогу – дізнатися більше та краще зрозуміти погляди та потреби опонента, тим самим трансформуючи стосунки, створюючи довіру» [144; с. 10].

Тобто особливість діяльності цього інституту дозволяє вказати на потенціал застосування прийомів фасилітації для подолання колективних спорів, наприклад, у діяльності НСПП (налагодження діалогу між керівництвом і працівниками) або в разі виникнення спору між юридичними особами чисельність працівників у яких не дозволить чи значно ускладнить проведення примирливих процедур у звичайний спосіб.

Основна ж проблема полягає у відсутності належного впровадження засад фасилітації в юрисдикційні процеси нашої країни та вкрай мала інформативність всіх гілок суспільства щодо існування цього інституту і його переваг. До позитивних шляхів подолання проблеми не достатнього вивчення інституту фасилітації можливо віднести діяльність з його поширення і намагання впровадження в юрисдикційні процеси нашої країни шляхом створення Національної асоціації фасилітаторів України (далі – НАФУ), за допомогою якої розроблений Етичний кодекс НАФУ. Дотримуючись вимог цього Кодексу

фасилітатор повинен пропонувати своїм клієнтам, для рішень їхніх запитів, інструменти фасилітації, які підходять найкращим чином, чесно говорити про те, якщо їх цілі і завдання не можуть бути досягнуті за допомогою технологій фасилітації [145].

Крім того впровадження фасилітації починаючи з 2014 року здійснюється за підтримкою міжнародних проєктів, наприклад Проєкту ОБСЄ «Національний діалог» [146], Миротворчого проєкту із запобігання конфліктам в Україні [147]. Ці проєкти дозволили фасилітаторам брати участь у проведенні діалогових зустрічей у східних та південних регіонах України, які найбільше страждають від збройного конфлікту.

Викладене дозволяє нам дійти висновку, що в певних випадках доцільно запровадити в юрисдикційні процеси фасилітацію, яка буде передувати застосуванню медіації, а інколи за згодою сторін буде застосовуватися поряд з нею до етапу налагодження довіри і початку конструктивного діалогу.

Отже, розглянувши особливості примирення чинних в юрисдикційних процесах нашої країни слід погодитися, що у них містяться певні норми та елементи запроваджені в інститутах провідних країн світу. До них слід віднести і досудове врегулювання, і врегулювання за участю судді, а також розвинення напрямів медіації фактично в усіх юрисдикційних процесах. Необхідно зауважити, що ці примирливі елементи лише розпочинають свій шлях впровадження у законодавство, а до їх розуміння суспільству необхідний час, який сформує на рівні підсвідомості переваги від досягнення безконфліктного стану найбільш ліберальним способом.

Висновки до Розділу 2

На підставі проведеного аналізу чинних юрисдикційних норм та висловлення власних думок набуті такі результати:

- дослідженні суб'єкти примирення в юрисдикційному процесі, які запропоновано розрізняти залежно від типу юрисдикційного процесу;

- наявності у будь-якої зі сторін ознак юридичної особи; реалізації своїх функціональних повноважень шляхом посередництва між сторонами примирення до якого вони були залучені;
- досліджені психологічні особливості взаємодії між суб'єктами примирення та здійснення характеристика таких суб'єктів: потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, представника потерпілого та представника підозрюваного, позивача, відповідача, законного представника позивача, законного представника відповідача, захисника, прокурора, психолога, медіатора, судді;
 - запропоновані визначення досліджених суб'єктів примирення в різних юрисдикційних процесах;
 - приділено увагу застосуванню психологічних елементів у діяльності таких специфічних суб'єктів примирення як медіатор та суддя. Наслідком чого стало пропонування п'яти етапів процедури примирення сторін у діяльності медіатора, від успішного проходження яких буде залежати досягнення позитивного результату у вигляді настання реального примирення сторін. А також наведення думки за якою суддю віднесено до суб'єктів примірювальних процедур, який, в разі необхідності може застосовувати навички медіатора;
 - у результаті дослідження таких проблемних питань як досудове врегулювання спору, врегулювання спору за участю судді, поширення медіаторства у діяльності захисників та існуючих методів фасилітації, визначені особливості примирення в юрисдикційних процесах та підкреслені існуючі переваги в разі застосування новітніх інститутів альтернативного врегулювання спору;
 - звернута увагу на існуючу практику Англії, де суди виходять з того, що сторони зобов'язані дотримуватися досудового протоколу, а відтак хоч б здійснити спробу примирення між собою. Результатом чого стала думка про необхідність подолання у нашому суспільстві етапів сприйняття досудового врегулювання, починаючи з набуття необхідної інформації

щодо його основних принципів та ідей і закінчуючи формуванням свідомості щодо наявності позитивних складових здійснення примирливих процедур без залучення судової гілки влади;

- зроблений висновок про наявність у юрисдикційних процесах нашої країни елементів примирення, які відповідають і вже тривалий час застосовуються у провідних країнах світу. Разом із тим, під час окремого розгляду кожного з таких елементів підкреслено недостатню його регламентованість, поширеність, відсутність достатньої інформації, а як наслідок – несформована правосвідомість суспільства у питанні необхідності застосування інститутів пов'язаних із досягненням примирення сторін.

РОЗДІЛ 3.

НАПРЯМИ, МЕТОДИ ТА ЗАСОБИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕДУРИ ПРИМИРЕННЯ В ЮРИСДИКЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ

3.1. Удосконалення нормативно-правового регулювання процедури примирення в юрисдикційному процесі

У попередніх розділах дослідили проблемні питання застосування чинних в юрисдикційних процесах нашої країни примирливих процедур, установили відсутність поєднання взаємопов'язаних психолого-правових складових у питанні реалізації задуму досягнення примирення між сторонами. А також проаналізували наявні новітні підходи примирення, які, на нашу думку, заслуговують на увагу і успішно застосовуються у юрисдикційних процесах провідних держав світу. Усі ці обставини, дозволяють нам зробити висновки про недосконалість чинних юрисдикційних норм щодо процесу примирення, відсутності сформованої суспільної думки щодо можливості отримання існуючих переваг у випадку обрання процесу подолання конфлікту шляхом перемовин і знаходження найбільш сприятливого рішення, яке б задовольнило обидві сторони.

Тому, вважаємо за необхідне запропонувати зміни і доповнення, впровадження новітніх інститутів та методів, які б дозволили досягти сторонам в юрисдикційному процесі стану реального примирення шляхом поєднання правових засад та психологічних прийомів.

Для досягнення цієї мети спочатку запропонуємо впровадити необхідні вдосконалення у юрисдикційні процеси. Потім вдосконалити чинні нормативно-правові акти і законопроекти. Після чого проаналізуємо і надамо пропозиції щодо поширення новітніх юрисдикційних інститутів, які б сприяли процесу примирення та відновлення сторін.

Розпочнемо з юрисдикційного процесу в якому передбачено кримінальне переслідування.

Отже, з погляду наявних психологічних особливостей у процесі примирення сторін, вважаємо за необхідне до вимог передбачених у ст. 471 КПК України додати умову щирого вибачення підозрюваного та прийняття цього вибачення потерпілим. Ця пропозиція цілком відповідає сутності досягнення реального примирення та її належне виконання буде підкреслювати наміри сторін у подоланні конфлікту, говорити про наявність елементів розкаяння та прощення вже на стадії підписання угоди про примирення. Крім того, це буде розцінюватися сторонами угоди, а й в подальшому і судом як додатковий сприятливий фактор успішного досягнення мети у вигляді настання безконфліктного стану.

Крім того, повертаючись до ст. 471 КПК України вважаємо за потрібне запропонувати в змісті угоди про примирення зазначити мотиви з яких вони на неї погоджуються. При цьому, не вдаючись до тривалих наукових дискусій долучимося до визначення поняття мотиву наведеному у психологічному словнику, згідно з яким мотив це спонукальна причина дій та вчинків людини, зумовлених об'єктивними потребами [148, с. 170]. Тому, саме наведення мотивів з яких сторони дійшли згоди щодо укладання угоди, на наше переконання, буде вказувати на дійсне бажання сторін досягнути не лише юридичної складової примирення, а й на формування психологічного стану необхідного для прощення, відновлення, набуття почуття взаємоповаги. А відтак можливістю розглядати угоду про примирення як досягнення сторонами психолого-правового рішення, що повністю буде відповідати кінцевій меті у вигляді настання реального примирення.

Враховуючи викладене пропонуємо доповнити ст. 471 КПК України ч. 2 такого змісту: в угоді зазначається факт вибачення підозрюваного та прийняття цього вибачення потерпілим.

Також, на нашу думку, необхідно ст. 471 КПК України доповнити ч. 3 виклавши її таким чином: в угоді зазначаються мотиви, які спонукали сторони примиритися.

З огляду на запропоновані доповнення, вважаємо за необхідне внести уточнення до ч. 7 ст. 474 КПК України норми яка регулює порядок судового провадження на підставі угод, зокрема суду. Відтак ми пропонуємо збільшити кількість підстав, які повинен оцінити та перевірити суддя з метою затвердження або відмови у затвердженні угоди. Зокрема, додати до ч. 7 ст. 474 КПК України п. 7, зміст якого буде таким: не наведені мотиви з яких сторони уклали угоду про примирення чи сутність цих мотивів не відповідає принципам примирення сторін. А також доповнити п. 4 ч. 1 ст. 7 КПК України виклавши його у такий спосіб: існують обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним, або сторони не примирилися чи не відбулось вибачення підозрюваного перед потерпілим або потерпілий вказує на те, що вважає вибачення не щирим.

Ще одним суттєвим моментом, який, на наш погляд необхідно змінити у кримінально-процесуальних нормах, які стосуються примирення сторін, буде питання неможливості звернення з угодою про примирення повторно. З цього питання ми вже, у попередніх розділах, наводили практику здійснення примирення запроваджену в юрисдикційних нормах провідних країн світу. Її аналіз дозволяє нам зробити висновок про дотримання європейськими країнами принципів повної підтримки сторін у можливості досягти примирення. Тому висновок судді про відсутність підстав затвердження угоди на стадії її перевірки не повинен бути вироком для сторін у питанні подальшої можливості примиритися. Тим більше у деяких випадках підстави для незатвердження угоди можуть бути суто формальним, які можливо виправити за невеликий проміжок часу.

Ці обставини надають нам право запропонувати такі зміни та доповнення:

1. Абз. 2. ч. 7 ст. 284 КПК України викласти у такій редакції: у такому разі досудове розслідування або судовий розгляд продовжуються в загальному порядку, крім випадків у яких суд надає сторонам провадження час для виправлення в угоді невідповідностей передбачених ч. 7 ст. 474 КПК України. Час для виправлення угоди не може перевищувати 10 днів;

2. У питанні можливості повторного звернення до суду з угодою про примирення ми пропонуємо ч. 8 ст. 474 КПК України викласти так: повторне звернення з угодою про примирення допускається після виправлення сторонами усіх невідповідностей ч. 7 ст. 474 КПК України зазначених в ухвалі суду. В разі неможливості затвердження судом угоди після повторного звернення, досудове або судове провадження продовжується у загальному порядку, після чого заключення угоди не допускається.

Також розглядаючи можливості вдосконалення примирливих процедур у юрисдикційному процесі, що передбачає кримінальне переслідування, необхідно звернути увагу на відсутність інститутів, які б забезпечували відновлення сторін та спонукали суспільство до сприйняття примирливого діалогу, набуття переваг в разі його успіху. Ми маємо на увазі такі інститути як здійснення врегулювання за участю судді та обов'язкове досудове врегулювання. Водночас наше дослідження у попередніх розділах показало їхню успішну діяльність у таких країнах як Англія, Німеччина, Франція та інших провідних країнах світу.

Відтак вважаємо за необхідне скористатися досвідом вказаних країн та запровадити у наше законодавство обов'язкове досудове врегулювання, шляхом зобов'язання сторін здійснити примирливі процедури у діяннях, які мають характер кримінальних проступків та певних не тяжких та особливо тяжких злочинів.

З цією метою необхідно запровадити новітню примирливу інституцію. Завданням цієї установи буде здійснення примирення сторін та відновлення їхнього психологічного стану до констатації безконфліктності, а також надання висновку про досягнення або неможливість досягнення примирення. В разі складання висновку про неможливість здійснення примирення, в ньому необхідно буде зазначити поведінку сторін, яка сприяла або навпаки унеможливила досягнення стану примирення.

Ми розуміємо, що виконання цього завдання буде вкрай складним, але переконанні, що суспільство, з часом переконається у позитивних результатах такої ініціативи. Для втілення її у життя необхідно розробити відповідний

законопроект «Про діяльність примирливих установ» та враховуючи його зміст, внести необхідні зміни до чинних нормативно-правових актів. До моменту розроблення і прийняття такого законопроекту можливо запропонувати обходитися тими юрисдикційними нормами, які вже запроваджені або будуть чинними найближчим часом, а саме шляхом залучення медіаторів до процесу обов'язкової спроби примирення. Наприклад, у тих регіонах, де в рамках пілотних проєктів погоджена діяльність медіаторів можливо вже розпочати процес обов'язкової спроби примирення за їхньою участю. Як правильно зазначають науковці, впровадження у чинне законодавство можливості вжиття заходів щодо врегулювання конфлікту, яке буде передувати зверненню до суду слід розглядати як важливий елемент у правовому регулюванні відносин фізичних та юридичних осіб, держави [149, с. 39].

Отже, пропонуємо внести такі зміни та доповнення:

ст. 301 КПК України доповнити ч. 6 у якій вказати на необхідність обов'язкової спроби примирення сторін та отримання висновку про успішність або неможливість здійснення примирення. Строки досудового розслідування на час обов'язкового примирення зупиняються. Сама процедура обов'язкового примирення не повинна перевищувати 10 днів, крім випадків звернення особи, що здійснює таку процедуру, про необхідність продовження часу ще на 10 днів. Дії цієї статті матимуть обов'язковий характер з моменту запровадження Закону України «Про медіацію» або Закону України «Про діяльність примирливих установ».

Водночас впроваджувати обов'язкове досудове врегулювання потрібно з обережністю, зважаючи і розуміючи необхідність надання гарантій вільного доступу до нього найбільш не захищеної категорії громадян. Зокрема, до таких категорій громадян ми віднесемо тих у яких наявне право на безоплатну правову допомогу, а тому існує необхідність, в окремих випадках, під час здійснення обов'язкового досудового врегулювання впровадження програм, які передбачатимуть державне фінансування.

Разом із тим, успішне запровадження інституту обов'язкового досудового примирення у своєму кінцевому результаті, на наш погляд, буде мати цілу низку переваг. По-перше, він буде сприяти зменшенню навантаження на суди та процесуальних керівників, адже першим не прийдеться розглядати справу в повному обсязі, а другим – підтримувати публічне обвинувачення. По-друге, необхідно зауважити, що після досягнення сторонами реального примирення у суспільстві буде знижуватися психологічне напруження, що у свою чергу сприятиме відновленню та гармонізації психологічного здоров'я. Усі ці обставини підкреслюють переваги такого інституту та зумовлюють його практичну цінність.

Потребують удосконалення і процесуальні повноваження суду щодо своєї діяльності у сприянні примирення. Для цього вважаємо за потрібне на стадії підготовчого судового засідання надати суду можливість з'ясувати бажання сторін щодо здійснення примирення та в разі виявлення такого бажання зупинити провадження на строк, необхідний для здійснення примирливої процедури та укладання відповідної угоди.

Тому пропонуємо ст. 314 КПК України доповнити ч. 6 такого змісту: суд, роз'яснює сторонам провадження переваги примирення та з'ясовує у них думку щодо можливості укладання угоди про примирення. А також доповнити ст. 335 КПК України ч. 2 виклавши її у такій редакції: суд зупиняє судове провадження в разі отримання від сторони обвинувачення та сторони захисту спільної заяви про бажання розпочати процес укладання угоди. Зупинення судового провадження з підстав укладання угоди не може перевищувати 1 місяць. При цьому ми вважаємо, що важливим моментом стане саме роз'яснення судом питання можливості отримання переваг від здійснення примирливої процедури. У тому разі, якщо судом будуть використані всі свої професійні навички та досвід, сторони можуть отримати необхідну їм інформацію і розуміння. Ця діяльність суду дозволить роз'яснити сторонам, що чинний процес примирення у процесуальних нормах не слід вважати похідним, не потрібним процесом, а

навпаки відноситися до нього, як до ще однієї підстави застосування якої, може вирішити у найкращий спосіб ситуацію, яка склалася.

Наступним моментом у процесуальних юрисдикційних нормах, що стосуються примирення і який потребує уточнення, буде питання надання більш чіткого визначення поняттю «інші особи» за допомогою яких можуть проводитися домовленості про примирення. Щодо необхідності конкретизації таких осіб, ми вже звертали увагу у попередніх розділах, тому зараз вже запропонуємо речення у ч. 1 ст. 469 КПК України у якому це словосполучення «інші особи» змінити і викласти у такій редакції: домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, яка викликає довіру сторін примирення чи володіє спеціальними знаннями спроможними допомогти у його досягненні та погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді).

Розглядаючи вдосконалення процесуальних юрисдикційних норм, що стосуються питання психолого-правового досягнення примирення сторін, вважаємо неможливим обійти увагою питання впровадження певних норм, які будуть регламентувати та направляти сторони у бік залучення медіатора. Водночас, норми, які впроваджені за результатом набрання чинності Закону України «Про медіацію», на жаль, не повністю відповідають вимогам сучасного суспільства, щодо неформального допущення медіатора до судового провадження, а набуття їм статусу повноцінного учасника примирливої процедури, повноваження якого поширюються на здійснення відновлюваних процедур зі сторонами конфлікту, за наслідком чого, збільшуються шанси на досягнення реального примирення. Приблизно, таку ж думку висловив Ю.М. Дьомін указавши, що закріплення процедури медіації в кримінальному процесі необхідно сприймати як напрям впровадження моделі відновного правосуддя, яке, не замінює, а доповнює чинну, загальну форму правосуддя, шляхом залучення сторін кримінального конфлікту до вирішення наслідків вчиненого правопорушення. Головною ж метою вирішення конфлікту шляхом

медіації Ю.М. Дьомін визначає і ми з цим цілком погоджуємося, не покарання винного, а усунення завданої шкоди шляхом досягнення консенсусу між його сторонами та збереження спокою в суспільстві [150, с. 12].

Тому, на наш погляд, наразі можливо внести необхідні зміни та доповнення норм, які будуть слухними і, на наше переконання, за умови початку їхньої повноцінної діяльності після набрання чинності ЗУ «Про медіацію» допоможуть поєднати психологічні та правові юрисдикційні вимоги у діяльності медіатора. Крім того, наявність цих норм, навіть без їхньої реальної діяльності буде надавати необхідний поштовх до вивчення сприйняття та дослідження інституту медіації, формуванні уяви суспільства про його існування. З цього приводу можливо провести паралелі з інститутом кримінальних проступків, розділ до якого був включений у КПК України, але його діяльність розпочалась лише після набрання сили ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень».

Отже, ми пропонуємо доповнити ст. 469 КПК України ст. 7-1 такого змісту: слідчий, прокурор у категорії злочинів та проступків, які підпадають під право заключення угоди про примирення, зобов'язані поінформувати підозрюваного та потерпілого про можливість залучення медіатора як посередника, з метою здійснення примирливих процедур. А також ч. 1 ст. 280 доповнити п. 3 в якому вказати таке: сторони виявили бажання розпочати примирливі процедури за участю медіатора. Строк зупинення досудового провадження, з підстав залучення медіатора не може перевищувати 1 місяць.

Крім того, раніше ми вказували на неоднозначність позиції законодавця, який унеможливив звернення сторони захисту у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із домашнім насильством. З цього приводу, дещо взаємо поєднуючи процес впровадження медіаторства та болючі питання домашнього насильства, вважаємо за можливе запровадити у законодавстві норми, які б дозволили звернутися до потерпілої сторони у злочинах пов'язаних із домашнім насильством. З огляду на викладене пропонуємо п. 2 ч. 1 ст. 469

КПК України доповнити таким змістом: угода про примирення у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника, крім випадку залучення стороною захисту медіатора. Медіатор як незалежна особа, яка не представляє будь-які інтереси, має право звернутися до потерпілої від домашнього насильства сторони, з метою ініціювання початку процесу примирення.

Наступними блоком юрисдикційних норм, які розглянемо і, які потребують вдосконалення, будуть норми не пов'язані з кримінальним переслідуванням, зокрема здійснення та можливість досягнення психолого-правового примирення у цивільному, господарському та адміністративному процесах.

Розпочнемо із дослідження та надання пропозицій щодо визначення критеріїв поняття взаємних поступок, наявного в усіх зазначених юрисдикційних нормах як однієї із обов'язкових підстав заключення мирової угоди або примирення сторін. Тому, на наш погляд, словосполучення «взаємні поступки» потребують конкретизації, після якої сторони отримають необхідну інформацію і розуміння цього поняття, його психологічну складову. Що у свою чергу призведе до сприйняття цінностей досягнення угоди, підкреслить переваги примирливого рішення.

З приводу сутності взаємних поступок Г. Ткач навів думку за якою їхня наявність вказує на особливу (компромісну) природу договору про примирення, але для настання такого компромісу обидві сторони погодитися на відмову або часткову відмову одного із своїх прав, сподіваючись при цьому на взаємну поступку іншої сторони [151 с. 165].

З погляду принципів, притаманних примиренню в юрисдикційному процесі, вважаємо, що досягнення компромісу шляхом взаємних поступок можна відносити до складових елементів, що сприяють настанню примирення. Водночас важливо, щоб обидві сторони усвідомили отримані переваги від такого рішення і були їм задоволені.

Враховуючи викладене пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 207 ЦПК України, ч. 1 ст. 192 ГПК України, ч. 1 ст. 190 КАС України абз. 2 такого змісту:

під взаємними поступками слід розуміти, добровільні і свідомі поступки набуті у результаті досягнутих домовленостей сторін, унаслідок сформованої думки про настання можливих переваг після психолого-правового подолання конфлікту і отримання бажаного кожною зі сторін, шляхом досягнення взаємоприйняттого рішення.

Продовжуючи наводити юрисдикційні норми, які за задумом законодавця повинні наближати сторони до досягнення примирення, але, на нашу думку, потребують вдосконалення, зазначимо визначений обов'язок суду сприяти примиренню сторін. Цей обов'язок, міститься у ч. 5 ст. 211 ЦПК України, ч. 5 ст. 196 ГПК України та ч. 5 ст. 194 КАС України. Вказані норми підкреслюють намір законодавця долучити до поширення примирення осіб, які зазвичай найбільш досвідчені з усіх учасників судового процесу, а саме професійних суддів. Вважаємо це вдалим задумом законодавця, якому лише не достає певних елементів його конкретизації, які б доповнювали загальні вимоги щодо необхідності сприяння примирення сторін.

Дуже влучно з цього приводу зазначив М. Мищинин вказавши, що надзвичайно важливою є роль образу, який виступає результатом бажаної мети. У цьому випадку він впливає на мотиваційну сферу особистості, оскільки представляється нею як поетапний план дій [152 с, 456]. Саме тому, на нашу думку, покладаючи на суддів завдання допомогати сторонам у подоланні конфлікту, необхідно хоча б окреслити образ дій, які б дозволили отримати поставлену мету у вигляді примирення. Надання такого образу, безперечно, буде додатковою мотивацією суддів і набуття ними більш чіткого розуміння щодо успішного виконання завдання законодавця.

Тому ч. 5 ст. 211 ЦПК України, ч. 5 ст. 196 ГПК України та ч. 5 ст. 194 КАС України пропонуємо доповнити і викласти у такій редакції: під час розгляду справи по суті, суд сприяє примиренню сторін шляхом роз'яснення чинних

можливостей вирішення спору, шляхом примирення та переваги, які вони від цього отримують.

Крім того, необхідно звернути увагу на певні особливості здійснення примирення, які наявні в адміністративних юрисдикційних нормах. Зокрема, тут ми повинні розуміти, що примирливі процедури здебільшого відбуваються між фізичною та юридичною особою. Тому слід розуміти психологічні властивості сформованої підсвідомості суб'єкта владних повноважень, що буде представляти одну зі сторін. Зокрема, можливо приєднатися до думки З. Красиловської про те, що публічний службовець нерідко побоюється взяти на себе відповідальність за самостійне прийняття рішення щодо спору [153, с. 10]. Цю, несприятливу для здійснення процедури примирення обставину, необхідно сприймати вже з позиції, роками набутої ментальності, або позиції самозахисту держслужбовця за якою відповідальність на прийняття рішення перекладається на суд, а його ставлення до ситуації можливо характеризувати як невторчання. Змінити це у осіб публічного адміністрування, можливо лише запровадивши необхідні навчальні заходи, які нададуть уявлення застосування навичок медіаторства, а також шляхом внесення відповідних змін до законодавства.

Ще однією обставиною, яка, на наш погляд, потребує вдосконалення у адміністративному процесі зазначена у ч. 3 ст. 190 КАС України та стосується насамперед питання сприйняття примирливої процедури як такої, що дозволяє дійти до безконфліктного стану обом сторонам з моменту її успішної реалізації. Відтак важливою умовою досягнення стану реального примирення постає саме обопільне особисте спілкування сторін, якого може не відбутися, враховуючи юрисдикційні норми наявні у ст. 190 КАС України за якими дозволяється процес примирення звести до обміну письмовими пропозиціями. Тому, пропонуємо змінити ч. 3 ст. 190 КАС України виклавши її у такій редакції:

умови примирення сторони викладають у спільно складеній заяві про примирення сторін. Заява про примирення сторін може бути викладена у формі єдиного документа, підписаного сторонами, або у виняткових випадках пов'язаних із обґрунтованою відсутністю однієї зі сторін, у формі окремих

документів: заяви про умови примирення та письмової згоди іншої сторони з умовами примирення.

Наступним інститутом, який розглянемо і який в разі належної реалізації його юрисдикційних норм може наблизити наше суспільство до сприйняття можливості здійснити примирення з іншою стороною як найкращий вихід із ситуації, але наразі його теперішній стан потребує суттєвого вдосконалення. Маємо на увазі запроваджений у 2017 році інститут обов'язкового досудового врегулювання. Вважаємо, що належна регламентація його юрисдикційних норм дозволить суспільству сприйняти примирливі процеси, побачити наявну психологічну сторону відновлення, що буде сприятиме поширенню врегулювання спорів, а відтак і примиренню між конфліктуючими сторонами. Причому ми не стверджуємо, що це спрацює одразу і всі сторони конфлікту будуть прагнути провести примирливі процедури без залучення судових органів. Спочатку це може сприйматися навіть як вимушена процедура, яка відтермінує ціль у вигляді отримання судового рішення. Але в разі належного інформування суспільства, надання можливості залучення примирливих суспільних організацій у поєднанні із сприятливою юрисдикційною регламентацією, думка повинна змінюватися у бік набуття безконфліктного стану шляхом найменшого спротиву.

Аналіз норм цього інституту проведений у попередньому розділі, надає нам право говорити про неоднозначну позицію законодавця, зокрема суду щодо підтримання ідеї обов'язкового досудового врегулювання.

Наприклад, ми розглядали ст. 188 ГК України норми якої вказують на необхідність досудового врегулювання, але після рішення Верховного Суду від 07.06.2018 у справі № 924/678/17 вони трактуються не як обов'язок, а як альтернатива зверненню до суду. Тому пропонуємо посилити диспозицію ст. 188 ГК України у питанні застосування обов'язкового досудового врегулювання і викласти ч. 4 ст. 188 ГК України у такій редакції: у разі, якщо сторони не досягли згоди щодо зміни (розірвання) договору або у разі недержання відповіді в установленний строк з урахуванням часу поштового обігу, заінтересована сторона

має право передати спір на вирішення суду. Звернення до суду, без виконання дій направлених на досудове врегулювання передбачених ч. 1-4 ГК України не допускається.

А також, ми пропонуємо надати сторонам розуміння, що вони можуть до процесу примирення залучити професійних осіб чи організації, які спеціалізуються на здійсненні процесу примирення. З цією метою до ч. 3 ст. 188 ГК України додати абз. другий такого змісту: з метою врегулювання спору сторони можуть залучити діючі примирливі організації.

Крім того, хочемо підкреслити, що обов'язкове досудове врегулювання отримає необхідний поштовх до свого повноцінного розвитку тільки після запровадження державних механізмів, основою яких буде діяльність примирливих організацій. Спеціалізацією таких організацій буде надання допомоги сторонам спору у подоланні виниклих розбіжностей, емоційних переживань. А до її складу повинні входити професійні психологи, медіатори, чи особи, які отримали необхідні навички медіації та фасилітації тобто особи за допомогою яких можливо примирити сторони та повноцінно відновити стосунки між ними на психолого-емоційному рівні.

Без початку роботи таких примирливих установ ми лише можемо спробувати перекласти їхні обов'язки на захисників, самі сторони чи осіб, які володіють навичками медіатора подекуди залишаючи сторони сам на сам з проблемою підвищено-емоційного сприйняття ситуації. Водночас, якщо не надавати оцінку цій проблемі та не намагатися її вирішити шляхом вдосконалення чинних юрисдикційних норм та підкреслення взаємозв'язку їхньої діяльності із необхідністю поєднання психологічних особливостей притаманних процесу примирення сторін, досягти суттєвих зрушень не вдасться.

Саме тому виступаємо за поширення примирливих процедур унаслідок належного врегулювання вже чинних юрисдикційних норм, що у своїй сукупності повинно надати необхідний результат у вигляді збільшення завершення конфліктних ситуацій унаслідок настання реального примирення сторін. Ці обставини у свою чергу повинні переконати законодавця та

суспільство у необхідності поширення примирливих інститутів та важливості поєднання у них правових і психологічних складових.

Враховуючи викладене вважаємо за необхідне, застосовуючи аналогію з господарським процесом упровадити практику обов'язкового досудового врегулювання і в спори цивільного характеру, зокрема з підстав зміни або розірвання договору. Для цього пропонуємо доповнити ЦК України ст. 652-1 такого змісту:

Сторона договору, яка вважає за необхідне змінити або розірвати договір, зокрема з підстав істотної зміни обстановки, повинна надіслати пропозиції про це іншій стороні за договором. Розгляд цієї пропозиції необхідно провести на обопільній зустрічі сторін не пізніше двадцятиденного строку з моменту її одержання. Сутність обопільної зустрічі повинна полягати у намаганні врегулювання спору шляхом примирення без звернення до суду. З метою врегулювання спору сторони можуть залучити чинні примирливі організації.

Без проведення обопільної зустрічі сторін звернення до суду не допускається.

У разі, якщо сторони не досягли згоди щодо зміни (розірвання) договору, вони мають право передати спір на вирішення суду.

По-перше, ці вимоги будуть зобов'язувати сторони сісти за стіл переговорів та розпочати діалог, що само по собі слід вважати досягненням та просуванням у бік можливості домовитися і примиритися. По-друге, саме посилення на можливість залучення примирливих організацій, наявне у чинних юрисдикційних процесах, нарешті унормує їхню діяльність і вплине на формування підсвідомості суспільства щодо необхідності вивчення особливостей їхнього функціонування та користі, яку вони можуть принести.

Крім того, ці вимоги повинні підкреслювати необхідність здійснення дій основою яких будуть поняття: перемовини, врегулювання, примирення, тобто ті, що спонукають сторони до спільного аналізу спірної ситуації знаходження алгоритму найкращого виходу з неї, а також зайвий раз інформувати суспільство про наявність і діяльність таких організацій у нашій країні як Національна

асоціація медіаторів, Національна асоціація фасилітаторів. Врешті-решт позначивши можливість та необхідність досудового врегулювання, вказавши на наявність примирливих організацій, які можливо до нього залучити можемо сподіватися на звичайну цікавість суспільства до вивчення особливостей врегулювання спору шляхом примирення. Сприйняття та формування уявлення про це у суспільстві, безперечно, наблизить нашу країну до поширення юрисдикційних норм примирення і покладе необхідний фундамент їхнього поєднання з психологічними методами та прийомами. Нарешті, необхідно зважати на людський фактор за яким, сторони, які успішно залучили до вирішення спору медіатора, психолога або іншу особу, яка була посередником будуть поширювати інформацію про це. Тобто буде відбуватися так званий маркетинг із уст в уста, а особи, які таку інформацію отримують вже зможуть порівняти можливості завершення спору. Потім отримана інформація допоможе вирішити для себе питання надання переваги новітньому і не досліджуваному процесу досудового врегулювання за яким можливо досягти безконфліктного стану упродовж п'яти – десяти днів або прагнути до судових розглядів, час яких може тривати не один рік.

Вже після початку належної діяльності примирливих організацій можливо буде намагатися запровадити обов'язкове досудове врегулювання у всіх цивільних спорах. Виняток можливо зробити лише до врегулювання позовних проваджень, предметом яких є відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, чи шкоди завданої внаслідок скоєння злочину або відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. У цих випадках зобов'язувати сторони до врегулювання буде недоречно у зв'язку із можливим підвищеним емоційним ставленням, оцінки виниклої ситуації однієї зі сторін. Тому, за цих підстав, ми можемо пропонувати законодавцю вказувати на можливість здійснення примирення на всіх етапах спору (як позасудовому, так і судовому) за обопільним бажанням сторін.

Повертаючись до вже чинних юрисдикційних норм, пов'язаних із досудовим врегулюванням необхідно вказати, що законодавець хоча і не конкретно зазначив момент їхнього застосування, але досить однозначно вказав на настання наслідків не надання доказів щодо здійснення такого врегулювання у вигляді повернення позову.

Цілком погоджуючись з думкою про необхідність спонукання сторін до діалогу, зокрема і шляхом надання суду важелів певного впливу на учасників спору вважаємо за необхідне визначити предмет доказів, які необхідно надати. З цією метою пропонуємо до п. 7 ч. 4 ст. 185 ЦПК України, п. 6 ч. 5 ст. 174 ГПК України, п. 4 ч. 4 ст. 169 КАС України додати абз. другий такого змісту: належним доказам спроби здійснення досудового врегулювання буде надання протоколу обопільної примирливої зустрічі.

Ще одним моментом, який на думку законодавця потребує досудового врегулювання є трудовий спір, вирішення якого згідно з юрисдикційними нормами КзПП потребує рішення комісії з трудових спорів. Тобто за задумом законодавця Комісія у трудових спорах (далі – КТС) повинна спробувати врегулювати спір між працівником та роботодавцем, що зокрема вказано у ст. 231 КзПП України. Діяльність КТС здійснюється згідно із ЗУ «Про внесення змін і доповнень, що стосуються розгляду індивідуальних трудових спорів, до Кодексу законів про працю Української РСР та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів» та КзПП України [154].

Необхідно відмітити, що КТС формується на підприємствах та установах з особовим складом понад 15 працівників, в інших випадках індивідуальні спори вирішуються безпосереднім зверненням до суду. Ця норма, з огляду на кількість невеликих приватних підприємств, на наш погляд, потребує вдосконалення. Таку думку можливо обґрунтувати незрозумілим наданням переваги працівникам одного підприємства над працівниками іншого, лише на підставі кількісного складу, що не відповідає Конституційному принципу рівності прав і свобод. Тому, на нашу думку, на тих установах де не має необхідної кількості працівників для створення КТС або існують інші перепони функціонування,

необхідно знайти механізм її заміни. На наш погляд, вирішити цю проблему можливо або шляхом залучення НСПП, або створенням незалежної КТС, що буде здійснювати примирення, врегулювання спорів сторін у кожному окремому регіоні країни. І хоча ми прихильники другого варіанта, наразі, в юрисдикційні норми легше запровадити саме залучення працівників чинної організації НСПП.

Крім того, зазначимо, що поширення діяльності КТС існує не єдина обставина, яка потребує удосконалення, ще одна досить вагома проблема пов'язана з формування її особового складу та відсутності юрисдикційно закріплених норм, які повинні спонукати працівників КТС використовувати психологічні техніки необхідні для примирення та відновлення безконфліктного стану сторін.

Для вирішення означених проблемних питань наявних в юрисдикційних нормах трудового законодавства пропонуємо абз. 1 ст. 223 КзПП змінити таким чином: комісія у трудових спорах обирається загальними зборами (конференцією) трудового колективу підприємства, установи, організації з числом працюючих не менш як 15 чоловік та запрошеного медіатора з асоціації медіаторів або особи у якої наявний сертифікат проходження курсів медіації; абз. 4 ст. 226 КзПП викласти таким чином: засідання комісії у трудових спорах вважається правомочним, якщо на ньому присутні представник асоціації медіаторів або особи у якої наявний сертифікат проходження курсів медіації і не менше двох третин обраних до її складу членів. А також доповнити ст. 226 КзПП абз. 7 такого змісту. Медіатор під час розгляду трудового спору виступає в ролі модератора та посередника між сторонами спору.

Крім того, важливо підкреслити завдання КТС, яке повинно полягати у вирішенні трудового спору шляхом примирення сторін. Для цього абз. 5 ст. 223 КзПП доповнити наступним реченням: завданням комісії у трудових спорах є його вирішення шляхом примирення сторін та відновлення у них відчуття безконфліктного стану.

Що ж до вирішення проблеми досудового врегулювання спору в організації чисельність якої менше 15 осіб, на цей час можливо запропонувати

КЗпП доповнити ст. 223-1 такого змісту: у трудових колективах підприємствах, установах, організаціях з числом працюючих менше 15 чоловік, трудові спори розглядаються за участю представника НСПП.

Ці зміни в юрисдикційних нормах, по-перше, чітко зазначають основну мету у вигляді примирення сторін, а по-друге, сформулюють розуміння як КТС, так і учасників спору про наявні психологічні складові на які необхідно зважати приймаючи рішення щодо шляхів його вирішення. Крім того, дозволять долучитися до процесу досудового врегулювання трудових спорів долучитися працівникам усіх підприємств.

Наступним моментом, який відноситься до досудового врегулювання та примирення, який необхідно розглянути та запропонувати необхідні зміни та доповнення вважаємо юрисдикційні норми ЗК України. Наразі, як ми розглядали раніше, в земельному законодавстві присутня форма досудового врегулювання між сторонами у яких виникли конфлікти на підставі поділу межі земельної ділянки, але фактично не існує чіткого механізму її реалізації. Водночас необхідно зважати на специфіку спорів пов'язаних із поділом межі, на їхню психологічну особливість. Зокрема, ці види спорів здебільшого відбуваються між сусідами, які тривалий час знають один одного. Про це зокрема вказують статистичні дані за якими станом на 2021 р. у нашій державі наявні 29 742 населених пункти, з яких до переважної більшості слід віднести сільські населені пункти, а саме 28372. Тому надходження звернення такого типу говорить про те, що сусіди не змогли врегулювати це питання самостійно, а в більш несприятливому з погляду майбутніх примирливих процедур випадку, їхні відносини носять тривалий неприязний характер. Крім того, необхідно зважати, що після правового рішення спору сусіди залишаться поруч один із одним, а одностайна юридична перемога однієї зі сторін ніяким чином не буде сприяти налагоджуванню комунікації між ними і вказувати на наявність невирішеної психологічної напруги. Ці обставини, на нашу думку, позначають необхідність до досудового врегулювання пов'язаного із поділом межі долучити особу, яка б могла вести перемовини з обома сторонами, які б бачили б її безпристрасність і

мали до неї повагу. До таких осіб можливо віднести найбільш поважних осіб, що тривалий час мешкають у певному населеному пункті і користуються довірою громадян. Здійснення такого задуму можливо впровадити у нашій країні шляхом анонімного опитування жителів щодо осіб до яких вони відчувають найбільшу повагу та довіру, формуванням списку таких осіб за наслідком проведеного опитування. Далі необхідно з'ясувати думку обраних осіб щодо бажання бути залученими до процесів врегулювання та подальшого примирення сторін. Вважаємо, що з огляду на завдання органу місцевого самоврядування, який вирішує земельний спір щодо меж земельних ділянок, які перебувають у власності і користуванні громадян, що полягає у його врегулюванні шляхом знаходження найкращого рішення, яке дозволить сторонам примиритися, а також зацікавленості державних органів у додержанні громадянами правил добросусідства, ідея залучення особи посередника повинна бути позитивно сприйнята законодавцем.

З огляду на це, вважаємо за необхідне зважати на специфіку врегулювання такого виду спорів та запропонувати такі зміни та доповнення до юрисдикційних норм земельного законодавства:

1. До ч. 3 ст. 158 ЗК України додати абз. 2 такого змісту: до вирішення спору щодо меж земельних ділянок, які знаходяться у сільських населених пунктах залучаються обрані відповідною громадою особи, які погодилися допомагати у здійсненні врегулювання спору шляхом обопільних перемовин сторін та їхнього подальшого примирення;

2. До ч. 1 ст. 159 ЗК України додати абз. 2 такого значення: основним завданням врегулювання такого виду спору необхідно вважати його врегулювання шляхом знаходження найбільш прийняттого рішення для обох сторін, за наслідком якого вони відновлять правила добросусідства і досягнуть безконфліктного стану.

3. Речення перше ч. 2 ст. 159 змінити і викласти: Земельні спори розглядаються за участю зацікавлених сторін, які повинні бути завчасно

повідомлені про час і місце розгляду спору, а також залученої незалежної особи яка погодилася здійснювати посередництво і намагатися примирити сторони.

Наступим новітнім в юрисдикційних нормах нашої країни інститутом примирення, який потребує розвинення та вдосконалення вважаємо інститут врегулювання спору за участю судді. Розвиток цього інституту, на наш погляд, призведе до поширення, сприйняття і розуміння процесу досягнення психолого-правового примирення сторін. Але відбудеться це лише у разі набуття суддями необхідної для здійснення примирення сторін кваліфікації і розуміння сутності примирливих процедур, а також із сприйняттям законодавцем важливості розподілу суддів за правилом: один суддя здійснює загальний судовий розгляд, інший спеціалізований суддя реалізує примирливі процедури.

Тобто, на наш погляд, наразі існують декілька завдань, які потребують вирішення. По-перше, необхідно запропонувати під час проходження спеціальної підготовки кандидатами на посаду судді пройти курс медіаторства. По-друге, впровадити зміни і доповнення до чинних юрисдикційних норм, що стосуються діяльності та повноважень судді із примирення сторін безпосереднє під час здійснення судового провадження. По-третє, розробити законопроект, яким у найбільш поширені юрисдикційні норми доповнити окремою главою, що буде запроваджувати і регламентувати діяльність новітнього суб'єкта судового провадження – судді, який здійснює примирення сторін.

Вирішення першої задачі буде можливим в разі отримання суддями необхідної підготовки, набуття професійних навичок відновлення та медіації. З цією метою до Навчальної програми спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді затвердженої рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 13.07.2018 № 172/зп-18 необхідно додати п. 7., який буде передбачати необхідність отримання сертифікату проходження курсу медіаторів в Національній асоціації медіаторів України. При чому кількість годин такого курсу не повинна бути меншою ніж визначена у Європейських стандартах навчання медіації, а саме не менше 40 астрономічних годин [187, с. 49]. А також доцільно внести відповідні зміни до Положення про порядок складання іспиту та

методику його оцінювання під час кваліфікаційного оцінювання судді затвердженого рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів від 26.10.2015 [155]. Вважаємо за потрібне до розділу 3, п. 3.6. цього положення необхідно долучити дисципліну «Особливості здійснення медіації» [187, с. 49]. Крім того, вдосконалення потребує п. 4.4. розділу 4 Порядку проходження спеціальної підготовки кандидатами на посаду судді затвердженого рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 12.02.2018, який регламентує зміст спеціальної підготовки кандидата на посаду судді [156]. До вказаного пункту 4.4. необхідно додати блок VII Проходження курсу переговорів та медіації [187, с. 49].

Щодо другого завдання у вигляді покращення юрисдикційних норм, які регламентують діяльність судді з врегулювання спору, пропонуємо звернути увагу, перш за все, на чинні процеси цивільного, адміністративного та господарського законодавства. Послідовно їх досліджуючи, вважаємо за необхідне пропонувати їх удосконалення, починаючи із підготовчого судового засідання, на якому безпосереднє вирішується питання наявності підстав врегулювати спір за участю судді. Відтак пропонуємо п. 14 ч. 2 ст. 180 КАС України, п. 14 ч. 2 ст. 182 ГПК України, п. 14 ч. 2 ст. 197 ЦПК України змінити і викласти таким чином: встановлює строки та порядок врегулювання спору за участю судді за наявності згоди сторін на його проведення та передає справу іншому судді уповноваженому на здійснення врегулювання спору. Якщо у встановлений строк сторони не примиряться і спір не буде врегульовано справа повертається до судді, в провадженні якого вона перебувала до передання на врегулювання за участю судді [187, с. 49].

Впровадження цієї норми автоматично спричинить виключення з юрисдикційних процесів статей, які вказують на необхідність передання справи іншому судді в разі неуспішної спроби врегулювання спору за участю судді, тобто із ст. ст. 204 ЦПК України, 189 ГПК України та 188 КАС України необхідно буде виключити ч. 4 [187, с. 50].

Запровадження цих пропозицій буде втілювати у життя, нашу думку, необхідність розмежування суддів та узгодження із рекомендаціями Програмного документу у рамках проєкту Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні» [110 с, 24].

Трете завдання пов'язане із необхідністю запровадження окремого спеціалізованого судді, який буде здійснювати примирення, дещо можливо розв'язати, впровадивши запропоновані з метою вирішення другого завдання – зміни і доповнення. Однак це буде лише половина шляху до повноцінної діяльності інституту примирення за участю суду. Все ж таки неможливо порівнювати досвід судді загального напрямку, якому час від часу, доводиться брати участь у примирення сторін зі суддею, який буде спеціалізуватися лише на такого роду діяльності. Більш ніж переконані, що проведені в майбутньому порівняння статистичних даних будуть яскраво підкреслювати перевагу запровадження судді діяльність якого буде обмежена лише врегулюванням спору сторін. Тому наразі ми можемо запропонувати до ЦПК України, ГПК України, КАС України впровадити статтю, яка буде обумовлювати завдання законодавця розробити і ініціювати роботу юрисдикційних норм новітнього суб'єкта судового провадження – судді, який буде здійснювати врегулювання спору і примирення сторін. З цією метою пропонуємо до ст. ст. 184 КАС України, 201 ЦПК України, 186 ГПК України додати ч. 3 такого змісту: врегулювання спору здійснює примирливий суддя обраний на зборі суду, зі складу суду в якому здійснює професійну діяльність. До повноважень примирливого судді належить здійснення врегулювання спору шляхом примирення сторін (набуває чинності після розроблення та прийняття законопроекту «Про діяльність судді з врегулювання спорів і примирення сторін») [187, с. 50].

До прийняття відповідного законопроекту в якому буде регламентуватися діяльність новітнього суб'єкту: примирливого судді необхідно в юрисдикційні норми імплементувати такі положення, які дозволять усім сторонам врегулювання спору за участю судді відчувати себе повноцінними, важливими учасниками, а позивачу і відповідачу отримати необхідні елементи відновлення.

Відтак пропонуємо до ч. 1 ст. ст. 184 КАС України, 201 ЦПК України, 186 ГПК України додати ч. 3 такого змісту: Сутність урегулювання спору за участю судді полягає у проведенні судом необхідних перемовин зі сторонами за наслідком яких сторони повертаються до безконфліктного стану та укладають обопільну угоду про примирення. Суддя, який здійснює врегулювання спору є спільним учасником перемовин, за його допомогою і порадами протиборствующі сторони самі домовляються про прийнятний для них вихід із ситуації. Приймати рішення замість сторін або свідомо схилити будь-яку сторону до примирення, судді, що здійснює врегулювання забороняється. До заключення угоди про примирення, суддя, який здійснює врегулювання спору з'ясовує у сторін чи вважають вони це рішення взаємоприйнятним, після настання якого у них відновлюється відчуття взаємоповаги.

Також вважаємо за необхідне більш детально регламентувати діяльність судді із врегулювання спору. Зокрема, визначити критерії, якими повинен керуватися суддя, пропонуючи шлях до мирного врегулювання.

Тому пропонуємо до ч. 4 ст. ст. 186 КАС України, 203 ЦПК України, ч. 5 ст. 188 ГПК України додати п. 1 такого змісту:

Пропозиція, яка на думку судді може допомогти сторонам у мирному врегулюванні, формується з професійного досвіду судді, поєднаному з наявними методиками примирення сторін, елементами яких є психологія, медіація та правосвідомість. Така пропозиція повинна враховувати інтереси обох сторін і надавати їм можливість досягти взаємоприйнятного рішення [187, 50].

Запровадження цієї норми, на наш погляд, буде додатковим фактором набуття розуміння як сторонами, так і самими суддями здійснення процесу врегулювання за участю судді, підкреслення його особливостей та погодження із необхідністю зважати на психологічні чинники [187, 50].

Крім того, необхідно вказати напрям діяльності під час проведення закритих нарад. Зокрема, погоджуючись із можливістю суду звертати увагу сторін на наявну судову практику в схожих ситуаціях, вважаємо за потрібне, дещо спрямувати їхню діяльність на отримання переваг емоційно-

відновлюваного характеру чим підкреслити наявну психологічну складову питання. Отже, пропонуємо доповнити ч. 5 ст. 203 ЦПК України, ч. 5 ст. 188 ГПК України, абзацом другим такого змісту: до критеріїв шляхів мирного врегулювання спору необхідно віднести взаємоприйнятне правове рішення, наслідком якого у сторін з'являється відчуття безконфліктного стану [187, 50].

Ще одним моментом, який, на наш погляд, необхідно уточнити є форма здійснення спільних або закритих зустрічей. Тобто наразі вона має назву нарада, що не зовсім відповідає задуму із пошуку взаємоприйнятного рішення сторін та діяльності суду на умовах рівності з іншими сторонами. Наприклад, нарада у суспільстві сприймається як зустріч із керівництвом, яке під час обговорення наявних загальних питань, доводить до відома свою позицію та готує присутніх на ній до прийняття необхідного рішення. У нашому випадку таким керівником буде сприйматися суддя [187, 50].

Тому пропонуємо змінити словосполучення «спільні наради» на «примирливі зустрічі» в усьому змісті ст.ст. 186 КАС України, ст. 188 ГПК України, ст. 203 ЦПК України. Зокрема, викласти перше речення ч. 1 ст. 203 ЦПК України, ч. 1 ст. 186 України, ч. 2 ст. 188 ГПК України у такій редакції:

проведення врегулювання спору за участю судді здійснюється у формі спільних та (або) закритих примирливих зустрічей.

Крім того, вважаємо за необхідне зупинитися на окремому виді юрисдикційного процесу, у якому наявні норми врегулювання спору за участю судді, а саме адміністративному. Як ми вже зазначали раніше у цьому процесі врегулювання переважно буде відбуватися між громадянами та організаціями в особі їхніх представників. У зв'язку із чим норми ст. 190 КАС у яких суб'єктам владних повноважень забороняється виходити за межі їх компетенції ставлять під сумнів необхідність здійснення врегулювання за участю судді. Тобто у сторін виникне обґрунтоване питання у сенсі проведення перемовин, якщо бажаного результату досягти неможливо.

З цього приводу висловився М. Смакович, який зазначив, що навіть якщо сторони дійдуть згоди та домовляться в адміністративному спорі, ухвала про

затвердження умов примирення або не буде винесена через те, що умови примирення не можуть суперечити закону або виходити за межі компетенції суб'єкта владних повноважень, або просто не буде виконуватися. Прикладом чого є неможливість Державної фіскальної служби України скасувати власне податкове повідомлення-рішення, що перешкоджає процедурі примирення [157, с.].

Враховуючи викладене пропонуємо змінити зміст останнього речення ч. 1 ст. 190 КАС України виклавши його у такій редакції: умови примирення не можуть суперечити закону або виходити за межі компетенції суб'єкта владних повноважень, крім випадків у яких суб'єкт владних повноважень на закритій нараді отримав від судді чітке поняття і рекомендації щодо здійснення примирення як найкращої обопільної можливості та погодив умови примирення з керівником. Ці зміни дозволять суду та сторонам з якими відбуваються перемовини мати більше варіативності у питаннях можливого вирішення конфлікту.

Розглядаючи новітні підходи примирення сторін, з урахуванням психолого-правових особливостей, неможливо оминати увагою необхідність вдосконалення юрисдикційних процесів, які відповідають за відновлення сімейних відносин. До того ж, на наш погляд, як психологічні, так і правові моменти пов'язані із досягненням примирення між подружжям, слід розрізняти за наявністю або відсутністю дітей у сім'ї, а також виявленим бажанням розлучитися обома чи лише однією зі сторін. Дещо згоден з цим і законодавець, наприклад, надаючи у СК України право подружжю звернутися із заявою про розірвання шлюбу до органу державної реєстрації актів цивільного стану заяву за умови відсутності дітей. Тобто подружжя у яких є малолітні чи неповнолітні діти, можуть розірвати шлюб лише в судовому порядку [187, 50].

При цьому слід погодитися з думкою тих вчених, які вважають, що норми права, якими регулюються питання вирішення сімейних спорів не можуть врахувати всіх їх особливостей, особливо, які стосуються психологічного стану сторін, можливих наслідків, які може спричинити те чи інше вирішення спору

[158, с. 171]. Однак деякі з таких особливостей слід вказати та впровадити регламентацію послідовних дій із впровадженням і застосуванням обов'язкових психологічних елементів під час примирення подружжя [187, 50, 51].

Отже, у першому випадку розглянемо можливі процеси примирення та шляхи щодо їх вдосконалення у разі виникнення конфлікту у подружжя, яке не має дітей. Наразі чинні юрисдикційні норми дозволять цей конфлікт вирішити в судовому та позасудовому порядку. У позасудовому, можна вказати на наявність завуальованих психолого-правових елементів примирення, зокрема це надання місяця на можливість відкликати заяву про розірвання шлюбу. На думку законодавця, цей місяць може допомогти сторонам вирішити свій конфлікт. Однак, як ми зазначали в попередньому розділі, залишити подружжя один на один із виниклим конфліктом не може вважатися повноцінним вирішенням проблеми відновлення стосунків та примирення сторін [187, 51]. Наприклад, слід погодитися із Т. В. Зозуль який вказує, на драматизацію подружжям будь-якої спірної ситуації виходом з якої, на жаль, зазвичай розглядається розлучення. Також вчений зазначає на тип конфліктної ситуації у якої між подружжям існують постійні сварки, стикаються інтереси, потреби, наміри і бажання, породжуючи особливо сильні й тривалі емоційні стани [159, с. 60]. Тому слід зважати на цілу низку факторів, які необхідно врахувати сторонам перед спробою примиритися, більшість з яких буде нести не правовий, а психологічний характер. За цих обставин, на наш погляд, необхідно доповнити ст. 106 СК України конкретизувавши цілі надання подружжю місяця на роздуми та можливість відмовитися від розірвання шлюбу, наданням додаткових повноважень працівникам державної реєстрації актів цивільного щодо можливості з'ясування мотивів подружжя, а також розвиток спеціалізованих примирливих організацій, які б могли допомогти подружжю дійти порозуміння, прощення і примиритися [187, 51].

Враховуючи викладене пропонуємо ч. 1 ст. 106 СК України доповнити абз. третім такого змісту: для можливості зберегти шлюб і досягти психолого-емоційного стану примирення, подружжю надається місяць з дня подання заяви

про його розірвання. Це доповнення охарактеризує наявні, передусім психолого-емоційні проблеми між дружиною і чоловіком і конкретизує мету надання відстрочки у прийнятті рішення про розірвання шлюбу, адже не кожне молоде подружжя це розуміє [187, 51].

Щодо обґрунтування думки про розширення повноважень працівників органів державної реєстрації необхідно зазначити, що подружжя які з'явилися з метою подачі заяви про розірвання шлюбу, зазвичай знаходяться у стресовому інколи пригніченому стані, тому формальні питання працівника установи та чинний порядок дій не можуть бути визнаними такими, що відповідають принципам відновлення відносин. Слід розуміти, що молоде подружжя, яке дійшло до думки про необхідність розлучення ще може визнати її хибність, якщо побачить шляхи до відновлення взаємоповаги і відчує допомогу суспільства. Відтак вважаємо за необхідне працівникам органів державної реєстрації володіти основами психології та медіації, відтак, проходити відповідні курси, що допоможуть відчутти міру сумісності психічних властивостей подружжя, надати перші поради щодо можливих варіантів збереження сім'ї. Крім того, пропонуємо ст. 106 СК України доповнити ч. 4 такого змісту: після отримання від подружжя заяви про розірвання шлюбу у якого не має дітей, працівник державної реєстрації цивільного стану з'ясовує причину такого рішення, роз'яснює мету надання одного місяця для можливості її відкликання, надає поради щодо можливості дій за допомогою яких подружжя може спробувати відновити повагу та взаєморозуміння, тим самим врятувавши шлюб. Працівник державної реєстрації цивільного стану залежно від типу протиріч виниклих медіатора [187, 51].

Ці норми не зможуть повністю вирішити проблему примирення подружжя, але дадуть йому ще декілька шансів для спроби відновлення стосунків, відмови від подальшої ворожнечі.

У випадку ж виниклого конфлікту у подружжя у якого є діти, ситуація ще більш складна, яка потребує престольної уваги не зважаючи на наявні делікатні моменти приватного життя подружжя, адже вона стосується не лише двох сторін, а прямо буде впливати на подальшу долю дитини. З цього приводу є непоодинокі

думки науковців, одні з яких вважають, що батьки під час розлучення діють у власних інтересах зважаючи на свої особисті образи, діти же становляться заручниками ситуації і маніпуляційно використовуються на користь своїх амбіцій [160, с. 32].

Інші науковці вказують на можливість виникнення девіативної поведінки у дітей, унаслідок розлучення батьків, сильної психічної травматизації особистості дитини, що є сприятливим джерелом для формування в неї таких особистісних рис, як тривожність, емоційна нестабільність, невпевненість у собі, низька самооцінка, байдужість до оточення, замкнутість, неспроможність до самопізнання, злість, агресивність [161, с. 2-5, 162 с. 170].

Тому вважаємо за необхідне впровадити методику надання психологічної допомоги подружжю у яких є діти і які вирішили подати заяву про розлучення.

Аналогічної думки притримується Г.Ф. Райко зазначаючи, що під час вирішення спорів між подружжям, особливо в яких є діти, необхідно враховувати методи, що розкривають звернення за допомогою до спеціалістів у сфері психології, медіації (посередництва) для створення умов вирішення спору або зменшення його негативних наслідків [158, с. 170]. Ця думка дуже слухна з огляду на те, що інколи навіть застосовуючи всі можливі психологічні прийоми, залучаючи до процесу врегулювання конфлікту наявні примирливі організації, уникнути розлучення не вдається. Але ці дії можуть вплинути на рішення подружжя про нормалізацію стосунків, відмови від ворожнечі і можливості приймати взаємоприйнятні рішення, які будуть найкращими у питанні налагодження душевного спокою дитини, розвитку її особистості. У свою чергу у дитини буде відсутній вкрай неприємний висновок, про бажане уникнення якого зазначав Ендрю Дж. Маршалл а саме, що у розлученні є переможець, а є переможений.

Вважаємо, що викладеним достатньо обґрунтували необхідність спроби примирити подружжя та розуміння психологічного впливу на дитину. Всі ці обставини надають чітке поняття про недостатність одного речення наявного у ст. 111 СК України щодо можливості примирення подружжя. А також у

правовому сенсі узгоджується із правом сторони, яка бажає зберегти шлюб навести п. 10 Постанови Пленуму ВС України від 21.11.2007 № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» згідно з яким суди повинні уникати формалізму під час вирішення позовів про розірвання шлюбу, повно та всебічно з'ясовувати фактичні взаємини подружжя, дійсні причини позову про розірвання шлюбу, враховувати наявність малолітньої дитини, дитини-інваліда та інші обставини життя подружжя, забезпечувати участь у судовому засіданні, як правило, обох сторін, вживати заходів до примирення подружжя» [163]. На жаль, саме роз'яснення сутності дій суду із примирення сторін закладене вищевказаною Постановою Пленуми ВС має лише правову складову, яка полягає у рекомендації відкладати розгляд справи і надавати, в разі ініціативи однієї зі сторін подружжя, необхідний строк для здійснення примирення. Ні окреслення важливості цього процесу, ні поради щодо процедури його здійснення не наведені.

Отже, за викладених обставин ми пропонуємо ч. 1 ст. 111 СК України доповнити абз. другим такого змісту: суд сприяє примиренню сторін шляхом встановлення необхідного часу для спроби примирення сторін та роз'яснює можливість звернення до спеціалістів із сімейної психології чи медіації, а також переваги, які вони отримають від можливого відновлення відносин. Крім того, доповнити ст. 112 СК України ч. 2 виклавши її у такій редакції:

у разі бажання однієї зі сторін подружжя до відновлення стосунків, наявності неповнолітньої дитини та сформованої думки суду за наслідками зясування причин подання позову про розірвання шлюбу щодо можливості його збереження, суд забор'язує сторони пройти курс психологічної допомоги.

Щодо останньої пропозиції необхідно зауважити на можливості її реалізації лише в разі запровадження державних програм для сімей, які потрапили до кризової ситуації, адже цілком зрозуміло, що більшість молодих пар не зможуть собі дозволити оплатити необхідний курс психологічних консультацій. Ці обставини вказують на необхідність покриття державою, хоча

б тих розходів, які пов'язані із організацією процедур направлених на примирення подружжя у яких є неповнолітні діти.

Переходячи до надання пропозицій із вдосконалення чинних нормативно-правових актів, які регламентують питання досягнення психолого-правового стану примирення сторін, розпочнемо із діяльності НСПП.

Вважаємо, що вже наявні норми ЗУ «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» вказують на головне завдання працівників НСПП у вигляді врегулювання спору шляхом примирення сторін.

Про це, зокрема говорять статистичні дані за 2020 рік вказані НСПП, які зазначають, що за сприяння їхньої організації, під час проведення примирних процедур, вирішено та знято з реєстрації 221 спір, що на 14,5 % більше, ніж у 2019 році, а також проведено 4467 примирних процедур, спрямованих на сприяння вирішенню КТС(К) та запобігання їх виникненню, зокрема 4200 узгоджувальних зустрічей, 256 засідань примирних комісій та 11 засідань трудових арбітражів. А також норми ЗУ «Про соціальний діалог в Україні» від 23.12.2010 та наказ «Про затвердження Порядку оцінки відповідності критеріям репрезентативності та підтвердження репрезентативності суб'єктів сторін профспілок та організацій роботодавців» від 21.07.2011 № 73. Разом із тим певні удосконалення, зокрема щодо поєднання з правовими засадами елементів психології.

Зокрема звернемося до ст. 10 ЗУ «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» у якій шляхом одного речення визначається і поняття незалежного представника і сутність його діяльності з досягнення взаємоприйняттого рішення. Вважаємо за необхідне дещо доповнити думку законодавця, конкретизуючи основні завдання незалежного посередника.

Відтак пропонуємо ст. 10 ЗУ «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» викласти у такій редакції: незалежний посередник – визначена за спільним вибором сторін особа, яка володіє спеціальними знаннями (з психології, конфліктології, медіації та інш.) необхідними для врегулювання спору сторін шляхом примирення. Посередник, використовуючи

необхідні методи психології та медіації, сприяє встановленню взаємодії між сторонами, проведенню переговорів, бере участь у виробленні примирною комісією взаємоприйняттого рішення. Під взаємоприйнятним рішенням слід розуміти рішення за результатами якого обидві сторони досягнуть правового та психологічного комфорту.

Також вважаємо за необхідне конкретизувати сутність дій, які повинна виконати НСПП під час проведення підготовки осіб, які в майбутньому будуть пропонуватися як посередники у наданні допомоги під час вирішення трудових спорів. Зокрема, пропонуємо змінити зміст п. 3 абз. 6 ст. 15 ЗУ «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» щодо сфери компетенції Національної служби посередництва і примирення та викласти у такій редакції: посередники та арбітри проходять підготовку, яка повинна включати курси психології та медіації, а також спеціалізовані тренінги із вирішення колективних трудових спорів (конфліктів), шляхом примирення.

Ще одним моментом на який вважаємо за необхідне звернути увагу у регламентації діяльності НСПП, це залучення до участі у примирних процедурах народних депутатів України, представників державної влади, органів місцевого самоврядування. Погоджуючись із тим, що залучення вказаних осіб, може позитивно вплинути на вирішення конфлікту сторін, передусім з погляду психологічних чинників вважаємо, що для реалізації цих норм потребує вдосконалення. Зокрема, зважаючи на практичний бік питання, необхідно з'ясувати у цих осіб їхню думку щодо можливості залучення до примирливих процесів після чого сформувавши списки із тих, які погодились на участь і надання допомоги у якості посередника. Зважаючи на викладене пропонуємо п. 7 абз. 6 ст. 15 ЗУ «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» викласти у такій редакції: кожні два роки пропонує взяти участь у примирних процедурах народних депутатів України, представників державної влади, органів місцевого самоврядування. Формує списки із зазначених осіб, які надали згоду і можуть бути залучені до процесу примирення сторін у колективних трудових спорах.

Крім того, для повноцінної діяльності НСПП необхідно щоб її принципи, можливості були широко відомі у суспільстві, а тому поодиноких звітів у засобах масової інформації (далі ЗМІ) замало. Громадяни повинні розуміти сутність і переваги такої примирливої організації як НСПП, можливості щодо вирішення спору і досягнення психолого-правового примирення працівників та роботодавця. Для досягнення такої мети необхідно активно використовувати соціальні мережі, періодично виступати з короткими доповідями у вигляді презентацій у ЗМІ. При цьому уникати скупого наведення статистичних даних, а акцентувати увагу саме на можливості отримання позитивних психолого-правових елементів. Наприклад, вказувати на випадки повернення взаємоповаги, успішної подальшої праці, емоційного задоволення сторін від прийнятого рішення за участю працівників НСПП. Отже, пропонуємо п. 19 ч. 4 Положення про Національну службу посередництва і примирення викласти у такій редакції: не рідше одного разу на місяць у доступній формі інформує громадськість через засоби масової інформації про свою діяльність та досягнення, постійно в соціальних мережах шляхом презентацій та роз'яснень надає вичерпну, зрозумілу для сприйняття інформацію про можливість примирення та психолого-правові переваги в разі його настання; видає Бюлетень Національної служби посередництва і примирення.

Далі перейдемо до інституту адвокатури, де будемо намагатися обґрунтувати необхідність вдосконалення його діяльності зважаючи на розвиток відновного правосуддя, медіації та новітніх інститутів, які у поєднанні із прагненням захисників допомогти своєму клієнтові досягти психолого-правового примирення можуть бути найкращим способом захисту.

Належну діяльність цього інституту, на нашу думку, може забезпечити його сприйняття захисниками передусім на психологічному рівні. На цьому наголошував Д. Пітерс, розглядаючи питання протидії медіації з боку юристів у сукупності та захисників зокрема. Однією із причин такої протидії, на його думку, слід вважати закладені культурні традиції, притаманні у сфері юриспруденції, а також отриманий досвід, який формує у захисників багаж

абстрактних знань та загальних норм. Тобто юристам досить важко відійти від вирішення спорів в рамках судових процесів, адже вони звикли бачити світ через призму законів і прав [164, с. 48]. Ми погоджуємось із цією думкою і вважаємо, що цілий ряд факторів у їх сукупності спонукають захисників до прагнення опинитися не у незнайомій їм ситуації, проведення медіаторства, а надати правову допомогу саме у рамках звичного для них судового процесу. Відтак, це призводить до вибіркості або вузькості сприйняття ситуації свого клієнту, під час вирішення якої акцентується лише на юридичних аспектах, оминаючи тим самими психологічну складову. Ці обставини зі свого боку позбавляють особу, якій надається правова допомога, а зрештою і інші сторони конфлікту формування реальної інформації про справжні інтереси сторін, можливість вирішення питання особистих відносин. Знову наводячи думку Д. Пітерса можливо вказати, що зазначені тенденції дотримання традиційних підходів властива людині взагалі, а людині, що обрав кар'єру професійного юриста особливо, бо ця сфера чітких правил і норм, які рідко змінюються [164, с. 48].

Незважаючи на викладені перепони у залученні захисників до медіації вважаємо, що у тих, які правильно сприйматимуть тенденції провідних країн світу із запровадження відновного правосуддя, і матимуть бажання поєднувати суто правові навички із необхідними у досягненні стану психолого-правового примирення психологічними елементами, є усі можливості до успішного здійснення примирливих процедур між своїм клієнтом та іншою стороною. Тим більше наразі законодавець намагається впроваджувати в юрисдикційні процеси процедуру медіації, до якої адвокати матимуть усі шанси бути долученими.

З цього приводу долучаємося до думок тих науковців, які вважають, що поєднання комунікативних якостей, психологічних знань та їхніх навичок і досвіду в галузі права вигідним чином відрізняють цю професію від спеціалістів, які мають вузькопрофільну спрямованість [165. с. 57].

Викладене вказує на необхідність змінити ставлення захисників до можливості застосування медіації надання їм допомоги у розумінні і сприйнятті змісту примирливих процедур, які не повинні розглядатися лише із позиції

права, тобто вдосконалення і запровадження норм, які будуть спонукати до поєднання правових знань із психологічним, зокрема методами медіації.

Відтак пропонуємо вдосконалити чинні норми «Положення про організацію та порядок проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю» від 01.06.2018 та «Програму проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю» від 21.09.2020, шляхом внесення до них необхідних змін і доповнень щодо набуття навичок медіації. Крім того, вдосконалити положення «Про комітет з питань медіації» від 21.04.2016, визначивши як цей комітет повинен сприяти розвиткові інституту медіації в адвокатському суспільстві і поширенню практики мирного вирішення спорів позасудовими методами.

Отож, пропонуємо до ч. 2 п. 1.5. «Положення про організацію та порядок проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю» додати п. 1.5.5. такого змісту: отримання сертифікату проходження курсу медіаторів в Національній асоціації медіаторів України.

До ч. 9 «Програми проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю» від 21.09.2020, де зазначені заходи в яких необхідно взяти участь стажисту в рамках підвищення кваліфікації додати п. 7.5 такого змісту: під час ознайомлення з нормативними основами діяльності відновного правосуддя, стажист оволодіває навичками медіації, психології та фасилітації; викласти п. 9.2 у такій редакції: стажисту необхідно пройти курс медіації у кількості не менше 40 годин.

Крім того, доцільно доповнити ч. 3 п. 3.2. такого змісту: Комітет з'ясовує у адвокатів наявність необхідних навичок і згоди на залучення в якості медіаторів. Вносить до Єдиного реєстру адвокатів України відомості про можливість виконання адвокатом функції медіатора.

Ці пропозиції дозволять набувати майбутнім захисникам навички медіації та розвинути уявлення щодо можливості примирення сторін не лише після проходження всього загального розгляду і отримання рішення суду. А вже

чинним захисникам також нададуть необхідне розуміння сутності досягнення психолого-правового примирення та позитивних моментів із застосування медіації.

Наступний інститут, який передусім потребує не лише вдосконалення, а й повноцінного запровадження та норми якого розглянемо, це інститут медіації. Вже неодноразово підкреслювали у цьому дослідженні його важливість, вважаємо за необхідне погодитися із висновком Головного науково-експертного управління від 10.06.2020 у якому вказано, що значна частина термінів, зміст яких визначається у ст. 1 законопроекту «Про медіацію» № 3504 (який набув статус чинного закону), не наповнена пов'язаним з цим проєктом специфічним змістом. Зокрема, це стосується таких термінів, як: «сторони медіації», «учасники медіації», «правила проведення медіації» тощо, які до того ж за своїм змістом виглядають як перерахування певних елементів без з'ясування їх сутності [166].

Варто додати, що специфічний зміст вище перелічених термінів повинен полягати у поєднанні психологічних та правових складових. Це твердження ґрунтується на думці про тісний взаємозв'язок медіації і психології. До того ж вже неодноразово обґрунтовували, що психологічні аспекти часом стають визначальними факторами під час вирішення спорів. Тому необхідно наголосити, що для успішного проведення медіації необхідно вивчати різні частини свідомості сторін спору, їхню здатність породжувати емоційні та мотиваційні сили, визначати мотивувальні мотиви поведінки, тобто володіти навичками психодинаміки.

Про те, що медіація на 95 % складається із психотерапевтичних навичок і вмінь та, що саме з психотерапевтів виходять найкращі медіатори ще в 2001 році зазначали Дж. Монк та Дж. Уісленд. Вказані науковці дійшли висновку, що людям, які проводили слідство або представляли справу в суді, дуже важко перейти з цього формату в формат медіації – вони занадто звикли слухати і розвивати історію одного з учасників ситуації: «потерпілого» або «підозрюваного / кривдника» [167, с. 33]. Тому дуже важливо у Законі «Про

медіацію» виокремити принципи здійснення психологічної складової, які б майбутні медіатори готові були реалізувати.

На питанні психологічної готовності майбутніх медіаторів, акцентували увагу й інші науковці, які вказували, що на сучасному етапі становлення медіації, актуальним є більш глибоке вивчення проблематики формування психологічної готовності фахівців з медіації до професійної діяльності, розроблення та впровадження в чинні програми підготовки медіаторів спеціалізованої програми формування психологічної готовності майбутніх медіаторів до професійної діяльності [168, с. 4–5].

Враховуючи викладене пропонуємо психологічні елементи вважати невід’ємною частиною проведення медіації, у зв’язку із чим удосконалити такі пункти ч. 1 ст. 1 Закону «Про медіацію»:

п. 2 викласти у такій редакції: медіатор – незалежна, нейтральна, неупереджена фізична особа, яка отримала психологічну підготовку і проводить медіацію шляхом відновлення здатності осіб розуміти один одного, бажання домовлятися про прийнятні для них шляхи вирішення проблем та не має повноважень щодо прийняття рішення по суті конфлікту (спору);

п. 4 сформулювати так: медіація – добровільна, позасудова, конфіденційна, структурована процедура, яка полягає у створенні психологічних умов, які призводять до зниження емоційної напруги, прийнятті конструктивних рішень, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів, досягнувши тим самим психолого-правового примирення;

п. 5 пропонуємо у такій редакції: організація, що забезпечує проведення медіації, – об’єднання медіаторів, суб’єкти господарювання, установи, організації, основним видом діяльності яких є надання послуг із проведення медіації та які затвердили правила проведення медіації, порядку добору, підготовки та підвищення кваліфікації медіаторів, розроблення методичних рекомендації здійснення медіаторства і ведення реєстру медіаторів.

Окремо можливо зупинитися на тих примирливих інституціях, які непритаманні нашим юрисдикційним процесам, але широко поширені у провідних країнах світу. Запропонували доповнити наші чинні юрисдикційні процеси певними елементами з них.

Першим таким елементом, який можливо взяти до уваги та підлаштувати до процесу примирення у нашому законодавстві, пропонуємо розглянути наявну у Великій Британії вимогу про зобов'язання сторін дотримуватися досудового протоколу (pre-action protocol), сутність якої ми вже зазначали у попередньому розділі. Вважаємо, що наразі можливо впровадити до чинних основних юрисдикційних процесів (цивільного, адміністративного, господарського) оцінювання суддями можливості вирішення спору і досягнення сторонами примирення без звернення до суду.

Певною мірою в нашому законодавстві не пов'язаному із кримінальним переслідуванням, вже запроваджені норми, які зобов'язують сторони добросовісно користуватися процесуальними правами і вказують на недопустимість зловживання ними. Однак жодна із них не надає суду права оцінити поведінку сторін, яка впливала на можливість досягнення ними психолого-правового примирення ще до звернення у суду та за наслідками такої оцінки мати можливість застосувати заходи впливу.

Дещо важче цю пропозицію втілювати у життя в кримінально-процесуальному законодавстві, адже у його чинних нормах наразі взагалі не передбачена необхідність здійснення обов'язкового досудового примирення. Але дотримуючись золоті середини принципу презумпції невинуватості та захисту прав потерпілого, також можливо запропонувати певні вдосконалення й до КПК України.

Відтак пропонуємо ввести до юрисдикційних процесів термін – «Досудовий протокол про можливість примирення сторін без звернення до суду». Чинні юрисдикційні норми ст. 44 ЦПК України, ст. 43 ГПК України та ст. 45 КАС України пропонуємо доповнити ч. 5 такого змісту:

Судом оцінюється досудова поведінка сторін щодо можливості досягнення примирення без звернення до суду. Критеріями такої оцінки є: природа спору; конкретні обставини справи; прагнення сторін до вирішення спору шляхом примирення; чи не будуть витрати на здійснення примирливих процедур не виправдано високі; чи мав процес примирення обґрунтовані надії на успіх. В разі обґрунтованого висновку про несумлінні дії однієї зі сторін, які і спровокували судовий процес, суд може зобов'язати цю сторону сплати судові витрати.

Впровадження цих норм, на нашу думку, надасть необхідний поштовх у поширенні примирливих процедур у суспільстві, запровадить судову практику відповідальності за провокативну поведінку, яка внеможливила здійснення примирливих процедур однієї зі сторін та ініціює набуття процесів свідомості у суддів щодо розуміння важливості досягнення стану примирення у сторін.

Щодо запровадження новітніх інституцій, які будуть впливати та допомагати сторонам примиритися, у кримінальній юрисдикції, вважаємо за необхідне звернути увагу на ті, що успішно діють у США. Зокрема, запроваджену можливість примиритися із потерпілим після набуття рішення суду законної сили, а також реінтеграційну церемонію.

Щодо необхідності запровадження новітніх підходів, що будуть полягати у можливості примирення сторін після набрання вироку суду законної сили, слід ще раз наголосити на вкрай важливій психологічній стороні питання, яка буде стосуватися емоційного відновлення потерпілого та засудженого. Крім того, після закінчення судового розгляду, із спливом часу, ті психологічні чинники, які заважали сторонам примиритися (гнів, дратівливість, зневага та інш.) можуть відійти на другий план. Сама ж можливість завершити ситуацію, що сталося примиренням і набуттям безконфліктного стану буде нагодою до спокійного співіснування в майбутньому, отримання душевного спокою. Викладене надає нам можливість побачити суто психологічний аспект такого виду примирення, але вважаємо, що його необхідно поєднати із юридичним, заохочуючи тих засуджених, які досягнуть із потерпілим стану психолого-правового примирення.

Враховуючи викладене пропонуємо ч. 3 ст. 81 КК України доповнити п. 4, який викласти у такій редакції: умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення, або засуджений та потерпілий досягли безконфліктного стану, заключили угоду про примирення, яку отримали орган або установа виконання покарань.

3.2. Використання спеціальних психологічних знань під час підготовки та реалізації процедури примирення в юрисдикційному процесі

Використання спеціальних психологічних знань у судовому процесі майже завжди асоціюють із призначенням психологічної експертизи або залученням спеціаліста у судовому розгляді. Однак, з огляду на мету нашого дослідження зазначимо і проаналізуємо ті спеціальні психологічні знання, які можуть допомогти сторонам досягти психолого-правового примирення як під час розпочатого судового розгляду, так і поза нього.

Приєднуємося до думок, що за допомогою використання спеціальних психологічних знань можна одержати дані, що дозволяють зрозуміти і правильно оцінити особливості психічної діяльності й поведінки людей [169, с. 2]. Розуміння цих обставин, безумовно, буде важливим моментом у веденні перемовин про примирення.

Межі використання спеціальних психологічних знань у сторін або сторони, яка прагне досягти психолого-правового примирення відповідають декільком ознакам до яких слід віднести: психологічний, юридичний, моральний.

Існує декілька визначень науковців поняття застосування спеціальних знань, найбільш точним з нашого погляду є висновок про те, що це психологічні теоретичні і методологічні знання про закономірності й особливості протікання і структури психічної діяльності людини, що мають юридичне значення, отримані в результаті спеціальної професійної психологічної підготовки і впроваджені до практики судової експертизи та практичного застосування [169,

с. 2]. Відтак вважаємо, що спеціальні психологічні знання направлені на реалізацію процедури примирення сторін можуть мати лише психологічне значення та будуть направлені суто на відновлення стану сторін, якій би дозволив успішно провести примирливі процедури [188, с. 73].

Не зупиняючися на загальновідомих спеціальних психологічних знаннях, які використовуються у судовому процесі, вважаємо за необхідне дослідити такі актуальні з них, які, безумовно, впливають на процеси досягнення реального стану примирення: наративну медіацію; реабілітаційну психологію у кризовій ситуації; сімейну медіацію та психологію; відновлення психологічного стану неповнолітніх та можливість досягнення стану примирення в юрисдикційному процесі.

Розпочнемо з дослідження застосування спеціальних психологічних знань у такій специфічній формі здійснення примирення сторін до якої відноситься здійснення наративної медіації.

Наративне посередництво – це метод вирішення конфліктів, який базується на тому, як люди структурують і описують розбіжності або суперечності до яких вони занурені.

Поділяємо думки тих вчених, які вважають, що особа не є проблемою, а «Проблема полягає в проблемі» [170, с. 257]. Сутність цього речення і розкриває основу наративного підходу.

Виокремлення наративної медіації як самостійного виду медіації пов'язане з тим, що більшість конфліктів є наслідком використання певного типу спілкування, а не наявності фактичної ситуації. Через висловлювання про певні події чи надання цим подіям характеристики в словесному сенсі, люди контролюють власну реальність [171].

Отже, використання цього виду медіації найбільш доречно у випадках тривалого конфлікту між сторонами, коли звинувачення і негативні судження настільки щільно обплітають учасників конфлікту, що практично немає місця для інших описів того, що сталося і що могло б статися. Таке ставлення учасників конфлікту називається тоталізуючим. У медіатора ж з'являється головне

завдання – змінити тоталізуєче ставлення до сутності конфлікту у його учасників, знайти можливість піддати сумніву ту картину, що вони для себе склали разом із негативною мотивацією, характеристикою одна до одної [188, с. 173].

З цієї метою медіатор проводячи нарративну медіацію використовує такі психологічні методи та прийоми: екстерналізуючі бесіди; картування впливу проблеми на людину; реконструкція домінуючих історій; знаходження загального розуміння конфлікту і створення нової історії. В разі розуміння сутності цих методів можна сподіватися на успішні перемовини, які повинні завершатися примиренням сторін або хоча б припиненням ворожнечі. Тому коротко розглянемо їхній зміст [188, с. 173].

Отже, у методі екстерналізуючої бесіди необхідно зосередити увагу на відносинах між людьми. До того ж медіаторам важливо не ототожнювати проблему з жодним з її учасників, а навпаки знайти такий підхід за яким вона для учасників конфлікту стане зовнішнім об'єктом або якоїсь персоною, що на них впливає. Такий підхід допоможе сторонам звернутися до питання впливу тривалого конфлікту на їхнє життя і життя їхнього найближчого оточення до якого вони не байдужі. Крім того, може уникнути стану захоплення конфліктом під час якого сторонам характерно використовувати образ звинувачення, що зі свого боку дозволить уникнути фокусування на недоліках характеру, неадекватно особистості.

Наступним прийомом, яким необхідно володіти медіатору у нарративній медіації і який розглянемо, це прийом картування впливу проблеми на людину. Сутність картування полягає у формування у сторін бачення початку конфлікту динаміки його розвитку, яка може бути вбудована в історію в екстерналізуючій манері, а також сутність його впливу на їхнє життя. Звернення до минулого допомагає проявитися тимчасового виміру, в результаті чого наше бачення стає більш багатовимірним. Ритм і патерн конфлікту чіткіше сприймаються кожним з партнерів, коли у них з'являється велика ясність в тому, яким чином змінюється динаміка конфлікту і, можливо, відбувається його ескалація. Якщо називається

момент появи конфлікту і простежується, як він розвивався, у медіатора з'являється можливість поставити питання про досвід, який не вписується в історію конфлікту [188, с. 173].

Отже, бачимо, що особливу частину прийомів картування впливу проблеми на людину займає питання впливу та порівняння. Сам термін «питання про порівняльний вплив» був введений М. Уайтом для позначення певної категорії питань у рамках екстерналізуючої бесіди. До того ж до питань про порівняльний вплив слід віднести такі: як проблема впливає на різні сфери життя людини?; як людина впливає на проблему?; до якого часу життя людини знаходиться під його власним контролем, а до якого – під контролем проблеми?

Слід мати на увазі думки науковців, які вважають, що використання питань про порівняльний вплив, або питань про картування впливу проблеми, зазвичай стає імпульсом для залучення сторін до процесу медіації. Ці питання дозволяють виявити вплив конфлікту на кожного з учасників, допомагають сторонам побачити, спільне твір (співавторство) альтернативної історії, історії, не пов'язаної з проблемою. Цей крок може бути розглянутий як перша стадія розв'язання конфлікту [172, с. 30].

Визначаючи сутність реконструкції домінуючих історій, знову звернемося до думки М. Уайта, який пропонує вважати деконструкцією, можливість «розпакувати» прийняті як щось саме собою зрозуміле переконання, об'єктами впливу яких ми опиняємося в результаті функціонування дискурсів [173]. Така можливість реалізовується шляхом інтересу до культурних та історичних процесів, які призвели до виникнення цих фактів й інтересів. Крім того, досягти реконструкції можливо в разі прийняття іншої позиції в дискурсі, ніж та, яка вважається нормальною, – за рахунок розгляду того, що відбувається з нового погляду. Ще один прийом реконструкції, це деталізоване розпитування, яке створює для сторін видимими базові переконання, і з'являється можливість їх переглянути. Коли дискурсивні позиції отримують найменування, на перший план вже ставляться самі дискурси, після чого з'являється можливість спроби їхнього трансформування, зміни. Подібний підхід дозволяє також «розібрати на

частини» самі собою зрозумілі переконання сторін про природу конфлікту як такого [188, с. 173].

Усі вищезрозглянуті прийоми у своєму підсумку призводять до можливості появи у сторін початкового розуміння конфлікту і створення його «новітньої історії». Тобто робота з виявлення винятків у домінуючій історії, того, що вони значать для людини (які цінності і принципи вони висловлюють), простеження історії виникнення і розвитку цих принципів і цінностей в житті людини, з'ясування, які вчинки в найближчому майбутньому стають можливими, якщо ці цінності і принципи будуть більшою мірою присутні в житті людини. Зважаючи не це, звернення уваги у домінуючій історії про конфлікт на ті непомітні, але дуже важливі елементи взаємовідносин, взаємної поваги, підтримки і співпраці між сторонами стає запорукою можливого створення іншої «альтернативної історії» [188, с. 173].

Отже, у створенні нової історії медіатору необхідно допомогти сторонам, зв'язати окремі винятки з домінуючою історії, її унікальні епізоди в таку послідовність, яку сторони зможуть осмислити та погодитися протиставити своїй основній домінуючій історії. Слід мати на увазі, що альтернативних історій може бути багато, вони створюються у співпраці зі сторонами, і вони вибирають, що спрацює саме для них [188, с. 174].

Розглянувши окремі поняття і прийоми здійснення наротивної медіації, вважаємо за можливе перейти до питання здійснення сімейної психології, або медіації у зв'язку із конфліктом подружжя та спробою їхнього примирення. Вибір цієї тематики одразу після розгляду особливостей наротивної медіації зумовлений її застосуванням, зокрема у розв'язанні сімейних конфліктів.

Використання спеціальних знань під час урегулювання сімейних конфліктів також впливає і на його правову сторону, адже в разі досягнення примирення подружжя, заява або позов про розірвання шлюбу може бути відкликана. З психологічного погляду збереження сім'ї, або відновлення взаємовідносин подружжя необхідно розглядати як перемогу позитивних суспільних відносин над можливими негативними наслідками. Зокрема,

можливо навести правила шкали напруги Холмса і Рахе, де розірвання шлюбу (розлучення) за оцінкою впливу стресу на здоров'я людини, знаходяться на другому місці в рейтингу [174, с. 125].

Розглядаючи можливості використання спеціальних знань у примиренні подружжя, слід відмежовувати ситуації в яких подружжю необхідно допомога сімейного медіатора, а в яких – сімейного психотерапевта. Вважаємо, що лише професійно підготовлений спеціаліст може допомогти з вирішенням цього питання і надати подружжю правильну пораду [188, с. 174].

Викладене ще раз підкреслює важливість поширення позасудових примирливих процедур. Тому коли у подружжя наявний тривалий конфлікт і одна з його сторін (або обидві) замислюються над необхідністю звертатися чи не звертатися до медіатора, психолога, на нашу думку, відповідь на це питання буде у безумовній підтримці рішення про звернення до особи, яка володіє спеціальними знаннями та може допомогти у збереженні шлюбу. Саме подружжя, зазвичай не можуть точно усвідомити, яка першопричина сварок, пропонуючи лише суб'єктивні пояснення. Фахівець допоможе почути один одного. Головний засіб збереження шлюбу – відкрита розмова. Її простіше вести у присутності фахівця, оскільки він виступає посередником, незалежною особою [188, с. 174].

Наразі ми можемо змодельювати ситуації у якій подружжя після подачі заяви або позову до суду про розірвання шлюбу вирішило, виростаючи залишений їм час до офіційного розлучення і звернутися то сімейного медіатора у якого, відповідно до законодавства наявний місяць для спроби примирити сторони або хоча б припинити ворожнечу [188, с. 174].

Саме на початку такого звернення, перед сімейним медіатором і постане досить складне завдання – віднесення конкретного випадку до сфери медіації або психотерапії. Важливо з цього приводу зазначити, що на проведення сімейної психотерапії необхідно витратити набагато більше часу, аніж медіацію, це пов'язано із необхідністю розв'язання глибоких сімейних проблем. До того ж слід розуміти, що велика кількість пар очікують від психолога негайного

вирішення проблеми. Але розібрати накопичені образи з одного разу неможливо. На це можуть піти тижні й місяці. Тому подружжя повинні підготуватися до довгої та ретельної роботи. Над відновленням сім'ї доведеться працювати [188, с. 174, 175].

Саму ж сімейну психотерапію науковці відносять до особливого виду психотерапії, спрямовану на корекцію міжособистісних стосунків й усунення емоційних розладів у сім'ї. Це психотерапія клієнта у сім'ї і за допомогою сім'ї [175, с. 403]. Здійснення психотерапії може допомогти подружжю: навчитися направляти бесіду у мирне русло та робити її неупередженою; підібрати важливі слова для вираження почуттів і емоцій; чітко формулювати претензії до шлюбу; зрозуміти сутність проблеми у відносинах; мати терпіння і бажання вислуховувати один одного; виробити прийнятну для обох схему поведінки [188, с. 175].

Вважаємо за необхідне виділити такі техніки сімейної психотерапії: циркулярне інтерв'ю; позитивне переформулювання; сімейні ролі; припису. За допомогою зазначених технік подружжя зможе сприймати речі реально, а головне – відмовитися від минулого як від основної складової та спробувати перевести погляд в майбутнє. Проблема багатьох сімей в тому, що вони зосереджені на минулому, раз за разом згадуючи старі образи і сварки. У цьому випадку робота психотерапевта буде полягати у допомозі подружжю почати рухатися вперед, а не пригадувати вже пережиті негативні ситуації роками. Тобто пробачити один одному образи і звернути погляд у майбутнє [188, с. 173].

Досить цікавою є техніка «приписів», яка підходить до сімей, в яких весь час йде боротьба за владу за розподіл «кращих», більш відповідальних ролей. У цьому випадку психотерапевтами може застосовуватися прийом діяти за часовим параметром. Він полягає у домовленості подружжя чітко розподілити ролі на тиждень, наприклад, у понеділок, вівторок і середу повноту влади у прийнятті рішень отримає чоловік, а у четвер, п'ятницю та суботу все вирішує дружина, в неділю пропонується суперечка між членами сім'ї (як зазвичай).

Досвід використання нового ритуалу та обговорення такого досвіду забезпечує терапевтичний ефект [175, с. 400].

Крім того, під час взаємодії подружжя і психотерапевта чоловік та дружина почнуть вирішувати проблеми спокійно, намагатися вирішувати непорозуміння шляхом домовленостей. Важливим моментом буде спроможність надавати один одному можливість відкрито говорити про наявні проблеми, намагатися знаходити рішення разом. Важливо не переходити на особистості і не переводити розмову у сварку [188, с. 175].

Позитивним результатом психотерапевтичного впливу на подружжя, слід вважати не лише досягнення головної мети їхнього звернення – настання психолого-правового примирення, а й безлічі, на перший погляд, не помітних, але вкрай важливих знань і вмінь, які будуть позитивно впливати на зміцнення сім'ї та шлюбу у майбутньому [188, с. 175]. Зокрема, слід приєднатися до думки науковців, які вважають, що після успішно проведеної сімейної психотерапії у подружжя змінюється сімейне уявлення про актуальну проблему; проходить трансформацію поглядів членів сім'ї на їхню проблему від індивідуально особистісного до системного підходу; створюється альтернативна модель вирішення проблеми через пряме або опосередковане втручання; зменшується емоційне залучення членів сім'ї у симптоматичну поведінку одного із її членів; відкривається доступ до особистих сімейних секретів; налагоджується комунікація між членами сім'ї [176, с. 327].

Щодо роботи сімейного медіатора із примирення сторін, крім вже розглянутої наротивної медіації, він може використовуючи свої спеціальні знання у цій сфері, допомогти сім'ї під час розлучення або в інших конфліктних ситуаціях адаптуватися до змін, які відбуваються на кількох рівнях одночасно: на емоційному, економічному, психологічному і соціальному. Реалізувати це він може під час сеансу, створивши таку атмосферу в якій сторони зможуть відпустити свою емоційну енергію. Однак, ще раз хочемо підкреслити, що зазвичай медіатор не зможе вирішити глибинні особистісні проблеми подружжя,

але разом зі сторонами, зможе розглянути і запропонувати можливі варіанти рішень, що будуть враховувати інтереси обох сторін [188, с. 173].

Розуміючи, що за відведений час у вигляді одного місяця медіатор не в змозі вирішити всі ці проблеми, вважаємо, що його діяльність зі збереження сім'ї і подальшим її примиренням, буде полягати у досягненні із подружжям домовленості про відкликання заяви (позову) щодо розірвання шлюбу та проходження курсу сімейної психотерапії. Саме так буде узгоджена юридичний бік питання, який вказує на необхідність прийняття відповідного рішення у місячний термін після подання заяви або позову про розірвання шлюбу, а також досягнуто розуміння психологічної складової. Тобто медіатор пояснює подружжю, що у них є шанс зберегти сім'ю в разі проходження курсу сімейної психотерапії і ніщо їм не буде заважати подати заяву про розірвання шлюбу повторно, якщо після допомоги сімейного психолога вони не змінять свого рішення. Однак, по-перше, таке звернення буде вказувати на фактично всі можливі спроби у сторін, врятувати шлюб і не залишать, можливо, на все життя питання, а що було б у разі такої спроби. По-друге, вважаємо, що це, безумовно, призведе до певного відновлення стосунків навіть у разі неможливості врятувати шлюб і може мати такі позитивні наслідки як припинення ворожнечі, прощення, набуття душевного спокою [188, с. 175, 176].

Наступне питання, яке розглянемо, це використання спеціальних психологічних знань із метою відновлення психологічного стану неповнолітніх та можливість досягнення ними стану примирення в юрисдикційному процесі [188, с. 176].

Вважаємо, що звернення уваги на психологічний стан неповнолітнього у конфліктній ситуації, потребує особливої уваги, а проведення відновлювальних процедур, з особами, які не досягли повнолітнього віку необхідно передбачити в усіх чинних юрисдикційних нормах [188, с. 176].

Зокрема, на переконання науковців до групи детермінуючих факторів протиправної поведінки, що становлять особистісні риси неповнолітнього, відносять особливості характеру, темпераменту, системи цінностей, рівня домагань,

наявність адекватної самооцінки; до біолого-генетичних детермінант – адиктивну поведінку батьків, психічні та нервові розлади близьких членів сім'ї, спадкові хвороби, психологічний перебіг вагітності та пологів [177, с. 11]. Тобто є безліч похідних елементів, які спричинили конфлікт, без подолання яких, відновити емоційну здатність неповнолітньої або малолітньої особи до безконфліктного стану неможливо, а відтак, досягти реального стану примирення буде вкрай складно [188, с. 176].

До того ж необхідно розуміти, що лише правове вирішення конфлікту не позбавить неповнолітню сторону набутих психологічних переживань. Не отримавши необхідного психотерапевтичного лікування, малолітні або неповнолітні особи, почнуть несвідомо використовувати механізми психологічного захисту, які мають дезадаптивний характер. Наслідки таких дій, не тільки не покращать психологічний стан, а можуть навпаки зробити його більш вразливим, провокативним для інших конфліктів, бути несприйнятним у суспільстві, і відповідно у спілкуванні з однолітками, що також підвищує ризик стати жертвою іншої форми жорстокого поводження. Такі особливості притаманні психологічному сприйняттю неповнолітніх та малолітніх осіб, вказують на необхідність корекції поведінкових і психологічних наслідків виникаючих після конфліктних ситуацій. Сам ж терапевтичний процес повинен проходити за участю спеціаліста з ювенальної медіації або психолога, який спеціалізується на вирішенні набутих за наслідком конфлікту психологічних проблем дезадаптивного характеру [188, с. 176].

Зважаючи на це, повністю підтримуємо ініціативи впроваджені до Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийнятих Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року, зокрема п. к ч. 1 ст. 1 розд. IV в якому зазначається необхідність забезпечення неповнолітніх доступними послугами (медичними, психологічними, соціальними, усного та письмового перекладу, тощо) або відповідних дій організації, які можуть надати підтримку, а також засоби

доступу до таких послуг у поєднанні з фінансовою підтримкою у кризовій ситуації, якщо така застосовується [178, с. 21].

Вважаємо, що прийняття вищезазначених принципів, а також затвердження Плану заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року стало запорукою розвинення відновного правосуддя неповнолітніх, а також приділенню уваги їхньому психологічному стану [188, с. 176].

Тому слід підтримати думку про те, що неповнолітній підозрюваний зобов'язаний проходити індивідуальні програми, які розробляються за участю працівників органів пробації, психологів, інших спеціалістів та направлені на зниження рівня конфліктності, імпульсивності та контролю за емоціями у неповнолітнього [179, с. 122]. Варто доповнити, що необхідність у зобов'язанні проходження зазначених програм існує лише в разі ненабуття стану реального примирення під час проведення перемовин про вирішення конфлікту мирним шляхом. Якщо ж існують підстави вважати, що було набуто лише правове врегулювання, то до таких програм доречно долучати як правопорушника, так і потерпілу особу за її згодою [188, с. 177].

Зрозуміло, що з погляду правових підстав, на жаль, наразі регламентування обов'язкового залучення фахівця до юрисдикційних процесів, допомогти сторонам конфлікту в якому наявна неповнолітня або малолітня особа немає [188, с. 177].

Варто відзначити прагнення нашого законодавця щодо поліпшення цієї ситуації. Зокрема, голова міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх в Україні зазначив: створення умов для організації та ефективного функціонування юстиції, дружньої до дитини, – це законодавча основа для запобігання правопорушенням у дитячому середовищі, для забезпечення належного поведіння з дітьми у контакті із законом та їхньої соціальної реабілітації [180].

Результатом послідовних дій направлених на покращення становища неповнолітніх, можливість їхнього відновлення після участі в правопорушенні

або конфлікті стало подання до Верховної Ради України проєкту Закону № 5617 «Про юстицію, дружню до дитини». Одним із принципів цього законопроєкту визначено забезпечення відновного примирення про, що зазначено п. 12 ст. 2 [181]. Крім того, до слухних та сприятливих у контексті досягнення психолого-правового примирення неповнолітніми за допомогою спеціальних психологічних знань слід вважати ініціативи законопроєкту № 5617 із впровадження відновного примирення (медіації), соціально-психологічна реабілітація дитини у конфлікті із законом, проходження корекційної програми [188, с. 177].

Досить важливим є, що у цьому законопроєкті, чітко наведені суб'єкти, які можуть здійснювати відновлювальне примирення, до яких віднесені: медіатор, соціальні працівники, психологи, представники закладів освіти (за погодження із закладами освіти або їх засновниками) та інші особи, якщо це сприятиме максимальному забезпеченню прав, свобод і законних інтересів дитини у контакті з законом [181]. А також визначені заходи під час яких неповнолітня особа може пройти відновлення та знову набути відчуття безконфліктного стану, при цьому вкрай важлива запропоновано норма щодо проходження безоплатного відновного примирення (медіації) у центрі з надання безоплатної правничої допомоги [188, с. 177].

Отже, можемо відзначити, що в разі набуття законопроєкту № 5617 чинності, юрисдикційні норми, які регламентують можливість примирення та відновлення неповнолітньої або малолітньої сторони поєднують психологічні та правові елементи, а також дозволять використовувати необхідні спеціальні знання [188, с. 177]. Зокрема проведення корекційних програм для дітей, поведінка яких потребує тривалого профілактичного втручання, які можуть бути реалізовані за участю спеціалістів центру соціальних служб, центру надання соціальних послуг, центрами медико-соціальної реабілітації дітей, центрами соціально-психологічної реабілітації дітей, громадськими об'єднаннями, благодійними організаціями, які реалізують такі програми, за місцем проживання, перебування або навчання дитини [181].

Наприкінці нашого дослідження ми коротко наведемо наявні елементи реабілітаційної психології у кризовій ситуації, що виникла внаслідок конфлікту, важливість їхнього подолання не лише з погляду необхідності досягти примирення сторін, а й відновлення їхнього психологічного здоров'я.

Отже, згідно з Рекомендаціями Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів від 14 червня 2006 року держави мають визначати та підтримувати заходи, покликані спонукати усіх працівників та всі організації, які вступають у контакт із потерпілими, до того, щоб вони виявляли повагу до потерпілих, визнавали їх статус та виявляли розуміння негативних наслідків, які для них мав злочин [182].

З огляду на ці рекомендації, вважаємо важливим під час здійснення примирливих процедур за участю посередника приділяти увагу можливості, а інколи необхідності надання екстреної психологічної допомоги.

Приєднуємося до думок тих науковців, які вважають основною метою екстреної психологічної допомоги є попередження виникнення негативних психофізіологічних станів і наслідків для особи, яка потрапила в надзвичайні умови. Зміст і методи екстреної психологічної допомоги істотно залежать від характеру надзвичайної ситуації, ефекту її травматичної дії на психіку людини [183, с. 55].

Цілком зрозуміло, що знаходячись в такому стані, особа не може правильно усвідомлювати процеси примирення, наслідки його досягнення. Тому у цьому випадку набуває важливості професійна поведінка особи посередника, яка бере участь у здійсненні примирливих процесах сторін (медіатора, психолога чи інш.). Вважаємо, що найбільш вдалим рішенням у випадку коли, наприклад, медіатор усвідомлює, що одній зі сторін примирливого процесу необхідна екстренна психологічна допомога, буде зупинення проведення медіації щодо примирення. Разом із зупиненням, медіатору необхідно роз'яснити про важливість відновлення психологічного стану і в разі володіння необхідними знаннями, надати таку допомогу особисто, адже загальновизнаним фактом є висновок про необхідність надання екстреної психологічної допомоги

якнайшвидше. Слід пам'ятати, що в разі надання психологічної допомоги вчасно, можливо уникнути виникнення хронічних чи посттравматичних стресових розладів.

Однак необхідно розуміти, що інколи особа, яка потребує екстренної психологічної допомоги може цього не розуміти, але фахівець, що володіє спеціальними знаннями цілком у змозі таку необхідність розпізнати. Зокрема, науковці наводять думку, що аварійна реакція на екстремальну ситуацію, яка цілком оволодіває людиною, вирізняється значними змінами у свідомості та порушенням вольового контролю за поведінкою [184, с. 33]. Також існує думка вчених, що після минулої екстремальної події у людей можуть виникнути реакції характерні психомоторним збудженням, що проявляється зайвими, швидкими, інколи безцільними рухами [185, с. 12].

Щодо безпосереднього використання спеціальних знань психолога, медіатора для подолання кризової психологічної ситуації важливо створити такі умови за яких буде відновлюватися система підтримки, а потім і самопідтримки особи.

У кризовій ситуації виділяють два види психологічної допомоги: кризове консультування і кризову психотерапію [185, с. 28].

Розуміючи загальний зміст цих двох понять можливо зробити висновок до якого конкретного випадку підходить консультування, а до якого психотерапія, адже консультування як правило це не довгострокова допомога, яка базується на тактиках роз'яснення тих процесів, які відбуваються з особою після конфліктної ситуації і надання відповідних парад нормалізації таких процесів.

Надання психотерапії особі, яка побувала або знаходиться в конфліктній ситуації носить довгостроковий характер і надається особі у якій її емоції, душевні переживання знаходяться поза зоною власного контролю. Психотерапевт оцінює психологічний стан потерпілого від конфлікту у динаміці фактично під час всього курсу проведення відновлюваної психотерапії.

Підсумовуючи викладене у цьому параграфі, вважаємо за важливе сприймати застосування спеціальних психологічних знань в юрисдикційних

процесах не лише такими, що надані в межах судового розгляду консультантом спеціалістом чи експертом, а зрозуміти можливість їхнього використання і під час здійснення досудового юрисдикційного процесу. Крім того необхідно зрозуміти, що нівелювавши негативні психологічні наслідки конфлікту можливо отримати необхідний результат у вигляді реального примирення сторін, а зробити це може лише відповідний спеціаліст, який володіє необхідними психологічними знаннями.

Висновки до розділу 3

На основі аналізу науково-теоретичної літератури, чинних юрисдикційних норм, що регламентують можливі процедури примирення сторін обґрунтована необхідність удосконалення існуючих процесів як кримінальної, так і поза кримінальної спрямованості.

Зокрема, в юрисдикційних нормах у яких передбачена кримінальна відповідальність, запропоновано доповнити чинну регламентацію процедури примирення сторін обов'язковим наведенням мотивів примирення, звернути увагу на психологічну складову примирення зобов'язавши сторону, яка скоїла правопорушення щиро вибачитися перед потерпілим. Крім того, пропонується не обмежувати право сторін на звернення з угодою про примирення одним єдиним разом.

У тих юрисдикційних нормах, де відсутнє кримінальне переслідування, зокрема у цивільному, господарському, адміністративному процесах надано загальне визначення поняттю «взаємних поступок», а також покладення на суд обов'язку роз'яснити можливість досягнення примирення, сутність переваг, які від цього отримують сторони, зокрема суто психологічного характеру.

Аналізуючи інститут досудового примирення, шляхом внесення відповідних змін та доповнень, запропоновано вдосконалити юрисдикційні норми, які регламентують можливість досягнення примирення без звернення до суду. Одним із таких доповнень є визначення необхідності сторонам, надавати докази спроби

здійснення досудового врегулювання, представивши протокол обопільної примирливої зустрічі.

Внесені законодавчі ініціативи, які вдосконалюють юрисдикційні норми інституту врегулювання спору за участю судді. Їхня сутність полягає у проходженні кандидатами на посаду судді курсу медіаторства, передання справи для здійснення врегулювання іншому судді, конкретизації мети та завдань судді зі сприяння досягнення примирення сторонами конфлікту та сприйняття суддями наявної психологічної складової процесу примирення.

Проаналізовані та запропоновані необхідні вдосконалення юрисдикційних норми щодо здійснення процедури можливого примирення подружжя, яке вирішило розірвати шлюб; діяльності НСПП та впровадження медіаторства.

Обґрунтована необхідність поширення новітніх примирливих інститутів та юрисдикційних норм (інститут позасудового примирення, реінтеграції, введення примирливого протоколу).

Досліджена і підкреслена важливість використання спеціальних психологічних знань під час підготовки та реалізації процедури примирення в юрисдикційному процесі. Особлива увага приділена діяльності і реалізації прийомів психолога у примиренні сторін, відновлення їхнього стану за участю неповнолітнього, сімейної медіації, та осіб, відносно яких було скоєно кримінальне правопорушення.

ВИСНОВКИ

1. На основі аналізу елементів і засад необхідних для настання психолого-правового примирення, формулювання визначень таких понять як конфлікт і спір, доведена необхідність відновлення безконфліктного стану у осіб, які здійснюють примирливі процедури. Обґрунтовано, що такий стан можливо відчуті після поновлення відчуття безпеки, зникнення психологічних переживань, які сторони відчували після початку конфлікту та досягнення взаємного прощення. За наслідком проведеного аналізу сформульовано визначення психолого-правового поняття примирення в юрисдикційних процесах.

2. Розглянуті наявні засади примирення у найбільш поширених юрисдикційних процесах (цивільному, кримінальному, господарському, адміністративному), шляхом їхнього дослідження запропоновані загальні засади примирення притаманні кожному юрисдикційному процесові. До таких засад слід віднести: комунікативну; соціально-психологічну; інтегруючу; розумності; відновлення. Кожної із зазначених засад розкрито зміст, підкреслена важливість та вказане її місце у примирливому процесі.

3. На основі аналізу думок вчених, чинних юрисдикційних норм, які регламентують процес примирення, взятих на себе зобов'язань перед країнами Ради Європи, а також дослідження новітніх інститутів примирення обґрунтована необхідність поєднання правових та психологічних складових у процесі примирення та неможливість досягнення стану реального примирення, без наявності будь-якої з цих складових;

4. Досліджений зарубіжний досвід здійснення примирення у вирішенні спорів та правових конфліктів, в основу якого покладені думки зарубіжних вчених та юрисдикційні процеси таких країн як Франція, Німеччина, США, Молдова, окремі положення законодавства Англії. На основі такого дослідження сформоване чітке поняття необхідності розвинення в нашій країні таких примирливих інститутів як: здійснення досудового врегулювання (зокрема запровадження спеціалізованих примирливих установ у окремій вузькій сфері);

урегулювання спору за участю судді. Обґрунтована необхідність запровадження інститутів медіації та фасилітації, а також впровадження відновлювальних процесів, які можуть призвести до досягнення стану реального примирення.

5. Проаналізовані суб'єкти примирення в юрисдикційному процесі. Запропоновано їх розрізняти залежно від таких ознак: типу юрисдикційного процесу; наявності у будь-якої зі сторін ознак юридичної особи; реалізації своїх функціональних повноважень, шляхом посередництва між сторонами примирення до якого вони були залучені. Обґрунтована позиція щодо віднесення судді, який здійснює врегулювання спору до специфічних суб'єктів примирення. Підкреслена важлива роль кожного із них у досягненні кінцевої цілі примирливих процедур, у вигляді настання безконфліктного стану. Обґрунтована необхідність залишати останнє рішення за основними сторонами спору (позивачем, відповідачам або підозрюваним/обвинуваченим та потерпілим), тобто за тими особами задоволеність яких і є головною метою здійснення примирення. Запропоновані визначення досліджених суб'єктів примирення в різних юрисдикційних процесах;

6. На підставі порівняння діяльності різних суб'єктів примирення в юрисдикційних процесах визначені психологічні особливості взаємодії між сторонами у процесі примирення. Зокрема, приділено увагу застосуванню психологічних елементів у діяльності таких суб'єктів примирення як медіатор та суддя, розкрита сутність роботи фасилітатора. Послідовно досліджена діяльність медіатора, за наслідком чого наведено п'ять етапів здійснення процедури примирення сторін, із розкриттям наявних психологічних прийомів кожного із них, успішність застосування яких буде безпосередньо впливати на досягнення позитивного результату, у вигляді настання реального примирення сторін.

7. Обґрунтована ефективність примирення як способу розв'язання спору в юрисдикційних процесах нашої країни, до основних переваг віднесені такі фактори: економія часу (процес примирення при сприятливих обставинах може зайняти декілька днів, а процес продовження конфлікту до повної «перемоги» однієї зі сторін та отримання судового рішення декілька років); відновлення

безконфліктного стану; задоволення від досягнення взаємоприйняттого рішення, яке може врятувати та продовжити подальші стосунки (професійні, людські, у сфері бізнесу). Зроблений висновок про наявність у юрисдикційних процесах нашої країни елементів примирення, які відповідають і вже тривалий час застосовуються у провідних країнах світу, водночас підкреслено, що до їх розуміння суспільству необхідний час та поширення додаткової інформації, яка сформує на рівні підсвідомості переваги від досягнення безконфліктного стану найбільш ліберальним способом.

8. На підставі проведеного дослідження та отриманих результатів сформульовані пропозиції з удосконалення чинних юрисдикційних норм на підставі яких здійснюється примирення сторін, шляхом внесення відповідних змін та доповнень. А також обґрунтовано та запропоновано впровадження новітніх примирливих інститутів. Зокрема, вкажемо найважливіші з них:

- доповнити ст. 471 КПК України ч. 2 такого змісту: в угоді зазначається факт вибачення підозрюваного та прийняття цього вибачення потерпілим;

- ст. 471 КПК України доповнити ч. 3 виклавши її у такій редакції: в угоді зазначаються мотиви, які спонукали сторони примиритися;

- додати до ч. 7 ст. 474 КПК України п. 7, зміст якого буде таким: ненаведені мотиви з яких сторони уклали угоду про примирення чи сутність цих мотивів, не відповідає принципам примирення сторін;

- доповнити п. 4 ч. 1 ст. 7 КПК України виклавши його у такій редакції: існують обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним, або сторони не примирилися чи не відбулося вибачення підозрюваного перед потерпілим або потерпілий вказує на те, що вважає вибачення не щирим;

- абз. 2. ч. 7 ст. 284 КПК України викласти у такій редакції: у такому разі досудове розслідування або судовий розгляд продовжуються в загальному порядку, крім випадків у яких суд надає сторонам провадження час для виправлення в угоді невідповідностей передбачених ч. 7 ст. 474 КПК України. Час для виправлення угоди не може перевищувати 10 днів;

- ч. 8 ст. 474 КПК України викласти у такій редакції: повторне звернення з угодою про примирення допускається після виправлення сторонами усіх невідповідностей ч. 7 ст. 474 КПК України зазначених в ухвалі суду. В разі неможливості затвердження судом угоди після повторного звернення, досудове або судове провадження продовжується у загальному порядку, після чого заключення угоди не допускається;

- доповнити ч. 1 ст. 207 ЦПК України, ч. 1 ст. 192 ГПК України, ч. 1 ст. 190 КАС України абз. 2 такого змісту: під взаємними поступками слід розуміти добровільні і свідомі поступки набуті у результаті досягнутих домовленостей сторін унаслідок сформованої думки про настання можливих переваг після психолого-правового подолання конфлікту і отримання бажаного кожною зі сторін шляхом досягнення взаємоприйняттого рішення.

- ч. 5 ст. 211 ЦПК України, ч. 5 ст. 196 ГПК України та ч. 5 ст. 194 КАС України пропонуємо доповнити і викласти у такій редакції: Під час розгляду справи по суті, суд сприяє примиренню сторін шляхом роз'яснення наявних можливостей вирішення спору та переваг, які вони від цього отримують.

- доповнити ЦК України ст. 652-1 такого змісту: сторона договору, яка вважає за необхідне змінити або розірвати договір, зокрема з підстав істотної зміни обстановки, повинна надіслати пропозиції про це іншій стороні за договором. Розгляд цієї пропозиції необхідно провести на обопільній зустрічі сторін не пізніше двадцятиденного строку з моменту її одержання. Сутність обопільної зустрічі повинна полягати у намаганні врегулювання спору шляхом примирення без звернення до суду. З метою врегулювання спору сторони можуть залучити чинні примирливі організації.

- пропонуємо до п. 7 ч. 4 ст. 185 ЦПК України, п. 6 ч. 5 ст. 174 ГПК України, п. 4 ч. 4 ст. 169 КАС України додати абз. другий такого змісту: Належним доказам спроби здійснення досудового врегулювання буде надання протоколу обопільної примирливої зустрічі.

- п. 14 ч. 2 ст. 180 КАС України, п. 14 ч. 2 ст. 182 ГПК України, п. 14 ч. 2 ст. 197 ЦПК України змінити і викласти у такій редакції: встановлює строки та

порядок врегулювання спору за участю судді за наявності згоди сторін на його проведення та передає справу іншому судді, уповноваженому на здійснення врегулювання спору.

- із ст. ст. 204 ЦПК України, 189 ГПК України та 188 КАС України необхідно буде виключити ч. 4.

- до ч. 1 ст. ст. 184 КАС України, 201 ЦПК України, 186 ГПК України додати ч. 3 такого змісту: сутність врегулювання спору за участю судді полягає у проведенні судом необхідних перемовин зі сторонами за наслідком яких сторони повертаються до безконфліктного стану та укладають обопільну угоду про примирення. Суддя, який здійснює врегулювання спору є спільним учасником перемовин, за його допомогою і порадами протиборствуючі сторони самі домовляються про прийнятний для них вихід із ситуації. Приймати рішення замість сторін або свідомо схилити будь-яку сторону до примирення, судді, що здійснює врегулювання забороняється. До заключення угоди про примирення, суддя який здійснює врегулювання спору з'ясовує у сторін чи вважають вони це рішення взаємоприйнятним, після настання якого у них відновлюється відчуття взаємоповаги.

- до ч. 4 ст. ст. 186 КАС України, 203 ЦПК України, ч. 5 ст. 188 ГПК України додати п. 1 такого змісту: пропозиція, яка, на думку судді, може допомогти сторонам у мирному врегулюванні, формується з професійного досвіду судді, поєднаному з наявними методиками примирення сторін, елементами яких є психологія, медіація та правосвідомість. Така пропозиція повинна враховувати інтереси обох сторін і надавати їм можливість досягти взаємоприйнятного рішення.

- ч. 5 ст. 203 ЦПК України, ч. 5 ст. 188 ГПК України, доповнити абзацом другим такого змісту: до критеріїв шляхів мирного врегулювання спору необхідно віднести взаємоприйнятне правове рішення наслідком якого у сторін з'являється відчуття безконфліктного стану.

пропонуємо змінити словосполучення «спільні наради» на «примирливі зустрічі» в усьому змісті ст.ст. 186 КАС України, ст. 188 ГПК України, ст. 203

ЦПК України. Зокрема, викласти перше речення ч. 1 ст. 203 ЦПК України, ч. 1 ст. 186 України, ч. 2 ст. 188 ГПК України у такій редакції: проведення врегулювання спору за участю судді здійснюється у формі спільних та (або) закритих примирливих зустрічей.

9. Установити психологічну сутність і зміст психологічних чинників, які впливають на процес формування внутрішнього переконання сторін та прийняття ними рішення про примирення в юрисдикційному процесі;

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берман Г., Аннерс Е. Історія європейського права. пер. зі швед. 1994. С. 13–14.
2. Коберник Л.О. Ціннісні орієнтації як чинник подолання конфліктних форм поведінки. Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Зб. наук. праць. К. 2007. № 17. Ч. I. С. 175–180.
3. Сівчук І. URL: <https://yvu.com.ua/vypravlennya-ta-resotsializatsiya-zasudzhenyh-do-pozbavleniya-voli-na-rovnyj-strok-yaki-zvilnyayutsya-vid-vidbuvannya-rokarannya/> (дата звернення 15.05.2021).
4. Давыденко Д. Л. Из истории примирительных процедур в Западной Европе и США. Вестник Высшего Арбитражного Суда. 2004. № 1. С. 163–176.
5. Латышев В. В. Очерк греческих древностей: Пособие для гимназистов старших классов: в 2-х ч. Вильна: Типография А.Г. Сыркина, 1880–1889. Ч. 1: Государственные и военные древности. 1880. 288 с.
6. Козинець І. Г., Хадієва Е. Закони XII таблиць – основне джерело стародавнього римського права. веб сайт. URL: http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/17425/%D0%9F%D0%A0%D0%97%D0%A2%20_%D0%A0%D0%9F%D0%9F_%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B8%20%D0%A5%D0%86%D0%86%20%D1%82%D0%B0%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D1%86%D1%8C.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення 15.05.2021).
7. Берман Г. Дж. Западная традиция права эпоха формирования. Пер. с англ. 2-е изд. М. 1998. С. 419.
8. Clanchy M. Law and Love in the Middle Ages // Disputes and Settlement. Cambridge, 1987.
9. История дипломатии: [сб.] Сост. А. Лактионов. М. АСТ. 2006. С. 175–176.
10. Статути Великого князівства Литовського. У 3 т. III. Статут Великого князівства Литовського 1529 року. Одеса: Юрид. Літ., 2002. С. 254, 258.

11. Access to Justice Final Report by the Right Honourable the Lord Woolf, Master of the Rolls, July 1996. URL: www.dca.gov.uk/civil/final/index.htm (дата звернення: 15.05.2021).

12. Mustill M. Arbitration: History and Background, *Journal of International Arbitration*, Kluwer Law International, 1989. Vol. 6. Issue 2. P. 43–56.

13. Fattah E. Towards a victim policy aimed at healing, not suffering. В: Arthur J Lurigio, Wesley G Skogan and Robert C Davis. *Victims of crime*. Thousand Oaks, CA: Sage. Henning, Silvia. 2000. Täter-Opfer.

14. Ященко А. М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / А. М. Ященко; Київський національний університет ім.Т. Г. Шевченка. К. 2006. 20 с.

15. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 25.05.2021).

16. Цивільний процесуальний кодекс України від 15 грудня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 15.05.2021).

17. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення 15.05.2021).

18. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 25.05.2021).

19. Карнеги Д. Как приобретать друзей и оказывать влияние на людей – К.: Наукова думка, 1991. 224 с.

20. Джужа О. М. Нормативно-правове забезпечення запобігання окремим видам злочинів та профілактики негативних соціальних явищ, пов'язаних зі злочинністю. Зб. законодав. та нормат. актів. К. 2005. 335 с.

21. Словник української мови в 11 томах Білодід І.К., Бурячок А.А. та ін. К. Наук. Думка. 1973. Том 4. 840 с.

22. Конфліктологія : [підручник для студ. вищ. навч. закл. юрид. спец.] / Л.М. Герасіна, М.І. Панов, Н.П. Осіпова та ін. ; За ред. проф. Л.М. Герасіної, М.І. Панова. – Харків : Право, 2002. – 256 с.
23. Райт М. Восстановительное правосудие – путь к справедливости. Симпозиум. [пер. с англ.]. К. Издатель Захаренко В. А. 2007. С. 304.
24. Паркинсон Л. Семейная медиация. М. 2010. 456 с.
25. Даль В. І. Тлумачний словник великоруської мови. Сучасне видання в 4-х т. 2003. Т. 3. 1145 с.
26. Гриб А. М. Примирення у кримінальних справах: Український історико-правовий досвід. Репозиторий Національного університету «Одеська юридична академія» 2013. С. 196-199. (дата звернення: 4.03.2021).
27. Толковый словарь русского языка. В 4 т. Т. 1 / сост. В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, Б. А. Ларин и др. ; под ред. Д. Н. Ушакова. М. : Русские словари, 1994. 1562 с.
28. Семенова А. В., Гурін Р. С., Осіпова Т. Д. Основи психології і педагогіки: Навч. посібник / А.В. Семенова, Р.С. Гурін, Т.Д. Осіпова. – К.: Знання, 2006, стор. 154–163.
29. Бурова Л. Щодо співвідношення категорій «конфлікт» та «спір» у сфері права інтелектуальної власності. *European political and law discourse*. Volume 3. Issue 2. 2016. с. 238–242.
30. Ю.С. Шемшученко. Укр. енцикл. Юридична енциклопедія: В 6 т. Т. 3. К. 2001. 792 с.
31. М.І. Іншин. Трудові конфлікти та трудові спори у системі соціальних відносин. Форум права. 2006. № 2. URL: www.nbuv.ua.
32. Greenhalgh L. SMR Forum: Managing Conflict // *Sloan Management Review*, Summer, 1986. P. 45-51.
33. Канішева К. М. Розвиток примирливих процедур врегулювання спорів, які виникають із шлюбно-сімейних правовідносин. *Право і безпека: Науковий журнал*. Харків. 2009. № 2. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2009_2/PB-2/PB-2_32.pdf. с. 167-171.

34. Врегулювання кримінально-правового конфлікту. Юридичний вісник України. Щотижнева загальнонаціональна правова газета URL: <https://yvu.com.ua/vregulyuvannya-kryminalno-pravovogo-konfliktu>.

35. Подковенко Т.О. Медіація: історичні аспекти становлення. Міжнародна науково-практична конференція Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід. 2016. С. 207-209. URL: http://uf.wunu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/03/ZbirnykTezy_Finich-_2016_.pdf

36. С.И. Ожегов Словарь русского языка. М. 1973.

37. Лупарев Е.Б. Понятие и признаки административно правового спора. Журнал российского права. 2002. № 2. С. 44-51.

38. Follett M. Dynamic Administration. New York; London: Harper & br., 1942.

39. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта. Социологические исследования. 1994. № 5. С. 142–147.

40. Севчук І. Соціально-економічний механізм попередження та мінімізації негативних наслідків конфліктів на підприємстві. Міжнародна науково-практична конференція Теоретичні та прикладні аспекти розвитку економіки. Т. 2014 р. С. 53–54.

41. Штепан П. Альтернативные способы разрешения споров. Клиническое юридическое образование. URL: <http://www.lawclinic.ru/library.phtml?m=1&p=12>.

42. Коваль К. П, Коваль А. К. Врегулювання кримінально-правового конфлікту. Юридичний вісник України. 2016. URL: <https://yvu.com.ua/vregulyuvannya-kryminalno-pravovogo-konfliktu/>.

43. Рибалко В. О. Оцінке поняття «суспільний інтерес» як підстава для відмови у затвердженні угод про примирення і визнання винуватості. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2014. Вип. 2. С. 356–366.

44. Фишер Р., Юри У. Путь к согласию, или Переговоры без поражения. М. Наука, 1990.

45. Wright M. Re-storative Justice: For Whose Benefit?, in *The European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice* (ed). Victim-Offender Mediation in Europe: Making Justice Work. – Leuven: Leuven University Press. 2001.

46. Цимбал Ю.Ю. Психологічні особливості кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юр. Наук. 19.00.06 – юридична психологія. К. НАВС. 2012. 20 с.

47. І. Е. Шарун, Н. О. Чорна, Ю. В. Турук, М. П. Турук. Типи конфліктів та їх динаміка серед учасників педагогічного процесу. *Медсестринство*. № 1. 2013. с. 32–34.

48. Кошинець В. В. Теоретико-методологічні засади спеціального психологічного пізнання в юрисдикційному процесі: дис. ... докт. юрид. наук. 12.00.06. Київ. 2016. 398 с.

49. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду у редакції від 16.09.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення 25.05.2021).

50. Рекомендація № R (81) 7 Комітету міністрів Ради Європи стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14 травня 1981 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_133#Text (дата звернення 25.05.2021).

51. Рекомендація № R (86) 12 відносно заходів про недопущення та скорочення надмірного завантаження на суди від 16 вересня 1986 р. URL: <https://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/rek-86.doc>. (дата звернення 25.05.2021).

52. Рекомендація Rec (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами—приватними особами від 5 вересня 2001 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2001_9_2001_09_05.pdf (дата звернення 25.05.2021).

53. Рекомендації № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах від 21 січня 1998 року URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_98_1_1998_01_21.pdf (дата звернення 25.05.2021).

54. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи: № R(99) 19 державам – членам Ради, які заінтересовані в організації медіації у кримінальних справах від 15 вересня 1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_828#Text (дата звернення 25.05.2021).

55. Рекомендація Rec (2002) 10 Комітету міністрів Ради Європи щодо медіації в цивільних справах від 18 вересня 2002 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2002_10_2002_09_18_1.pdf (дата звернення 25.05.2021).

56. Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами від 18.05.1965 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_060#Text (дата звернення 25.05.2021).

57. Правила міжнародного торговельного арбітражу та принципи примирення – економічна комісія ООН для Азії та Далекого Сходу від 1 січня 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_390#Text

58. Sussman E. The Singapore Convention. Promoting the Enforcement and Recognition of International Mediated Settlement Agreements. ICC Dispute Resolution Bulletin. 2018. № 3.

59. Леоненко М. І., Коцар А. О. Кримінальне провадження на підставі угод: Україна і зарубіжний досвід. Держава та регіони. Серія: «Право». 2013. № 2. С. 153–156.

60. Кримінальний кодекс України у редакції від 23 квітня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 25.05.2021).

61. Положення про Національну службу посередництва і примирення від 17 листопада 1998 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1258/98#Text> (дата звернення 25.05.2021).

62. Закон України Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) від 07 листопада 2012 року URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 25.05.2021).

63. Указ Президента України Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки від 20 травня 2015 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text> (дата звернення 25.05.2021).

64. Закон України Про mediaцію від 16 листопада 2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення 25.05.2022).

65. Балух В.С. Нормативно-правові основи формування системи альтернативного вирішення спорів в Україні. Часопис Київського університету права. 2013 р. № 4. С. 162–167.

66. Цивільний процесуальний кодекс Федеративної республіки Німеччини Zivilprozessordnung. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_zpo/index.htm (дата звернення 25.05.2021).

67. Уголовно-процесуальний кодекс ФРГ. Научно-практический комментарий. Потсдам. 2012. 385 с.

68. Фрідріх-Йоахім Мемель Медіація в адміністративному судочинстві України. Гамбург. 2007. с. 1-6. URL: http://www.voas.gov.ua/upload/337_mediac2.pdf (дата звернення 25.05.2021).

69. French Code of Civil Procedure. Available at: <http://www.legifrance.gouv.fr/Traductions/en-English/Legifrance-translations>

70. Кримінально-процесуальний кодекс Франції URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154/2021-01-20 (дата звернення 25.05.2021).

71. Ministere de la justice. URL: <http://www.justice.gouv.fr/europe-et-international-10045/entraide-civile-internationale-11847/> (дата звернення 25.05.2021).

72. А. Калі Применение медиации в межнациональных семейных конфликтах на примере центральных органов власти Франци. Французская секция. Русско-Французская конференция по медиации. 2010. С. 88.

73. Цивільний процесуальний кодекс Республіки Молдова від 30 травня 2003 року. № 225–XV. 451 с.

74. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Молдова. URL: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=2&id=326970> (дата звернення 25.05.2021).

75 Закон Республіки Молдова о медіації від 14 червня 2007 року. № 134. URL:<http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=326255&lang=2> (дата звернення 25.05.2021).

76. International institute for the unification of private law URL: <https://www.unidroit.org/> (дата звернення 25.05.2021).

77. Marshall T., Merry S. Crime and Accountability: Victim. Offender Mediation in Practice. London, 1990.

78. Griffiths J. The Ideology in Criminal Procedure or A Third Model of the Criminal Process. The Yale Law Journal. 1970. Vol. 79. № 3. January.

79. Relational Justice Repairing the Breach /Eds J. Bunside, N. Baker. Winchester, 1994.

80. Braithwaite J., Mugford S. Conditions of Successful Reintegration Ceremonies: Dealing with Juvenile Offenders //British Journal of Criminology. .N.34.1994. P. 162–163.

81. Oswald M. E., Bieneck S., Hupfeld-Heinemann J. Social Psychology of Punishment of Crime. Wiley-Blackwell. 2009. P. 40.

82. Bonta J., Jesseman R., Rugge T. et al. Restorative Justice and Recidivism: Promises Made. Promises Kept. Handbook of Restorative Justice. A Global Perspective / ed. by D. Sullivan, L. Tiff. L. 2006. P. 108—120.

83. Ю. Запрудский. Внутри конфликта. Соц. дослідження. 1993. № 7. С. 53-55.

84. Лазарев В. В., Лекція. Конфлікти та їх вияв у професійній юридичній діяльності. Харків. 2020. URL: lib.univd.edu.ua

85. Бородкин, Коряк. Внимание конфликт. Н. 1999 р. 186 с.

86. Берназ В.Д., Ю.В. Меркулова Нові можливості захисту прав особи у

кримінальному провадженні на підставі угод як напрям гуманізації кримінальної юстиції. Юридична психологія та педагогіка. 2013. № 2. с. 165–175.

87. Ващук О. П. Складові емоційного стану потерпілого та їх вплив на його показання. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. 16. Одеса. 2015. С. 335–341.

88. Меркулова Ю.В. Процесуальні та психологічні особливості укладання угоди про визнання винуватості. Південноукраїнський правничий часопис. 2016. № 2.

89. Цит. по: Брейтуэйт Д. Преступление, стыд и воссоединение. Пер. с англ Н.Д. Хариковой. М. МОО Центр «Судебноправовая реформа». 2002. С. 51.

90. Меркулова Ю.В. Особливості медіації під час проведення переговорів про примирення сторін в юридичному конфлікті. Актуальні проблеми психології. Том XI. Випуск 13. С. 134–142.

91. Федосова О.В. Щодо участі законного представника неповнолітнього підозрюваного у кримінальних провадженнях. 2016. URL: lib.univd.edu.ua.

92. Хахуцяк О. Ю. Захист прав неповнолітніх обвинувачених у кримінальному процесі України [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Ольга Юріївна Хахуцяк. – К., 2006. – 16 с.

93. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11 грудня 2015 року № 13. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15>.

94. Корнелиус Х. Фэйр Ш. Выиграть может каждый: как разрешать конфликты. М. Стрингер. 1992. 212 с.

95. Ложкін Г.В., Пов'якель Н.І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика. К. МАУП. 2007. 435 с.

96. Святлічна Г.О. Законне представництво у цивільному судочинстві. Вісник Верховного Суду України. 2013. № 10. С. 34–41.

97. Теліпко В. Е. Науково-практичний коментар Кодексу

адміністративного судочинства України. Київ. Центр учбової літератури. 2011. 704 с.

98. Саєнко Г.Ю. Провадження на підставі угод у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : НАВС, 2017. 243 с.

99. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / відп. ред. : С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Харків : Одісей, 2013. 1104 с.

100. Яновська О. Особливості участі адвоката у процедурі медіації. Вісн. Київ. Нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Юрид. науки. 2014. № 1(99). С. 21–24.

101. Вільчик Т.Б. Роль адвоката у реалізації функції медіації у кримінальному судочинстві. Право та інновації. № 4 (12). 2015. С. 144–150.

102. Перепадя О. В. Примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим як засіб виконання превентивних завдань кримінального права. Право України. 2000. № 10. С. 101–104.

103. Понасюк А.М. Участие адвоката в урегулировании юридических споров посредством медиации. дис....канд. юр. наук. М. 2011. 269 с.

104. Луцький І.М. Психологічна консультація в кримінальному процесі. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Вип. 20. 2008. С. 250–255.

105. Васильев В.Л. Юридическая психология. Учебник. 6-е изд. перераб. и доп. П. 2009. 608 с.

106. Основи психології за заг. ред.. О.В. Киричука, В.А. Роменця. К. 1997. 245 с.

107. Лапкін А.В. Про роль державного обвинувачення в системі кримінального правосуддя : Рекомендація No R(2000)19 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи від 06.10.2000 р. Правові основи прокурорської діяльності в Україні. Х. Право 2013. С. 55–60.

108. Лапкін А.В. Кримінальне переслідування – перспективна функція прокуратури. Вісник Національної академії прокуратури України. 2011. No 1. С. 52–58.

109. Блажівський Є., Л. Радухівська. Роль і значення морально-психологічних якостей прокурора в контексті реформування прокуратури України. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. № 1. 2015. С. 8–16.

110. Кисельова Т. Інтеграція медіації в судову систему України. Програмний документ. 2017. 28 с.

111. Эрстен И., Маккей Р., Пеликан К., Виллемсенс Д., Райт М. Реконструкция связей в сообществе – медиация и восстановительное правосудие в Европе. Киев. Издатель Захаренко В.А. 2008. С. 27.

112. Медіація в державах Європейського Союзу. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_union_law/mediatsiya-v-derzhavakh-evropeyskogo-soyuzu/.

113. Романадзе Л. Д. Врегулювання спору за участю судді та інші процесуальні новели: вплив на розвиток медіації. 2017 р. с. 1-4. URL: <http://mediation.ua/wp-content/uploads/2017/05/Stattya-pro-Mediatsiyu-v-proektah-protses-kodeksiv-2.pdf>.

114. Верховний суд. Другий круглий стіл «Медіація та адміністративний суд: дискусійні аспекти». 19.04.2019 р. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/696311/>.

115. Судебно-юридическая газета. Врегулювання спору за участю судді: які проблеми показала практика. 6.05.2019 р. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/141171-vregulyuvannya-sporu-za-uchastyu-suddi-yaki-problemi-pokazala-praktika>.

116. Можайкіна О.С. Правовий аналіз форм врегулювання спору за участю судді в цільному процесі. Право і суспільство. № 2. 2018. С. 77–81.

117. Кібенко О. Судова медіація в господарському процесі – бути чи не бути? 18.02.2018. Цензор. Нет. URL: https://censor.net.ua/blogs/3051121/sudova_medatsya_v_gospodarskomu_protsebu_tu_chi_ne_buti.

118. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Врегулювання спору за участю судді:

проблеми та перспективи застосування. Університетські наукові записки. 2018. N 67-68. с. 62–70.

119. Коноваленко Д. Судова медіація – challenge для України. Юридична Газета. 24.10.2017. No 43–44 (593-594). URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodniy-arbitrazh-ta-adr/sudova-mediaciya--chal-lenge-dlya-ukrayini.html>.

120. Блаживская О. Урегулирование спора с участием судьи и медиация: что общего в этих институтах. prostopravo.com.ua. 14.03.2019. URL: https://prostopravo.com.ua/klub_yuristov/yuridicheskiy_rynok/stati/uregulirovanie_s_pora_s_uchastiem_sudi_i_mediatsiya_chno_obschego_v_etih_institutah.

121. Одосій О. Ю. Забезпечувальні заходи в цивілістичному процесі України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». К., 2018. 235 с.

122. Федорова Т. С. Господарська юстиція в системі інститутів сучасної держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень». Одеса, 2018. 22 с.

123. Кодекс Законів про працю України від 23 липня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 25.05.2021).

124. Закон України Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) від. 07 листопада 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 25.05.2021).

125. Наказ Про затвердження Положення про примирну комісію від 18 листопада 2008 р. № 130 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0130299-08#Text> (дата звернення 25.05.2021).

126. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення 25.05.2021).

127. Закон України Про Вищу раду правосуддя від 11 березня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text> (дата звернення 25.05.2021).

128. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення 25.05.2021).

129. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» від 9 липня 2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02#Text> (дата звернення 25.05.2021).

130. Постанова КГС ВС від 07 червня 2018 р. по справі № 924/678/17 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74670325> (дата звернення 25.05.2021).

131. Постанова КГС ВС від 12 лютого 2019 р. по справі № 914/2649/17 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81013402> (дата звернення 25.05.2021).

132. Постанова КАС ВС від 15 лютого 2018 р. по справі № 800/234/17 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72289166> (дата звернення 25.05.2021).

133. Карпенюк О.С. Правовое регулирование посредничества при разрешении внешнеэкономических споров. дис.. канд. юр. наук. Москва. 2008. – 189 с.

134. Здрок О.Н. Примирительные процедуры в гражданском судопроизводстве: понятие, классификация, тенденции развития (на примере Республики Беларусь). Вестник гражданского процесса. 2012. № 1. С. 180–223.

135. Афонина М.А., Нешатаева Т.Н. Краткий обзор основных положений Заключения Консультативного совета европейских судей Совета Европы No 6 «Осправедливом судебном разбирательстве вразумные сроки и роли судьи в судебных процессах с учетом альтернативных способов разрешения споров». СПС «Консультант Плюс».

136. Зельдіна О. Новели судової реформи: позитивні та негативні наслідки. Юридичний вісник України. 2017. No 43–44 (1164–1165). С. 4–5.

137. Бережна Т. Процесуальне хуліганство та адвокатська творчість: де межа? Юридична газета. 2018. No 32–33 (634–635). С. 20.

138. Гар-Аналіз впровадження інституту медіації в Україні. 2020 р. 71 с.
URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5f5/f7d/2a9/5f5f7d2a9b5cb356474501.pdf> (дата звернення 25.05.2021).
139. Правила адвокатської етики від 9.06.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text> (дата звернення 25.05.2021).
140. Розпорядження про створення при Національній асоціації адвокатів України Комітету з питань медіації від 15 березня 2016 р. № 21. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/rozporyadgennya/2016.03.15-rozporyadgennya-21.pdf> (дата звернення 25.05.2021).
141. Положення про комітет з питань медіації від 21 квітня 2016 р. № 35 <https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/2016.04.26-poligennya-35.pdf> (дата звернення 25.05.2021).
142. Бондарчук Н.В., Мамчур С.М. Медіація та фасилітація як позасудові засоби вирішення спорів: поняття та їх відмінність. Часопис Київського університету права. 2018 р. с. 145-150 URL: file:///C:/Users/user/AppData/Local/Temp/Chkup_2018_2_31-2.pdf (дата звернення 25.05.2021).
143. US Institute for Peace, DIALOGUE PROJECTS AND TRANSFER, Final Report, September 7, 2016.
144. Federal Foreign Office: basics of Mediation: Concepts and Definitions. Fact Sheet Series: Peace Mediation and Mediation Support (2016).
145. Етичний кодекс Національної асоціації фасилітаторів України. 2020 р. URL: <http://nafu.com.ua/етичний-кодекс> (дата звернення 25.05.2021).
146. Проект ОБСЄ «Національний діалог». 2014 р. URL: <http://www.osce.org/ukraine/117808> (дата звернення 25.05.2021).
147. Миротворчі проекти із запобігання конфліктам в Україні. 2014 р. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/conflict-prevention-pool-work-in-ukraine> (дата звернення 25.05.2021).

148. Синявський В.В., Сергієнко О.П., Поборченко Н.А. Психологічний словник. 2008 р. С. 336. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf (дата звернення 25.05.2021).

149. Ясинка М.М. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Київ. 2018. 604 с.

150. Дьомін Ю.М. Інститут угод у кримінальному провадженні: важливі аспекти правозастосування. Вісник національної академії прокуратури України. 2013. № 4. С. 11–19.

151. Ткач Г. Інститут примирення в адміністративному судочинстві. Вісник Львівського університету. 2011. Вип. 53. С. 163–170.

152. Мищинин М.М. Психічний образ як мотиваційний чинник і його значення для державного управління. Львівський державний університет внутрішніх справ. Науковий вісник. № 2. 2012. с. 453–460.

153. Красіловська З.В. Становлення інституту медіації в системі публічного управління: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління, спец. 25.00.01. Одеса 2017. 20 с.

154. Закон України Про внесення змін і доповнень, що стосуються розгляду індивідуальних трудових спорів, до Кодексу законів про працю Української РСР та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів від 18.02.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2134-12#Text> (дата звернення 25.05.2021).

155. Положення про порядок складання іспиту та методику його оцінювання під час кваліфікаційного оцінювання судді від 26.10.2015 р. URL: <http://nsj.gov.ua/files/1467885578polozhennya2.pdf> (дата звернення 25.05.2021).

156. Порядок проходження спеціальної підготовки кандидатами на посаду судді від 12.02.2018 р. URL: <http://nsj.gov.ua/ua/about/regulations/dokumenti-radi-suddiv-ukraini/> (дата звернення 25.05.2021).

157. Смокович М. Інститут врегулювання спору за участю судді потребує вдосконалення. Судово-юридична газета. 2019. URL:

<https://sud.ua/ru/news/publication/140687-institut-vregulyuvannya-sporu-za-uchastyu-suddi-potrebuye-vdoskonalennya>. (дата звернення 25.05.2021).

158. Недо К.А. Медіація у сімейних конфліктах. Наше право. № 2. 2016 р. с. 168–172.

159. Зозуль Т. В. Психологічні чинники конфліктів у молодій сім'ї. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. – 2014. – Вип. 47. – С. 58–65.

160. Андреева В.Г. Роль органов опеки в разрешении семейных конфликтов. Сборник материалов международной научно-практической конференции. 2014. – С. 32–34.

161. Максимова Н.А. Розлучення батьків як фактор девіантної поведінки дітей. с. 1-14. URL: https://lib.iitta.gov.ua/705179/1Максимова_Н.Ю.PDF (дата звернення 25.05.2021).

162. Райко Г. Ф. Психологічні детермінанти впливу сімейних конфліктів на формування особистості підлітка. Вісник Чернігівського національного університету національного університету ім. Т. Г. Шевченка.

163. Постанова Пленуму ВС України від 21.11.2007 року № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text> (дата звернення 25.05.2021).

164. Клинадухов А. О. Адвокат в медиации. 2012 р. URL: <http://www.court.bu/upload/news/2012/November/Klinduhov.pdf>.

165. Питерс Д. Почему юристы противятся медиации. Медиация и право. 2015. № 2. С. 46–55.

166. Висновок Головного науково-експертного управління від 10.06.2020 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877 (дата звернення 25.05.2021).

167. Дж. Монк. Дж. Уинслэйд. Нарративная медиация. Новый подход к разрешению конфликтов. №3. 2009.

168. Урусова О. Г. Формування психологічної готовності майбутніх медіаторів до роботи у сфері управління персоналом. Дисертація. 2018 р. С. 251.

169. Марчак В. Я., Шувальська Л. Р. Використання спеціальних психологічних знань суб'єктами судочинства. С. 1-7. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39583/12-Marchak.pdf?sequence=1> (дата звернення 25.05.2021).

170. Клаус Г. Наративна робота в психотерапії в системному контексті. Проблеми сучасної психології. № 7. 2010 р. с. 250–259.

171. Winslade J., Monk G. ANarrative Approach to Mediation. URL: <http://www.narrative-mediation.crinfo.org/documents/> (дата звернення: 25.05.2021).

172. White, M., "The Process of Questioning: A Therapy of Literary Merit?" in M. White, *Selected Papers* (Adelaide, Australia: Dulwich Centre Publications, 1989).

173. White, M., "Deconstruction and Therapy", in D. Epston and M. White (eds.), *Experience, Contradiction, Narrative and Imagination* (Adelaide, Australia: Dulwich Centre Publications, 1992).

174. Маріс, Рональд В. Суїцидологія: комплексна біопсихосоціальна перспектива. Нью-Йорк. Гілфорд. 2019 с. 125.

175. Мушкевич М. І., Чагарна С. Є. Основи психотерапії. Навчальний поїбник. 3 видання. Луцьк. 2017. С. 420.

176. Карвасарский. Б. Д. Психотерапия. Национальная медицинская библиотека. Учеб. 2000. 536 с.

177. Аршава І.Ф., Єрошкіна Т.В., Рєпіна О.Г., Аршава І.О. Деякі психологічні аспекти злочинності неповнолітніх. Медициная психология. №1. 2011. С. 8–13.

178. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей від 17 листопада 2010 року. с. 51 URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення: 25.05.2021).

179. Коренюк А. Роль медіації в системі ювенальної юстиції. Публічне право. № 4 (36). 2019 р. с. 119-124.

180. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади

України. 2021 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/oleksandr-banchuk-uryadshvaliv-zakonoproekt-pro-yusticiyu-druzhnyu-do-ditini> (дата звернення: 25.06.2021).

181. Проект Закону про юстицію дружню до дитини № 5617 від 04 червня 2021 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137 (дата звернення: 25.06.2021).

182. Рекомендація Rec (2006) 8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів від 14 червня 2006 року. URL: <https://www.probation.gov.ua/> (дата звернення: 25.05.2021).

183. Кошинець В.В., Галич М.Ю. Особливості надання екстреної психологічної допомоги за різних психофізіологічних реакцій особи. *Юридична психологія*. № 2. 2020. с. 54–60.

184. Галич М. Ю. Особливості динаміки емоційних станів поліцейських учасників операції об'єднаних сил у реабілітаційний період : дис. ... канд. психол. наук: 053. Київ, 2020. С. 207.

185. Царенко Л. Г. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій. *Методичний Посібник*. Київ. 2015. С. 206.

186. Попова Р.Р. Психологическая помощь в кризисных и чрезвычайных ситуациях: Учебное пособие. Казань. 2013. С. 135.

187. Плясун Г. Деякі питання удосконалення нормативно-правового регулювання процедури примирення в юрисдикційному процесі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2023. № 62. С. 48-52. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.62.10>

188. Плясун Г. Використання спеціальних психологічних знань у разі підготовки та реалізації процедури примирення в юрисдикційному процесі. *Юридичний вісник*. 2023. № 2. С. 172-180. DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2023.22>

189. Кошинець В.В., Плясун Г.С. Нормативно-правове регулювання процедури примирення в юрисдикційному процесі України та зарубіжних

країнах. *ПРАВО.UA*. 2021 № 1 (168). С. 147-155. DOI 10.32782/LAW.UA.2021.1.23

190. Коцинець В.В., Плясун Г.С. Поняття, психолого-правові засади примирення в юридичній психології та їхні історичні витоки. *НАШЕ ПРАВО*. 2020. № 3 (207). С. 177-183. DOI: 10.32782/LAW.2020.3.28

ДОДАТКИ

Додаток А

**Анкета для експертного опитування
щодо покращення визначення та впровадження у
юрисдикційні процеси досягнення юридично-психологічного
стану примирення сторін**

1. Чи вважаєте Ви закінчення спору внаслідок примирення сторін в юрисдикційному процесі більш ефективним засобом у порівнянні із загальним судовим розглядом?

а)	так	81,7 %
б)	ні	11 %
в)	важко відповісти	7,3 %

2. Чим у Вашому розумінні обумовлений стан досягнення реального примирення сторін?

а)	виконанням необхідних правових умов для примирення сторін визначених у юрисдикційному процесі	17,2 %
б)	досягненням сторонами безконфліктного стану, що спричинило припинення конфлікту та зумовило прийняття для сторін правове рішення	70,7 %
в)	важко відповісти	8,5 %
г)	Ваш варіант:	3,6 %

3. Які складові необхідно поєднувати в юрисдикційних процесах для досягнення реального стану примирення?

а)	суто юридичні складові	13,4 %
б)	психологічні та юридичні складові	80,5 %
в)	важко відповісти	4,9 %
г)	Ваш варіант:	1,2 %

4. Чи потребують, на Ваш погляд, доповнень юрисдикційні норми, які регламентують досягнення примирення сторін?

а)	так, потребують змін та доповнень	74,4 %
-----------	-----------------------------------	--------

б)	ні, чинні юрисдикційні норми достатньо врегульовують це питання	18,3 %
в)	важко відповісти	7,3 %

5. Чи вважаєте Ви впровадження інституту медіаторства важливою передумовою у розвиненні примирливих процесів в нашій країні?

а)	так	53,7 %
б)	ні	8,5 %
в)	лише в разі створення умов необхідних для його сприйняття	37,8 %
г)	Ваш варіант:	—

6. На вашу думку, поширення інституту обов'язкового досудового врегулювання буде сприяти формуванню уявлення суспільства про переваги альтернативного врегулювання спорів?

а)	так	48,8 %
б)	ні	8,5 %
в)	обов'язкове досудове врегулювання фактично не застосовується у юрисдикційних процесах нашої країни	34,2 %
г)	важко відповісти	8,5 %

7. Чи вважаєте Ви ефективним упровадженням в юрисдикційні процеси інститут врегулювання спору за участю судді?

а)	так	56,1 %
б)	ні	19,5 %
в)	може стати ефективним за умови сприйняття його суспільством	24,4 %
г)	Ваш варіант:	—

8. На Ваш погляд, наявність фасилітаторства в юрисдикційних процесах зможе спростити завдання сторін у вигляді досягнення стану реального примирення?

а)	так	52,4 %
б)	ні	19,5 %
в)	важко відповісти	28,1 %

9. Як Ви оцінюєте практику зарубіжних країн в яких наявне поняття досудового протоколу, відповідно до якого судом оцінюється діяльність сторін щодо вирішення конфлікту мирним шляхом ще до звернення у суд?

а)	негативно	7,3 %
б)	позитивно	39 %
в)	відповідь можлива лише після її впровадження і практичного застосування у юрисдикційних нормах нашого законодавства	41,5 %
г)	важко відповісти	12,2 %

10. Назвіть найбільші проблеми, у досягненні сторонами стану реального примирення?

а)	недостатньо регламентованість та інформованість	48,8 %
б)	відсутність належно впровадженої у юрисдикційні процеси психологічної складової	35,4 %
в)	важко відповісти	12,2 %
г)	Ваш варіант:	3,6 %

11. Які чинні особливі інститути примирення впроваджені в юрисдикційні процеси, на Вашу думку, є найбільш ефективними:

а)	обов'язкове досудове врегулювання	32,9 %
б)	врегулювання спору за участю судді	32,9 %
в)	жоден з наявних інститутів повністю не забезпечує завдання у вигляді досягнення стану реального примирення	34,2 %
г)	Ваш варіант:	—

12. Які засоби необхідно впровадити законодавцю в юрисдикційні процеси для того, щоб покращити стан досягнення реального примирення між сторонами

а)	впровадити інститут медіації	52,4 %
б)	покращити чинні інститути примирення	41,5 %
в)	у чинному законодавстві наявні всі необхідні засоби для досягнення сторонами стану реального примирення	3,6 %
г)	Ваш варіант:	2,5 %

НА ЗАВЕРШЕННЯ, ДЕКІЛЬКА СЛІВ ПРО ВАС

12. Ваш стаж роботи:

а)	Менше 5 років	18,3 %
б)	Більше 5 років	26,8 %
в)	Більше 10 років	26,8 %
г)	Більше 20 років	28,1 %

13. Ваш вік:

а)	20-29 років	23,2 %
б)	30-39 років	30,5 %
в)	40-49 років	30,5 %
г)	50-59 років	14,6 %
д)	більше 60 років	1,2 %

14. Місце Вашої роботи:

а)	Суд	97,5 %
б)	прокуратура	—
в)	адвокатура	—
г)	орган внутрішніх справ	—
д)	орган фінансового контролю	—
е)	орган місцевого самоврядування	—
є)	орган виконавчої влади	—
ж)	інша організація	2,5 %

Дата _____

Дякуємо за співпрацю!

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Плясун Г. Вдосконалення деяких юрисдикційних норм з метою досягнення психолого-правового стану примирення. *Правові новели*. 2023. № 13. С. 29. DOI: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2023-13-05>
2. Плясун Г. Деякі питання удосконалення нормативно-правового регулювання процедури примирення в юрисдикційному процесі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2023. № 62. С. 48-52. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.62.10>
3. Плясун Г. Використання спеціальних психологічних знань у разі підготовки та реалізації процедури примирення в юрисдикційному процесі. *Юридичний вісник*. 2023. № 2. С. 172-180. DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2023.22>
4. Кощинець В.В., Плясун Г.С. Нормативно-правове регулювання процедури примирення в юрисдикційному процесі України та зарубіжних країнах. *ПРАВО.UA*. 2021 № 1 (168). С. 147-155. DOI 10.32782/LAW.UA.2021.1.23
5. Кощинець В.В., Плясун Г.С. Поняття, психолого-правові засади примирення в юридичній психології та їхні історичні витoki. *НАШЕ ПРАВО*. 2020. № 3 (207). С. 177-183. DOI: 10.32782/LAW.2020.3.28

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Плясун Г.С. Психологічний зміст примирення в юридично-правових угодах: *Концептуальні засади використання психологічних знань в судовій діяльності*. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. (Чернівці, 31 травня 2019 р.,) Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2019. С. 192–194.
2. Плясун Г. С. Шляхи досягнення психолого-правового примирення у конфлікті подружжя згідно діючих юрисдикційних норм. *Актуальні питання психологічного забезпечення службової діяльності структурних підрозділів*

МВС України в умовах воєнного стану : матеріали V міжвідомчого наук.-практ. круглого столу (Київ, 20 квіт. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 204–207.

3. Плясун Г. С. Реабілітаційна психологія після відбувшогося конфлікту як засіб нормалізації психологічного стану та формування думки про можливість примирення. *Актуальні питання протидії булінгу у воєнний час. Хто мій безпечний друг у протидії булінгу?* : матеріали II Всеукр. форуму (Київ, 4 трав. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. – 80 С. 65–69.

4. Плясун Г. С. Шляхи вдосконалення юрисдикційного законодавства діяльності національної служби посередництва і примирення у здійсненні врегулювання трудових спорів. *Регулювання приватно-правових відносин в умовах воєнного стану в Україні* : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (Київ, 29 верес. 2022 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 157–160.

Акти впровадження**ЗАТВЕРДЖУЮ**

Перший проректор
 Національної академії внутрішніх справ,
 доктор юридичних наук,
 професор,
 заслужений юрист України

Станіслав ГУСАРЄВ**АКТ**

**про впровадження результатів дисертації Плясун Галини Сергіївни на тему:
 «Юридико-психологічний зміст примирення в юрисдикційному процесі» на
 здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за
 спеціальністю 081 «Право» в освітній процес Національної академії
 внутрішніх справ**

Комісія у складі: заступника начальника навчально-методичного відділу, кандидата юридичних наук Бистрицького Б.Ю. (голова комісії), завідувача кафедри юридичної психології, доктора психологічних наук, професора Кудерміної О.І., професора кафедри юридичної психології, доктора юридичних наук, професора Охріменка І.М., склала цей акт про те, що результати дисертації Плясун Галини Сергіївни на тему: «Юридико-психологічний зміст примирення в юрисдикційному процесі» впроваджені в освітній процес академії.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові праці Плясун Галини Сергіївни містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, запроваджені для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ при викладанні відповідних навчальних дисциплін, а також були використані в науково-дослідній роботі профільних кафедр, наукових лабораторій та перемінного складу академії.

Голова комісії:
 кандидат юридичних наук

Богдан БИСТРИЦЬКИЙ

Члени комісії:
 доктор психологічних наук,
 професор

Олена КУДЕРМІНА

доктор юридичних наук,
 професор

Іван ОХРИМЕНКО

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор
 Національної академії
 внутрішніх справ,
 доктор юридичних наук, професор,
 заслужений діяч науки і техніки України

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ**АКТ**

**про впровадження результатів дисертації аспіранта заочної форми навчання
 кафедри юридичної психології
 Плясун Галини Сергіївни на тему «Юридико-психологічний зміст примирення
 в юрисдикційному процесі» у науково-дослідну діяльність
 Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Корольчука В.В. (голова комісії), завідувача кафедри юридичної психології, доктора психологічних наук, професора Кудерміної О.І., старшого наукового співробітника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, кандидата юридичних наук Бондаря С.В. склала цей акт про те, що результати дисертації Плясун Галини Сергіївни на тему «Юридико-психологічний зміст примирення в юрисдикційному процесі» впроваджені у науково-дослідну діяльність академії.

Результати дисертації відображені у науково-практичних і навчально-методичних матеріалах для слухачів магістратури та аспірантури, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

1. Плясун Г. Вдосконалення деяких юрисдикційних норм з метою досягнення психолого-правового стану примирення. Правові новели. 2023. № 20.
2. Плясун Г. Деякі питання удосконалення нормативно-правового регулювання процедури примирення в юрисдикційному процесі. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». 2023. № 62.

3. Плясун Г. Використання спеціальних психологічних знань при підготовці та реалізації процедури примирення в юрисдикційному процесі. Юридичний вісник. 2023. № 2.

4. Кощинець В.В., Плясун Г.С. Нормативно-правове регулювання процедури примирення в юрисдикційному процесі України та зарубіжних країнах. ПРАВО.UA. 2021. № 1 (168). С. 147.

5. Кощинець В.В., Плясун Г.С. Поняття, психолого-правові засади примирення в юридичній психології та їхні історичні витоки. ПРАВО.UA. 2021. № 3 (207). С. 177.

Зазначені публікації підтвердили високий науково-теоретичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами підготовки та проведення усіх видів занять, а також були використані у науково-дослідній роботі профільних кафедр, наукових лабораторій та перемінного складу академії.

Голова комісії:
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

Віктор КОРОЛЬЧУК

Члени комісії:
доктор психологічних наук,
професор

Олена КУДЕРМІНА

кандидат юридичних наук

Сергій БОНДАР